

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Sizler hepiniz geleceğin bir gülü,
yıldızı, geleceğin ışığısınız.
Memleketi asıl ışığa boğacak sizsiniz.
Kendinizin ne kadar önemli,
değerli olduğunuzu düşünerek
ona göre çalışınız.
Sizlerden çok şeyler bekliyoruz:
kızlar, çocuklar! / 17 Ekim 1922

ONUN HİKÂYESİ

YENİ BAŞLAYANLAR İÇİN ATATÜRK

BARAN DURAL

YENİ YÜZYIL

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

A. Baran Dural

O'NUN HİKAYESİ

YENİ BAŞLAYANLAR İÇİN ATATÜRK

Yeniyüzyıl Yayınları

YENİYÜZYIL

YeniYüzyıl Yayınları: 6

O'nun Hikayesi

A. Baran Dural

T. C. Kültür Bakanlığı Sertifika No:14111

© A. Baran Dural, 2009

© YeniYüzyıl Yayınları

YeniYüzyıl Yayınları - İnceleme

ISBN: 978-605-5857-05-9

Birinci Basım: Kasım 2009

Genel Koordinatör: Ahmet İzci

Hukuk Danışmanı: Av. Dursun İzci

Editör: Gaye Yavuzcan

Kapak Tasarımı:

İç Tasarım: Adem Şenel

Baskı-Cilt: Kenan Ofset

Davutpaşa Cad. Güven San. Sit.

C Blok No: 258 Topkapı-İstanbul (Tel: 0212 613 31 20)

Bu kitabın Türkçe yayım hakları,

YeniYüzyıl Yayınları'na aittir.

YeniYüzyıl Yayınları İlgili Kültür Sanat Yayıncılığın markasıdır.

YeniYüzyıl Yayınları

Çatalçeşme Sokak. No: 27/10 Cağaloğlu / İSTANBUL

Tel: 0212 526 39 75 / Belgegeçer: 0212 526 39 76

www.yeniYüzyilyayinlari.com

A. Baran Dural

O'NUN HİKAYESİ

YENİ BAŞLAYANLAR İÇİN ATATÜRK

A. Baran DURAL:

Yrd. Doç. Dr. Aslen Balıkesir Gönen nüfusuna kayıtlı olup 1972 yılında İstanbul'da doğdu. İstanbul Özel Amerikan Robert Lisesi'ni bitiren Dural, lisans ve Genel Sosyoloji/ Metodoloji alanında gerçekleştirdiği yüksek lisans eğitimini TC. Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde tamamladı. 2004 yılında TC Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı Siyaset Bilimi Bilim Dalı programından mezun olan Dural, TC Trakya Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü Siyasal ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı'nda görev yapmaktadır.

Akademisyen olmadan önce çeşitli günlük gazete ve dergilerde 12 yıl boyunca muhabirlik, editörlük, İstanbul Temsilciliği, Haber Müdürlüğü ve Genel Yayın Koordinatörlüğü yapan Dural'ın çeşitli ulusal ve uluslararası kitaplarda bölüm yazarlığının yanı sıra çeşitli bilimsel toplantı-dergilerde yer alan çok sayıda makalesi bulunmaktadır. Evli olan Dural, "çok iyi" derecede İngilizce bilmektedir. Yazarın, III. basımına ulaşan "Atatürk'ün Liderlik Sırları" başlıklı çalışmasının yanı sıra, kaleme aldığı diğer eserleri ise şunlardır:

- Tarihi Roman
- Milliyetçiliğe Farklı Bir Bakış ve Turan İdealinin Doğuşu
- Sanat Nedir? (Leo Tolstoy'un aynı adlı eserinin İngilizce'den yapılan çevirisi.)
- Başkaldırı ve Uyum: Türk Muhafazakarlığı ve Nurettin Topçu (Doktora tezi)
- Hisstory: Mustafa Kemal and Turkish Revolution.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR / 7

Mustafa Kemal Atatürk Kronolojisi / 9

Giriş / 15

Birinci Bölüm

Zor yıllar / 17

İkinci Bölüm

İmparatorluğun Yıkılışı / 49

Üçüncü Bölüm

Kurtuluş Savaşı / 85

Dördüncü Bölüm

Atatürkçülük Devrimler Dönemi / 175

Sonuç

Kemalizm'in tarihsel mirası: 6 Ekim / 229

KAYNAKÇA / 247

KISALTMALAR:

ARMHC	: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Hİ	: Hürriyet ve İhtilaf
İD	: İtilaf Devletleri
İK	: İşgal kuvvetleri
İT	: İttihat ve Terakki
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
MM	: Misak-ı Milli
SF	: Serbest Fırka
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC.	: Türkiye Cumhuriyeti
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TDK	: Türk Dil Kurumu
TİTE	: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
YİK	: Yüksek İşgal Konseyi

Mustafa Kemal Atatürk Kronolojisi: **1881 – 1938**

Ailevi durumu:

1881 yılında Selanik'te doğdu. Önceleri Selanik Vakıflar İdaresi Katipliğinde ve bir ara rüsumat (gümrük) memurluğunda çalışmış olan, 1876'da da Selanik Asakir-i Milliye Taburunda üsteğmen rütbesiyle bulunan Ali Rıza Beyin oğludur. Annesi Zübeyde Hanımdır. 10 Kasım 1938'de hayata gözlerini yummuştur. Ankara'da Anıtkabir'de yatmaktadır.

Öğrenim durumu:

1893'te Selanik Askeri Rüştîyesine (Ortaokul), 1895'te Manastır Askeri İdadisine (Lise), 14 Mart 1899 İstanbul Harp Okuluna ermiştir. Buradan 10 Şubat 1902 (28 kanun-i sani 1317)'de mezun olmuştur. 1902'de Harp Akademisine girmiş ve 11 Ocak 1905'de mezun olmuştur. Fransızca ve Almanca bilmekteydi. Sicil numarası (1317-P.8)'dir.

Yükselme tarihleri:

- 10 Şubat 1902'de teğmen,
- 1903'te üsteğmen,
- 11 Ocak 1905'te kurmay yüzbaşı,
- 20 Haziran 1907'de kolağası (kıdemli yüzbaşı),

- 27 Kasım 1911'de binbaşı,
- 1 Mart 1914'te yarbay,
- 1 Haziran 1915'te albay,
- 19 Mart 1916'da miriliva (tümgeneral),

(8 Temmuz 1919'da askerlikten ayrılmış; 5 Ağustos 1921'de yeniden orduya dönmüştür.)

- 19 Eylül 1921'de müşir (mareşal)

Askeri görevleri:

- Ocak 1905 Ekim 1907'de kurmay stajı için Şam'daki 5'inci Ordu emrine verilerek 30'uncu Süvari Alayında kurmay stajına başladı.

- 13 Ekim 1907-22 Haziran 1908'de 3'üncü Ordu karargahında.

- 22 Haziran 1908-13 Ocak 1909'da Rumeli Doğu Bölgesi Demiryolları Müfettişi.

- 13 Ocak-4 Kasım 1909'da 3'üncü Ordu Selanik Redif Tümeni Kurmay Başkanı ve bu arada 31 Mart Vak'asını bastıran "Hareket Ordusu"nun birinci kademesinde Kurmay Başkanı.

- 5 Kasım 1909-6 Eylül 1910'da 3'üncü Ordu karargahında.

- 6 Eylül-1 Kasım 1910'da 3'üncü Ordu Subay Talimgahı Komutanı.

- 1 Kasım 1910-15 Ocak 1911'de yeniden 3'üncü Ordu Karargahında.

- 15 Ocak-8 Ekim 1911'de, 5'inci Kolordu karargahında ve sonra 38'inci Piyade Alayında.

- 27 Eylül-18 Aralık 1911'de Genelkurmay karargahında.

- 18 Aralık 1911-11 Mart 1912'de Bingazi ve Derne bölgesinde Şark Gönüllüleri Komutanı.

- 24 Kasım 1912-27 Ekim 1913'te Akdeniz Boğazı Kuvve-i Mürettebe Komutanlığı Harekat Şubesi Müdürü ve daha sonra Bolayır Kolordusu Kurmay Başkanı

- 27 Ekim 1913-20 Ocak 1915'te Sofya Ataşemiliteri, aynı zamanda ek görevle 11 Ocak 1914'te itibaren Belgrat ve Çetine Ataşemiliteri.

- 20 Ocak-8 Ağustos 1915'te Anafartalar Grubu ve aynı zamanda 19 Ağustos'tan itibaren 16'ncı Kolordu Komutanı.

- 27 Ocak 1916-7 Mart 1917'de karargahı önce Edirne'de ve sonra Diyarbakır'da bulunan 16'nci Kolordu Komutanı.

- 7 Mart-5 Temmuz 1917'de 2'inci Ordu Komutan Vekili.

- 5 Temmuz-9 Ekim 1917'de 7'inci Ordu Komutanı.

- 9 Ekim-7 Kasım 1917'de 2'inci Ordu Komutanı (Göreve katılmamıştır.)

- 7 Kasım 1917-Ağustos 1918'de Genel Karargah emrinde.

- 7 Ağustos-31 Ekim 1918'de 7'inci Ordu Komutanı.

- 31 Ekim-7 Kasım 1918'de 7'inci Ordu Komutanlığı ve Yıldırım Orduları Grubu Komutanı.

- 7 Kasım 1918-30 Nisan 1919'da 9'uncu Ordu Kıraatı (15 Haziran 1919'dan sonraki adı 3'üncü Ordu) Müfettişi.

- 5 Ağustos 1921-29 Ekim 1923 tarihleri arasında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Orduları Başkomutanı.

- 30 Haziran 1927'de askerlikten emekliye ayrılmıştır.

Sivil hayattaki görevleri:

- Erzurum Kongresi Başkanı (23 Temmuz 1919)

- Sivas Kongresi Başkanı (4 Eylül 1919)

- Vilayet-i Şarkîyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi (Doğu İllerinin Haklarını Savunma Derneği Temsil Kurulu) Başkanı (23 Temmuz 1919)

- Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliye (Anadolu ve Rumeli'nin Haklarını Savunma Derneği Temsil Kurulu) Başkanı (4 Eylül 1919)

- Ankara Milletvekili (Mart 1920)
- Büyük Millet Meclisi Başkanı (23 Nisan 1920)
- T.C. Cumhurbaşkanı (29 Ekim 1923-10 Kasım 1938)

Katıldığı savaşlar:

- 1911-1912 Osmanlı İtalyan Savaşı
- 1912-1913 Balkan Savaşı
- 1914-1918 Birinci dünya Savaşı
- 1919-1922 İstiklal Savaşı

Nişan, madalya ve takdirnameleri:

- Beşinci Rütbeden Mecidi Nişanı (1906)
- Dördüncü Rütbeden Osmani Nişanı (1913)
- Legion d'Honneur Nişanı (1914, Fransa tarafından)
- Sen Aleksandr Nişanının Komandör Rütbesi (Bulgaristan tarafından)
- Harp Madalyası (1915)
- Gümüş Muharebe Liyakat Madalyası (1916)
- Altın Muharebe Liyakat Madalyası (1916)
- Üçüncü Rütbeden Osmani Nişanı (1916)
- Birinci ve İkinci Rütbeden Demir Salip Nişanları (1916)
- İkinci Rütbeden Mecidi Nişanı (1916)
- Üçüncü Rütbeden Muharebe Liyakat Madalyası ve İkinci Rütbeden Harp Alametli Askeri Liyakat Madalyası (1916, Avusturya-Macaristan tarafından)

- İkinci Rütbeden Osmanî Nişanı (1917)
- Altın Muharebe İmtiyaz Madalyası
- Birinci Rütbeden Kılıçlı Mecidi Nişanı (1917)
- Birinci Rütbeden Kron dö Prus Nişanı (1918, Alman İmparatoru tarafından)
- Yeşil ve Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası (21 Kasım 1923)
- Kıdem zamları ve takdirnameler.

Yazdığı eserler ve çeviriler:

- Takımın Muharebe Talimi (1908, Almanca'dan çeviri)
- Bölüğün Muharebe Talimi (1910, Almanca'dan çeviri)
- Cumalı Ordugahı (1909)
- Zabit ve Kumandan ile Hasbıhal, (1918)
- Nutuk: 1927'de Büyük Millet Meclisi'nde yazılı metin üzerinden okunmuş olup, sonraları Nutuk ve Büyük Söylev adları ile yayınlanmıştır. (T.C Genelkurmay Harp Dairesi Başkanlığı Yayınları,1927:1-18)

Giriş

İslam dünyasına kökünü ulustan alan demokratik-laik bir Cumhuriyet armağan eden Atatürk, kimilerine göre tipik bir Asya diktatörü, kimilerine göre uluslararası öneme sahip bir lider kimilerine göre ise Anadolu coğrafyasının bugüne dek yetiştirebildiği ender önderlerden birisidir. İşte elinizdeki bu kitapta, doğumundan ölümüne kronik bir bölümleme çerçevesinde Mustafa Kemal'in eşsiz dehasının dayandığı unsurlar gözler önüne serilemeye çalışılacak. Onun karizmatik kişiliği, olaylara müdahale edebilme gücü, çok hassas dönemlerde tek-partisinde izin verdiği çok-seslilik yönelimleri, içte ve dışta sergilediği denge politikaları, risk alabilme yetisi Atatürk'ün liderlik sanatını ne denli iyi bildiğini ortaya koyar niteliktedir.

Tarihin akışı çok farklı biçimlerde değiştirilebilir ya da tarihe farklı müdahalelerde bulunmak mümkündür. Bu müdahalelerin arkasında duran güçlerden bir kısmı tarihe ancak kendi hayatlarının izin verdiği ölçülerde müdahalelerde bulunabilmişlerdir. Oysa liderliğin en temel ölçütlerinden birini kalıcılık, geçmişten bugüne, bugünden geleceğe bırakılan miras oluşturmaktadır. Bu noktada Fransız tarihçi Hobsbawm'ın Mustafa Kemal'in dehasına ilişkin sözleri anlamlıdır:

“Bununla birlikte İslami dünyanın gerçek devrimcileri ve bu dünyada en yüksek noktaya ulaşanlar, yukarıda gördüğümüz gibi İslami olmayan modern sekülerlik yanlılarıydı. Bunlar Türk

fesinin (bir 19. yüzyıl icadı) yerine siperli şapkayı, İslami Arap harflerinin yerine romen harflerini geçiren ve aslında İslam, devlet ve yasa arasındaki bağlantıları koparan Kemal Atatürk gibi kişilerdi.” (HOBSBAWM, 1996: 245)

Mustafa Kemal'in sadece çok iyi bir asker olmakla kalmadığı, devlet adamlığı görevinde de hayli önemli sınavlar verdiği gerek 1923-1938 arası uygulanan ekonomik kalkınma programları gerekse Türkiye Cumhuriyeti'ne hükmü şahsiyetini veren ilkelerin tutarlılığında kendisini gösterir. Ankara'da yılın belirli zamanlarında ziyarete açılan ve 4 bin eserden oluşan kitaplığına bakılırsa Atatürk'ün pozitivism, Fransız İhtilali ve özgürlük düşkünü Türk yazarlardan etkilendiği söylenebilir. Mustafa Kemal'in kitapları altını çizerek okuduğu ve en fazla Rousseau'nun fikirlerine odaklandığı bilinmektedir. O, Rousseau'nun yanısıra milli egemenlik, Cumhuriyet'in erdemleri ve Aydınlanma döneminde tartışılan kavramlara da ilgi duyuyordu. Etkilendiği Türk yazarların hayalcilikleri ve soyutlamalarının dışına çıkabilen Mustafa Kemal, “özgürlük, adalet, eşitlik” isteyip de bu kavramların gerçek anlamları ve toplumsal yayılımı hakkında somut fikir sahibi olamayan İbrahim Şinasi Efendi, Namık Kemal, Tevfik Fikret gibi yazarların yanılgısına sürüklenmemiş, (TANYOL, 1990: 57-58) peşine düştüğü kavramların gerçek anlamlarının, sonuçlarının somut anlamlarına inmeyi başarmıştır. Sırf bu özelliği bile Mustafa Kemal'in liderlik dehasının yetkinliğine ilişkin somut bir örnek oluşturmaktadır.

Birinci Bölüm

Zor yıllar

“Haç’ın girdiği yere”

Mustafa Kemal bir Makedonyalıydı. Kozmopolit bir liman şehri olan Selanik’te, 1881’de dünyaya geldi. Ahmet Subaşı mahallesinde Sanayi Okulu’nun karşısındaki orta halli ahşap bir evde doğmuştu. O tarihlerde Balkanlar, üzerinde çeşitli ulusların bağımsızlık mücadelesi verdikleri bir yangın yeri idi. Osmanlı İmparatorluğu’nun yönetici sınıflarının yetiştirdikleri bölge olan Rumeli, bölgede yaşayan Hristiyan unsurların Türk devletine ve birbirlerine karşı amansız bir savaş verdikleri “diken üzerinde oturan” topraklardı. Müslümanlar Hristiyanlarla, Yunanlılar Slavlarla sürekli bir didişme hali içindeydiler. Ancak bölgedeki Hristiyan unsurlar, “Haç’ın girdiği yere Hilal geri dönemez” ortak idealiyle hareket eden Batılı güçlerden önemli destek sağlıyorlardı. Zira Avrupa’da hakim olan anlayışa göre Osmanlı paylaşılırken izlenilecek tutum şu olmalıydı: “Hristiyanların çoğunlukta olduğu bölgeler, milliyet ilkesine göre bağımsızlığa ya da ilhaka adaydılar. Müslümanların çokluk oldukları yerler ise büyük devletlerin elinde sömürge olmaya adaydılar.- çünkü Hristiyan değillerdi, dolayısıyla Avrupalı sayılmazdılar ve aynı zamanda Avrupa’ya göre geri bir düzeydeydiler” (AKŞİN, 1998:21)

Atatürk, içeride kargaşalıklar ve dışarıda yabancı tehditler ile kuşatılmış tedirgin bir dünyaya gözlerini açtı. Türk soyundan, küçük bir orta sınıf aileden, Müslüman bir Osmanlı olarak doğmuştu. Hakkında ortaya atılan ve kanında Slav veya Arnavut kanının karmaşasını taşıdığına ilişkin savlar ise hiçbir kayıta rastlanmadığından birer söylence olmaktan başka anlam ifade etmez.

Bir liderin hayatı

Babası orta karar bir memur yapan ve başarısız ticari işlere girdiği bilinen Ali Rıza Efendi idi. Annesi Zübeyde Hanım; sarışındı, beyaz bir tenli, derin ama berrak, açık mavi gözlere sahipti. Atatürk'ün hayatını kaleme alan Lord Kinross, kitabında Mustafa Kemal'in ailesi hakkında şu detayları işler:

"Ailesi Selânik'in batısında, Arnavutluk'a doğru, sert ve çıplak dağların geniş, donuk sulara gömüldüğü göller bölgesinden geliyordu. Burası, Türklerin Makedonya'yı ve Tesalya'yı almalarından sonra Anadolu'nun göbeğinden gelen köylülerin yerleştikleri yerd. Bu yüzden Zübeyde Hanım, damarlarında ilk göçebe Türk kabilelerinin torunları olan ve hâlâ Toros dağlarında özgür yaşamlarını sürdüren sarışın Yörüklerin kanını taşıdığını düşünmekten hoşlanırdı. Mustafa da annesine çekmişti; saçları onun gibi sarı, gözleri onun gibi maviydi. Annesinin, üzerindeki etkisi büyük oldu. Mustafa bu etkiye zaman zaman saygıyla, zaman zaman da başkaldırarak karşılık verdi. Bir halk kadını olan ve bundan başka türlü görünmek de istemeyen Zübeyde Hanım güçlü bir iradeye ve sağlam bir köylü güzelliğine sahipti. Doğuştan akıllı bir kadındı, yalnız yeteri kadar eğitim görmemiş, okuma yazmayı ancak öğrenebilmişti." (KINROSS, 1994:20-21)

Zübeyde Hanım'dan 20 yaş kadar büyük olan Ali Rıza Efendi de çok kültürlü sayılmazdı. Babası ilkokul öğretmeni olduğu için eşinden biraz daha kültürlü olan Ali Rıza Efendi silik birisi olarak tanınırdı. Küçük bir devlet memuru olarak Gümrük ve Evkaf İdaresi'nde çalışan Ali Rıza Efendi, yoksulluğu sebebiyle Zübeyde Hanım ile evlenme güçlüğü çekmiş ve ancak eşinin abisi Hüseyin Efendi'nin araya girip kendisine kefil olmasıyla bu güçlüğü aşabilmişti.

Ali Rıza Efendi'nin Olimpos dağı eteklerinde görev aldığı bir köye yerleştikten sonra aldığı aylıkla geçinmesi mümkün olmadığından ticarete atılmaya heveslenir. Bu zengin ormanlık bölgede birçok kişinin keresteden kolaylıkla zengin oluyordu. Ali Rıza Efendi de memurluktan ayrılarak kereste ticaretine atılır. Selanik'te tanıdığı Cafer Efendi ile ortaklık kurarak elindeki tüm parayı kereste ticaretine yatırır. Başlangıçta işleri fena gitmemişti. Ailesine daha büyük bir ev yaptıran Ali Rıza Efendi, kısa süre içinde ticarete girmek için iyi bir zaman seçmediğini kavradı. Zira bölgede durum Türkler açısından gerçekten çok kötü bir noktaya gelmişti. Türk beylerinin baskısından kaçan, yerli Hristiyanların hamiliğine soyunduklarını hemen her fırsatta dile getiren Rum çeteleri dağları tamamen kontrolleri altına almışlardı. Üstelik bu çeteler Osmanlı'nın Ruslar'a yenilmesinin ardından bölgede beliren otorite boşluğunu da fırsat bilerek işin ucunu çapulculuğa, Türk tüccarlarının mallarını açıkça yağma etmeye dek vardırmışlardı.

Zübeyde Hanım'ın Ali Rıza Efendi'den beş çocuğu olmuştu. Ama bunlardan yalnız ikisi, Mustafa ile Makbule yaşayacaktı. Ali Rıza Efendi, göreneğe uyararak, Mustafa'nın adını doğduğu zaman kulağına fısıldamıştı. Bu, kendisinin küçükken kaza ile beşiğinden düşürüp ölümüne sebep olduğu bir kardeşinin adıydı. Mustafa Kemal'in hayatını kaleme alan Kinross, onun eğitime başlarken yaşayacağı sorunları şöyle işlemiştir:

“Ataları köle olan bir Arap dadı, Mustafa'ya bakıyor, beşini sallarken Bizans, Slav ve Türk melodilerinin bir karışımı olan eski Rumeli türkülerini söylüyordu. Bu türküler ömrü boyunca Mustafa'nın kulağından gitmeyecekti. Zübeyde Hanım, beş vakit namazında sofı bir kadındı. Gerek kendi ailesi, gerek kocasının ailesi içinde hacılar bulunmasıyla övünürdü. Mustafa'nın da onların yolunu izlemesini, hafız, hattâ hoca olmasını istiyordu. Bunun için de şimdiden ma-

halle mektebine gidip, dini bütün Müslüman çocukları gibi, Kur'an ilkelerine uygun bir eğitim görmeliydi.

Ali Rıza Efendi'nin bu konuda oğluna bir yardımı oldu. Batıda özellikle Makedonya'ya sızmakta olan yeni düşüncelere saygı beslediği için, oğlunun Selânik'te ilk açılan ve çağdaş eğitim uygulayan bir okula, Şemsi Efendi özel okuluna gitmesi için ısrar etti. Epey tartışmadan sonra bir uzlaşmaya vardılar. Ali Rıza Efendi, karısının isteğini yerine getirmeye razı olur gibi yaptı ve Mustafa, göreneğe uygun dini törenlerle, Fatma Molla Kadın okuluna gönderildi.” (KINROS: 22)

İlahi ve alaylarla mahalle mektebine başlayan Mustafa babasının kurnaz bir hilesiyle fazlasıyla içini sıkan bu okulda fazla uzun kalmadı. Kısa süre sonra Şemsi Efendi Okulu'na yazıldı ve istediği çağdaş öğrenime bir nebze de olsa yaklaştı. Açık renk saçları ve düzgün vücuduyla diğer arkadaşlarından ayrılan Mustafa, ağırbaşlılığı, basit mahalle oyunları ile katılmayışıyla da kendisini hemen hissettirmeyi başarıyordu. Bir arkadaşının sonradan aktardığı kadarıyla komşu çocukları onu birgün birdirbir oynamaya çağırınca, o önce peki deyip sonra olduğu yerde ayakta durmaya başlamış. Arkadaşları ondan eğilmesini isteyince verdiği yanıt hayli anlamlı olmuş: “Ben öyle eğilmem. Üstümden atlayabilerseniz atlayın.” (Atay, 1998:21)

Selanik'in bulanık ortamı

Dönem Osmanlı Devleti'nin en çok önem verdiği ve genelde yönetici kadrolarını seçtiği Balkan topraklarının birer ikişer elden çıkmaya başladığı dönemdi. Bulgarlar ve Rumlar kurdukları çetelerle Balkanlar'ın en bildik oyununu oynuyorlardı.

Avrupa'nın Osmanlı'ya karşı her zaman kendi yanlarında olacağını sezen Rum ve Bulgar çeteleri, "Kes-kesil sonra da Batı'yı müdahaleye çağırıp bağımsızlığını elde et" planını yürürlüğe sokmuşlardı. Rumeli köyleri azınlık çetelerinin vahşetinin abartılarak aktarıldığı mezalim öyküleriyle çalkalanıyordu. Batı'nın Bulgar ve Yunanlılara karşı aşırı "hassasiyeti" ile Türkleri nasıl değerlendirdiği en net olarak, Halid Ziya'nın "Saray ve Ötesi" başlıklı saray anılarını naklettiği eserinden anlaşılabilir:

"İslam olduğunuzu söyledikten sonra Türk olduğunuza dair ağzınızdan bir söz kaçırın, bir garp köylüsü sizden veba getiren bir mahluktan korkarcasına kaçacaktır; en medeni bir cemiyette en münevver bir adama da aynı şeyi söyleyin, o kaçmayacaktır, korkmayacaktır, zira medenidir, zira münevverdir, fakat yüzünde gözlerinde bir mana bulacaksınız ki ta çocukluğundan beri edinilmiş ve ne yapılsa silinmemiş bir uzaklaşma hissinin inikasıdır.

Buna mukabil Türk topuzu altında yaşamış kavimler hep birer mazlumdur, kaşınız üzerine o topuz düştükçe yerlere serilmiş bitkinliğe karşı bir feryat kuvvetini bile bulamayarak can vermiş biçarelerdir. Türk nereden geçmişse orasını kanla yoğurtulmuş bir çamur bataklığı yapmış, nereye uğramışsa orayı yakıp küllerini etrafa savurmuştur. Bunu böyle öğretmişler, bağıra bağıra bu efsaneyi asırların lisanı her tarafa böyle yaymıştır; ve madem ki buna karşın 'yalan' diye haykıran bir ağı yoktur, demek doğrudur, demek hakikat budur!..

Bu zihniyet mazur görülmelidir, ve bütün mesuliyet kendisini müdafaa etmekten aciz kalan, ihmalinin, tembelliğinin içine gömülerek cereyanı durdurmak için elinin siperini bile uzatmaktan üşenen tarafa bırakılmalıdır.

Hele Yunanistan hakkındaki hassasiyat!.. Bütün Avrupa harsı Yunan medeniyeti üzerine kurulmuştur. Yunanistan Avrupa ediplerinin, hakimlerinin, şairlerinin lisanıyla söyler; Yunanistan Avrupa'ya eski medeniyetinden kalan abideleriyle, harabeleriyle, menkıbelerini hikaye eder; Yunanistan Avrupa'ya bütün müzelerde toplanan heykelleriyle, mezarlarıyla, taşlarıyla sanatını, dehasını, medeniyetini hikaye eder. Mektep rahlelerinden başlayarak, her yerde, her ziyaret edilen köşede Yunanistan'dan bahseden, füsunkar lisan vardır. Yunan medeniyeti Avrupa'yı efsanevi bir beşik içinde sallaya sallaya, onun ninnisini söyleye söyleye büyüttmüş, yetiştirmiştir." (UŞAKLIGİL, 1981:387-388)

Türklerin sürekli toprak yitirdiği yıllar aynı zamanda elde kalan son Rumeli köylerinde hızlı bir nüfus kabarılaşmasına neden oluyordu. Zira topraklarını yitiren ve ellerinde canlarından başka bir varlıkları kalmayan Türkler, kaçarak en yakın Türk köylerine sığınıyor, sığındıkları bu köyler de Türk topraklarının dışında kalacağı zamana dek burada kalma yolunu seçiyorlardı. Her zorunlu göç daha amansız ve daha kanlı hikayelerin varılan yeni köye aktarılmasına, bu köyde yeni bir korku dalgasının hissedilmesiyle sonuçlanıyordu.

Tam da bu sırada Ali Rıza Efendi, tuz ticaretinde hayalkırıklığına uğrayarak ruhsal bir yıkımın eşiğine gelmişti. Yeniden memurluğa dönmek talebi reddedilen Ali Rıza Efendi kendisini içkiye verdi, barsak veremine yakalandı ve 3 yıl süren bir hastalık döneminin ardından dünyaya veda etti. Ailenin tek başına ayakta kalması mümkün değildi. Zübeyde Hanım çareyi oğlu Mustafa ve kız kardeşi Makbule'yi yanına alarak Lankaya yakınlarında yaşayan ağabeyi Hüseyin Ağa'nın çiftliğine yerleşmek zorunda kaldı. Bu aynı zamanda Mustafa'nın çok şeyler öğrendiği Selanik'i bir süre için de olsa terketmesi anlamına geliyordu.

Ancak bu onun içindeki öğrenme ve kendisini geliştirme arzusunun sonu demek değildi.

Çiftlik günleri:

Dayısı Hüseyin ağa Mustafa'yı çiftlik işlerinde yetiştirmek, belki de ileride kendisine yardımcı yapmak istiyordu. Mustafa Kemal'in hayatını kaleme alan Kinross, genç Mustafa'nın çiftlikte karşılaştığı durum ve bunun Mustafa kemal üzerindeki etkisini, "Burada, ovanın yazın kurak, kışın bataklık olan kırmızı toprağında çeşitli ekinler yetişiyor ve hasattan sonra ekin diplerinde hayvanlar otluyordu. Mandalarla çift sürülürken peşlerinden giden uzun bacaklı leylekler sapan izlerini gagalıyor ve gıcırtılı kağnılar ürünleri pazara taşıyordu. Yeşilliğin, toprağın, suyun ve gübrenin kokusunu içine çeken Mustafa, ömründe belki ilk kez toprağa ve doğaya karşı bir sevgi duymaya başladı. Açık havada yaşamaktan hoşlanıyor, çiftlik işlerinin kolayca üstesinden geliyordu. En yakın arkadaşı, tombul, dikkatli, sözünü sakınmaz ve ağabeylerinden daha iri bir kız olan Makbule'di. İki kardeş sık sık kavga ederlerdi. Gündüzleri, iki çocuk tarlada bir kulübede oturarak fasulyelere dadanan kargaları gözleyip kovalar; kış geceleri de ocak başında, ateşin yanındaki bir çuvaldan aldıkları kestaneleri kavururlardı" (KINROSS: 24) sözleriyle aktarıyor.

Atatürk kız kardeşiyle bakla tarlasında geçirdiği günleri hiç unutmayacak ve hayatının bu devresinden hiçbir zaman gocunmayacaktı. Devlet Başkanlığı döneminde bir misafiri ile sohbet ederken o günlere dikkat çekecek ve misafirin "Esağfurullah efendimiz olur mu hiç öyle şey" şeklindeki yakınmasına şu cevabı verecekti: "Evet öyledir. Ben de herkes gibi doğdum, büyüdüm. Doğuşumda bir ayrılık varsa o da Türk oluşumdan ibarettir" (ATAY:18) yanıtını verecekti. Kısacası Mustafa Kemal pek çok yazarın belirttiği gibi halk çocuğu olmakla yaşamı boyunca övünecekti.

Bu sağlıklı çiftlik hayatı Mustafa'ya yarıyordu. Dayısı Hüseyin ile anlaşabiliyordu. Ne var ki o, çok geçmeden sıkılmaya başladı. Köylü yaşamından hoşlanmıyor, yeni şeyler öğrenmek istiyordu. Oysa, eğitimi geri kalmaktaydı. Bu durumu fark eden ailesi Mustafa'yı çok yakındaki bir Rum okuluna vermeyi düşündüyse de, Mustafa'nın kişiliği bu okulda fazla tutunamayacağını açığa çıkarıyordu. Karardan vazgeçildi. Çiftlik kahyası Karabet efendinin dersleri de Mustafa'ya pek bir katkı sağlamıyordu. Lankaya'da altı aya yakın kalmıştı ki, bir gün Selanik'teki teyzesi Mustafa'yı yeniden okula yazdırmak üzere yanına almak istediğini ailesine duyurdu. Henüz 10 yaşındaydı. Kısa süren bir bocalamanın ardından Mustafa yanında annesi olduğu halde tekrar Selanik'e döndü. Halasının eşi Hacı Hüseyin efendi, Mustafa'yı okula yerleştirebilmek için Evrenoszade Muhsin beyden yardım istemiş, Muhsin bey de elinden gelen yardımı aileden esirgemişti. Mustafa Kemal, Devlet Başkanı olduktan sonra bile hemen her fırsatta Muhsin beye olan sevgisini ve ona bağlılığını saklamayacaktı.

Genç Mustafa'nın ilk durağı Selanik Sivil Rüştîye mektebi idi. Okulun müdür "Kaymak Hafız Efendi" ismiyle mağrur müdür yardımcısı ve matematik hocası Hüseyin efendinin sertliği Mustafa'nın ortaokulu bu okulda tamamlamasını engelledi. Anılarında bu hocasından çok korktuğunu, herkesi dayaktan geçiren bu hocanın sertliğini kendisi üzerinde uygulaması halinde nasıl karşılık vereceğini bir türlü kestiremediğini söyleyen Mustafa, hocasının hışmından kurtulamayacaktı. Nitekim birgün okulda çıkan bir kavgaya karışan Mustafa, hocası tarafından kavganın elebaşısı olarak nitelendirilecek ve feci şekilde dövülecekti. Yüzü gözü kan içinde kalan Mustafa'yı hemen okuldan alan ailesi artık birşeyi anlamıştı: Mustafa mutlaka iyi ve ciddi bir eğitimden geçirilmeliydi.

Selanik'te son derece iyi eğitimleri, modern tavırları ve çağdaş kıyım-kuşamlarıyla dikkati çeken zabitler, Mustafa'nın da gözünden kaçmıyordu. O güne dek bölük-pörçük, çoğu eski dönemlerin kalıntılarının tekrarından ibaret kalan bilgilerle yetiştirilmekten sıkılan Mustafa için gerek genç zabitlerle askeri okul öğrencilerinin ihtişamı gerekse çağdaş eğitime olan ihtiyacı yeni bir rota çizmenin gerekliliği ortaya çıkarmıştı. Tüm bunlara bir de Rumeli'de yaşanan sürekli savaş ve toprak kayıplarının insanın içinde doğurduğu duygusal ortam eklenince askeri eğitim almanın değeri daha bir anlam kazanıyordu. Mustafa'nın gözü artık askerlik mesleğine doğru kaymaya başlamıştı.

Mustafa Kemal askeri okulda

Ne var ki, ana yüreği savaş ve maceralarla dolu bir askeri eğitim ve onun ardından gelecek cephelerde geçecek bir yaşam büyük risk taşıyordu. Zübeyde hanıma askeri okul seçeneği rahatlıkla kabul ettirilemeyecek gibi görünüyordu. Zübeyde hanım Mustafa'nın ya dini değerler etrafında, bu da olmazsa ticaret yönünde eğitimini sürdürmesinden yanaydı. Mustafa hiç olmazsa ticarete atılmalı ve babasının yapamadığını yaparak iyi bir tüccar olmalıydı. Ana yüreği oğlunun askeri eğitimini tamamlayamayıp, bir rütbe alamaması olasılığını da aklından çıkaramıyordu.

Bu arada Mustafa, komşularının oğlu Ahmet'e öykünüyordu. Ahmet Kadri bey isimli bir Binbaşı'nın oğluydu ve babasını izleyerek Askeri Rüstiye'ye yazılmıştı. Gizlice Ahmet'in babası Kadri beyden yardım aldı ve gizlice askeri okul sınavlarına hazırlanmaya koyuldu. Neticede giriş sınavını kazanarak 4 yıllık askeri rüstiye mektebine üçüncü sınıftan katılma olanağı buldu. Annesine oldu-bittiyi kabullenmeden başka seçenek bırakmamıştı.

Yine de okula yazılabilmesi için annesinin imzalı iznini alması gerekiyordu. Mustafa aklını kullanarak, annesine, babasının doğumunda ona bir kılıç armağan etmiş ve bu kılıcı, beşiğinin başucuna, duvara asmış olduğunu hatırlattı. Bunun tek bir anlamı olabilirdi: Babası, onun bir asker olmasını istemişti. Mustafa bir kahraman tavrı takınarak annesine, “Ben asker olarak doğdum,’ ‘asker olarak öleceğim” dedi. (KINROS: 26)

Zübeyde Hanım yumuşamaya başlamıştı. En sonunda ona kararını verdiren, tam zamanında gördüğü bir rüya oldu. Rüyasında oğlunun bir minarenin tepesinde, altın bir tepsi içinde oturduğunu görmüştü. Minareye doğru koşarken, kulağına bir ses geldi: ‘Oğlunun asker okuluna gitmesine izin verirsen, hep böyle yüksekte kalacak. Vermezsen yere atılacak,’ diyordu. Oğlunu askerlikte parlak bir geleceğin beklediği anaya malûm olmuştu. İsteğini yerine getirdi, gerekli kâğıdı imzaladı, Mustafa saygı ile onun elini öptü, annesi de ona hakkını helâl etti. Böylece Selânik Askerî Rüştîyesine girmiş oldu. (KINROS:26)

Mustafa sonunda sevdiği bir okula kavuşmuştu. Derslerinde başarısıyla hemen kendisini fark ettirmişti. Matematiğe ilgisi ise farklıydı. Matematik dersinde diğer arkadaşlarına fark atan Mustafa, son derece sert mizacıyla tanınan matematik hocasının dikkatini çekmişti. Birgün matematik hocası kendisini yanına çağırarak, “Oğlum senin de adın Mustafa benim de. Bu böyle olmaz, arada bir fark olmalı. Bundan sonra seni, ‘Mustafa Kemal’ diye çağırırım” der. Genç Mustafa bundan böyle artık Mustafa Kemal olarak çağırılacaktır.

Mustafa Kemal’in matematik öğretmeninden etkilenmesi bu kadarla da sınırlı kalmadı. Bir başka gün, matematik hocası Mustafa bey, sınıftan bir müzakereci seçilmek üzere aday gösterilmesini istedi. Kendisine güvenen kimi adaylar ortaya çıktı. Genç Mustafa hocasının mizacından çekindiğinden önce aday olarak öne çıkmaktan çekindi. Ne var ki, seçilen müzakerecinin

altında kalmayı içinden sindiremeyeceğinden sonunda o da öne atıldı ve sınıfın müzakerecisi oldu. (ATAY,1980:9) Bu olay onun liderlik özelliklerinden biriydi. Zira hayatı boyunca yapacağı gibi yine zamanında öne çıkarak, üstelik hocasından çekinmesine karşın risk alarak sınıfının liderliğini üzerine almayı bilmişti.

Öte yandan Mustafa Kemal'in annesi geçim sıkıntısı sebebiyle yeniden evlenmişti. Larisa'dan göçmen olarak gelen tü-tün rejisi memurlarından Ragıp Bey ile yapılan evliliği Mustafa Kemal hiç sindirememişti. İdadi'ye başlayana dek annesinin evine çok az uğrayan Mustafa Kemal, halası Emine hanımın yanına yerleşti. Buna karşın yeni baba Mustafa Kemal'e saygıda kusur etmemiş, o da üvey kardeşlerinden özellikle Süreyya ile iyi anlaşmıştı. Mustafa Kemal'in I. Dünya Savaşı'ndan sonra Selanik'te kalan babasına sıklıkla yardım etmiştir. (ATAY, 1998:19-20)

Mustafa Kemal askeri rüştiyesini 1898 yılında, "pekiyi"yle tamamladıktan sonra Manastır Askeri İdadisi'ne üç arkadaşıyla beraber yazıldı. Aslında ilk başlarda Mustafa Kemal'in aklında Manastır'a gitmek yoktu. Zira o İstanbul'a gitmeyi düşünüyordu. Onu, İstanbul yerine Manastır'a gidip okumaya ikna eden kişi yine bir hocası olacaktı.

Mustafa Kemal, başka bir arkadaşı sayesinde de "siyasete ile tanıştı. Bu arkadaşı, Makedonyalı olan Ali Fethi'ydi. Fethi rahat, çekici bir davranışla, kıvrak ve esnek bir zekâyı kendinde birleştirmişti. Mustafa Kemal'in epey geri olduğu Fransızca'yı çok iyi bilirdi. Mustafa Kemal'in Fransızca bilgisi ilerledikçe, Fethi, ona Rousseau, Voltaire, Auguste Comte, Desmoulins, Montesquieu gibi Fransız düşünürlerinin eserleriyle tanıştırdı. Çok geçmeden iki öğrenci bu ünlü düşünürlerin, ülkelerinin sorunlarını ilgilendiren düşünceleri üzerinde heyecanlı tartışmalar yapmaya başladılar. Fransız düşünürleri, bu tarihten itibaren Mustafa Kemal'in aklından hiç çıkarmayacak, düşünürlerin kitaplarını altı çizerek okuyacak ve kuracağı yeni Türk Devleti'nin temelle-

rini atarken, adı geçen filozofların görüşlerinden detaylı biçimde yararlanacaktı.

Harp Okulu ve hürriyet fikriyle tanışma:

Mustafa Kemal Askeri İdadi'yi bitirdikten sonra 13 Mart 1899'da İstanbul Harbiye Okulu'nun Piyade sınıfına girmeye hak kazandı. Matematik hala sevdiği derslerin başında geliyordu. Fırsat buldukça arkadaşlarıyla hatiplik üzerine yarışır, adeta ileride üstleneceği liderlik görevinin pratiğini yapardı. Sultan Abdülhamit döneminin zor şartları altında Namık Kemal ve Şinasi gibi vatan-millet konusuna kafa yoran aydınların çalışmalarını okuyan Mustafa Kemal, sosyal ortamlara da alışmaya başlamıştı. Olimpos, Kristal, Yonyo gibi gazinolara giden Mustafa Kemal, bir yandan bu eğlence mekanlarında dönemin sosyal hayatıyla aşina olurken diğer yandan da ülkenin üzerinde dolaşan kara bulutlar hakkında yakın dostlarıyla sabahlara kadar tartışmalar yapardı.

Harp Okulu'nun son sınıfındayken arkadaşlarıyla el yazısı ile gizli bir dergi çıkaran Mustafa Kemal, kurmay sınıflarında da aynı dergiyi yayımlamayı sürdürdü. Sarayın casuslarından birisi tarafından açığa çıkarılan dergi sonunda saraya jurnallenmişti. Saraya çağırılıp bilgisine başvurulmuş okul müdürü böyle bir dergiden haberdar olmadığını söylediğinden Mustafa Kemal ve arkadaşları bu olaydan ceza almadan kurtulmuşlardı. Nitekim gizli bir odada Mustafa Kemal ve arkadaşlarını dergi üzerinde çalışırken yakalayan okul müdürü bir kez daha onları kurtaracak ve olayı saraya bildirmek yerine genç öğrencilerine nasihat vermekle işi kapatacaktı. (ATAY: 30)

Bu arada Mustafa Kemal Ali Fuat ile tanışmıştı. Mustafa Kemal'le Fuat, boş vakitlerinin çoğunu birlikte geçiriyor ve İstanbul'un dört bir yanını geziyorlardı. İstanbul'u her yönüyle

keşfetmeye kararlıydılar. İsmail Fazlı paşanın şehrin tam bir haritasını çıkarmaları için verdiği öğüt, onları büsbütün kamçılamıştı. Kayıkla Boğaziçi'ni ve Marmara kıyılarını geziyorlardı. Yazın, bir hafta sonunu Büyüka'da geçirmeye karar verdiler. Oteller pahalıydı. Onun için, çamlıklarda kamp kuracaklardı. Yanlarına kap kaçak, çıra, yiyecek ve en önemlisi, içecek şeyler almaları gerekiyordu. Mustafa, her zaman ki içkisi olan birayı öne sürdü. Ama Fuat kasa ile bira taşımanın ağır olacağını söyleyerek onun yerine bir şişe rakı almayı önerdi. Mustafa Kemal, bu anason kokulu, keskin Türk içkisini henüz tatmış değildi. Ama içer içmez hoşlandı ve ondan sonra rakı içmeyi alışkanlık edindi. (KINROS:33)

Harp Okulu döneminde artık ülkede adlarının bile anılması yasak sayılan yazar ve şairlerinin eserlerini gizliden gizliye okuyan Mustafa Kemal, tıpkı zamanın diğer aydınları gibi, manasını bilmesede Fransız Devrimi ve bu devrimin kazanımlarıyla gündeme gelen, "Hürriyet, adalet, eşitlik, özgürlük" gibi fikirlerin hayranı oldu. Artık Fransızca gazeteleri okuyabiliyordu. Manastır'da Fethi'nin tanıtmış olduğu Fransız yazarlarını da şimdi daha iyi anlayarak ve daha derinine inerek inceleyebiliyordu. Siyaset dünyasının daha eşiğinde sayılırdı. Zihni, henüz tam olarak kavrayamadığı bir sürü duygu ve düşünce ile uğraşmaktaydı. Mustafa Kemal, Harbiye okulundaki sınavlarını başarıyla tamamlayarak teğmen sıfatıyla 1902 yılında Kurmay Okulu'na girdi. Siyasete iyiden iyiye ısınan Mustafa Kemal'in memleketin kötü yönetildiğinden bir kuşkusu kalmamıştı. O günlerin kara tablosu kendi ağzından şöyle dile getirilmiştir:

"İstanbul'da Harp Akademisinde bir subay. Henüz 20 yaşında. O, kendisini de ne olduklarını pek iyi anlayamadığı bir takım düşünce ve duygulara kaptırmıştı. Küskündür. İsyanlıdır. Neye ve kime karşı? Niçin? Sorsanız bu suallere pek cevap veremez. Birgün arkadaşlarından biri sordu:

'Sen kalk borusunda bir türlü uyanmıyorsun. Nöbetçi subay karyolanı sarsmadıkça kalkmıyorsun? Ne'n var senin?' Genç subay dedi ki: 'Yatağa girdikten sonra ben sizler gibi uykuya dalamıyorum. Gözlerim sabaha kadar açık. Tam uyuyacağım zaman da kalk borusu çalınmak üzere oluyor.' (ATAY: 13)

Mustafa Kemal, bir zamanlar matematik ve şiire karşı duyduğu hevesle şimdi kendini tarih konusuna vermişti. Napolyon üzerine ne buluyorsa okuyor ve onu çok beğeniyordu. John Stuart Mill'i okuyordu. Çağın "halkçı" düşüncelerine kapılmaktan, o da kendini alamamıştı. Üstelik padişah ve rejimini de okuduklarının etkisinde kalarak serbestçe tenkit ediyor fakat siyasi düşünceleri sebebiyle kendisini askerlikten alıkoyacak bir cezaya çarptırılmış bulmaktan da şiddetle kaçınıyordu. Onu gayet yakından tanıyan sınıf arkadaşı ve eski Genel Kurmay Başkanları'ndan Asım Gündüz, Mustafa Kemal'in Harpokulu yılları ve arkadaşları arasından nasıl bir lider olarak yavaş yavaş sivrilmeye başladığını hakkında şunları söylüyor:

"Mustafa Kemal okuldayken Fransızcası'nı ilerletmek için bir yabancı hanımdan ders alırdı. Sonra Paris'teki Hürriyetçilerin gazeteleri ile, Fransızca gazeteler getirir, kapalı gizli bir odada bizlere anlatırdı. Namık Kemal'in 'Vaveylası' ile Hürriyet Kasidesi'ni ben ondan dinlemiştim."

1904 yılının Aralık ayında Harp Akademisi'ni bitiren Mustafa Kemal, okulunu üstün derece be beşincilikle tamamlamıştı. O artık bir kurmay yüzbaşıydı. Okulu bitirdikten sonra arkadaşlarıyla vedalaşması anında onlara lider bir öğrenci olarak nasihatler veren Mustafa Kemal, yanlarında pişecekleri Osmanlı paşalarından askerlik sanatı hakkında pratik bilgiler edineceklerini ama bu paşaların zayıf yanlarından kendilerini uzak

tutmaları gerektiklerini belirtmişti. Zira genç ve çağdaş eğitim almış subayların mutlaka teşkilatlanarak ülkeyi içine düştüğü durumdan kurtarabilmek için teşkilatlanmaları gerekiyordu. Kelimenin tam anlamıyla bir lider olduğu belli olan Mustafa Kemal, teşkilatlanma merkezini de belirlemişti: Makedonya. O zamanlar tek düşü bir an evvel Selanik'e gönderilmesiydi.

Sonunda genç subaylar başkentten uzakta görev yapmak koşuluyla serbest bırakıldılar. İkinci ve Üçüncü Ordulara atanmaları kararlaştırıldı. İkinci Ordu'nun merkezi Edirne, Üçüncü Ordu'nun ki ise Selanik'ti. Ne var ki, Mustafa Kemal ve Ali Fuat 4. ve 5. Ordu'ya tayin edileceklerdi. Mustafa Kemal'in kaderine merkezi Şam'da bulunan 5. Ordu düşmüştü. Subayların birçoğu "Kolay kolay dönemeyecekleri" yerlere sürülmüşlerdi. Mustafa, kaderine razıydı. "Pekâlâ," dedi. "Biz bu çöle gider ve orada yeni bir devlet kurarız." Hemen vapurla yola çıktılar ve iki ay kadar sonra Beyrut limanına vardılar. (KINROS: 37)

Şam günleri

Ali Fuat'la Mustafa Kemal, bir süre birlikte bulundular. Sonra Fuat özel bir görevle, o sıralarda Türk egemenliği altında pek adı sanı anılmayan, Güney Arabistanlı bir kabile şeyhi olan İbni Suud'un yanına gönderildi. Mustafa Kemal'i de yanına almak için başvuruda bulundu, fakat bu isteği kabul edilmedi. Ordu komutanı okul görmemiş alaylı subaylardandı. Mustafa Kemal meslek aşkıyla sorunları görmezden gelerek kendisini işine verdi ve kıtasını eğitmeye girişti. Bu uğurda yaptığı çalışmalar onu Şam'ın en tanınmış askerleri arasına soktu.

Birliğin görevlerinden birisi Havran'da devlete sürekli isyan eden Dürzileri zaptu rapt altına almaktı. Yüzbaşı Mustafa Kemal, Dürzü ayaklanmacıların isyanlarını bastırma operasyonlarına katılarak ilk askeri tecrübelerini edindi. Havran'da dönen vur-

gunların farkına varan Yüzbaşı Mustafa Kemal, Dürzü isyanlarının bu vurgunun sürmesinden çıkarı olanların kıskırtmasıyla kanayan bir ura dönüştüğünü sezinlemişti. (ATAY:14) Üstelik vurgun düzeninden çıkarları olanlar arasında bazı subaylar da bulunuyordu. Şam karargahı ikiye bölünmüştü. Bira yanda halkı soymak için birleşenler diğer yanda haksızlığa isyan etmek için bir araya gelenler. Yüzbaşı Mustafa Kemal, ikinci grubun liderleri arasındaydı.

Kıta başında olup da halka zulmeden bazı komutanlar bu parlak askeri yanlarına çekmek istiyorlardı. Ne var ki, Mustafa Kemal onları her seferinde kendisinin bugünün değil yarının adamı olmak istediğini söyleyerek geri çeviriyor ve bundan sonra şahsıyla arkadaşlık yapmak isteyecekleri de aynı yolda yürümeye çağırıyordu.

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti:

Şam'da, Mustafa Kemal kendini zindanda gibi görüyor, bu ölü topluluğa hayat vermek istiyordu. Bunun tek yolu siyasal eylemler düzenlemek ve bu eylemleri etrafına yaymaktı. İstanbul'da baskı döneminin artmasından ötürü merkeze uzak bölgeler, gizli dernek kurmak açısından nispeten daha rahattı. Mustafa Kemal, bu avantajdan yararlanmayı bildi ve kendisine yakın arkadaşlarını bir evde toplayarak, 1906 yılında Binbaşı Lütfi, Dr. Mahmut ve Müfit beylerle Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni kurdu. Toplantı Binbaşı Mithat Şükrü'nün evinde yapılmıştı ve o an evde Mustafa Kemal'den başka 10 kişi daha vardı Bu kişiler; Bursalı Tahir, Naki (Yücekök) , Talat, Mithat Şükrü, Rahmi, Ömer Naci, Kazım Nami, İsmail Canbolat, Hakkı Baha, Edip Servet (Tör) beylerdi. İsmail Canbolat'ın evinde 1906 yılı Temmuz ayında başlayan toplantılar böylelikle 1906 Eylül ayında nihayetine ermiş bulunuyordu. (AKŞİN:80-82) Yapılan toplantılar esnasında zaman

zaman arkadaşlarının hayalcilik içinde “İhtilal için ölmekten” bahsetmelerine kızan Mustafa Kemal, onları uyardı ve önemli olanın ölmek değil ihtilali başarıyla gerçekleştirip ülkeyi kur tarana dek yaşamak olduğunu haykırıyordu. Liderin özellikleri artık iyiden iyiye şekilleniyordu.

Burada dikkati çeken nokta hem Şam hem de Selanik’te gündeme gelen teşkilatlanmaların 1905 Rus İhtilali’nden sonra Rusya ve İran’da kurulan meşrutiyet yönetimlerinden etkilenmiş olmalarıdır. Ayrıca Makedonya kargaşasının ardından Rumeli’de gözlemlenen Avrupa’nın giderek artan müdahaleci tavrına duyulan tepki de örgütlerin kurulmasına katkıda bulunmuştur.

Kinros, Mustafa Kemal’in örgütü kurarken Şam’da karşılaştığı bir esnaftan etkilendiğini ileri sürmektedir. Bu yazara göre Mustafa Kemal, iki subay arkadaşıyla çarşıda dolaştığı bir sırada, önünden geçtiği dükkânın önünde bir masa ve birkaç sandalye görüp oturdu. Dükkân sahibi, onları Türkçe selâmlamıştı. Mustafa Kemal meraklandı. İçeri girdi ve dükkanda, felsefe, sosyoloji ve tıp konusunda Fransızca kitaplar gördü. Dükkâncıya, “Siz esnaf mısınız, yoksa filozof mu?” sorusunu yöneltti. O da sürgüne gönderilmişti. Adı Hacı Mustafa’ydı. Mustafa Kemal’le arkadaşlarını, birkaç gece sonrası için evine çağırdı.

Dükkan sahibinin bir zamanlar muhalefetin kalesi olarak görülen Askeri Tıbbiye’de öğrenci iken hükümet aleyhtarı faaliyetleri nedeniyle okuldan atılıp sürüldüğü öğrenmişti. Mustafa Kemal yanına Müfit’i ve kendi siyasî düşüncelerine katılan iki subay arkadaşını daha alarak kararlaştırılan gün ve saatte yeni tanıdığı esnafın evine gitti. İçeriye girince, herkes çekinmeden konuşmaya başladı.

Hacı Mustafa (Daha sonra Çorum milletvekili Mustafa Cantekin) ne zamandır gizli bir siyasi dernek kurma fikrindeydi. Hatta 1904 sonu veya 1905’te (tam tarih hususunda ihtilaf-

lar var) böyle bir gizli dernek kurma girişimde bulunmuş ve Dr. Yusuf, Eczacı Tahsin Baytar Mehmet, Kimyager Hüseyin, Kazım ve Lütfü beylerle böyle bir oluşumun temellerini atmıştı Örgütün adı Vatan'dı. (KINROS:41-42) Ancak daha sonra bu örgüt, pek faal olamamıştı. Kinros, Mustafa Kemal'in evine gittiği esnafın derneğine koyduğu isimden etkilenerек kendi kurduğu derneğe isim olarak Osmanlı Vatan ve Hürriyet Cemiyeti adını verdiğini kaydeder.

Şimdi iş örgütü çevre yerleşim birimlerine yaymaya kalmıştı. Mustafa Kemal, sözde askeri görevle gittiği Yafa, Kudüs ve Beyrut'ta cemiyetin şubelerini kurdu. Ancak örgütün merkezinin Şam'da, yani Arap topraklarında bulunması vatan ile irtibatı zorlaştırıyor, tüm halkın bu denli uzak bir yerde teşkilatlanmış bir cemiyetin peşinden gitmesini imkansız kılıyordu. Hareket subaylar arasında kalmaya adeta mahkûmdu. İhtilâl için en belirli merkez yine Makedonya'ydı. Zira Sultan'ın gizli polisi, Selânik'te, İstanbul'daki kadar etkili olamıyordu.

Selanik'te genç bir subay

Mustafa Kemal, hep sürgün yeri olarak gördüğü Şam'da bir müddet daha kalacaktı. Bu kez biraz daha akıllanmıştı. Problem çıkarmadan, zamanı gelince gözünde tuttuğu topraklara kavuşacağı günü beklemeye başladı. Nitekim bu bekleyiş çok da uzun sürmedi. Stajlarını tamamlayıp 25 Haziran 1907'de kolağası olan Mustafa Kemal'in, iki gün sonra 3. Orduya tayini çıkmıştı. Yalnız bir sorun vardı. Ordunun merkezi Manastır'da idi ve o Selanik'te kalmayı arzuluyordu. Selanik'teki müşürlüğe giden Mustafa Kemal, müşürlük alayında daha faydalı olacağını ileri sürerek, bir alayın örnek teftişinde bulundu. Teftiş sırasında dikkatleri üzerine çekti ve Selanik'te alıkonuldu. Kendisine ayrıca Selanik-Üsküp demiryollarının müfettişliği de bırakılmıştı.

Mustafa Kemal'in gözü yükseklerdeydi ve kıyıya köşeye atılmak istemiyordu. Büyük ihtimalle Selanik'te kalarak muhalefetin dizginlerini eline geçirmeyi hedefliyordu. Dünyanın diğer önemli liderleri gibi o da hep daha fazlasını arzuluyor, elindekiyle yetinmiyor ve bitmek tükenmek bilmeyen hırsıyla parlıyordu. Ne yazık ki, o günler onun günleri değildi. İttihat ve Terakki'nin askeri kanat lideri "Hürriyet kahramanı" unvanını almış, diğer tüm komutanlardan daha üstte tutulmaya başlanmıştı. Enver ile karakterleri taban tabana zıt olan Mustafa Kemal, Enver'in bulunduğu toplantılarda sönük kalıyor, adeta bir dekor olmaktan ileriye geçemiyordu.

Fakat bu durum değişecekti. İttihat Terakki, iktidarda zorbalaşıp halkın gözünde küçüldükçe ve savaşta alınan yenilgiler ve hızlı yıkımın etkisiyle Enver yurtdışına kaçacak, doğru zamanda doğru yerde bulunan, üstelik parlak zaferleriyle İstanbul'ü işgalden kurtaran Mustafa Kemal, halkın tek umudu haline gelecekti. İşte bir liderlik özelliği daha: Sabretmeyi bilmek ve başarmak. Başarıyla liderliğini tanıtlamak, yeni başarılarla onu en güç anlarda dahi yeniden kazanmak. Mustafa Kemal bunu yapacaktı.

Aslında o İttihat ve Terakki içinde pek fazla sivrilmediği dönemlerde bile yüksek ülküler peşinde koşmaktan geri duracak bir kişi değildi. Nitekim durmuyordu. Askerlik yılları sırasında iyiden iyiye gelenek haline getirdiği akşam sofralarında sıkça arkadaşlarıyla tartışmaya girer, ülke sorunları hakkında fikir yürütür ve İttihat Terakki yönetimini eleştirir, bu kadronun eninde sonunda başını sert kayaya vuracağını sezinlediğini söylerdi. Arkadaşları bazen ülkenin gidişatından endişeyle bahsederken, kendi kendilerine neden Türkiye'de de Batı'daki gibi büyük bir liderin çıkmadığını sorarlar, o genellikle sesiz kalırdı. Arkadaşları, "Biliyoruz sen şimdi 'Neden ben çıkmayayım?' diye düşünüyorsun" dediklerinde ise şu cevabı verirdi: "Evet neden

bir Mustafa Kemal çıkmasın?” Bir Mustafa Kemal o gün değil ama ileriki yıllarda çıkacaktı.

Büyük liderler kendilerini bilirler. Dünyayı tartabilen ve dönüştürebilen elbette ki, kendi büyüklüğünün, çapının farkındadır. Zaten kendi çapının, kudretinin farkında olmak bir lider açısından neredeyse “Olmazsa olmaz” bir özellik hatta gerekliliktir. O yüzden de büyük önderler, yeri gelmeden tevazu göstermezler. Tam tersine ne denli kudretli olduğunu ya da ne denli istikbal vaat ettiklerini hemen her fırsatta masaya getirmesini bilirler. Tıpkı Mustafa Kemal gibi. Atay, Atatürk'ün hayatını yazdığı Çankaya'da onun bu özelliğini çok net bir örnekle ortaya koyuyor:

“Daima sofrasının başında idi. Kendine alabildiğine güvendiği ve büyük sergüzeştler için ruh hazırlığı içinde bulunduğu görülür halde idi. Bir akşam sofrasındaki arkadaşlara makam dağıtırken Nuri (Conker) e:

‘-Seni de başvekil yapacağım’ der.

- O birader, beni başvekil yapmak için sen ne olacaksın?

- Seni başvekil yapabilecek adam.’

... Mustafa Kemal için içki, kadın, buluşma, eğlence, hepsi kafasından gönlünden bir türlü kopup ayrılmayan büyük kaygının ve bir şey yapmak, bir şey yapabilecek otoriteyi avucu içine almak hırslının gölgesi altında idi.” (ATAY.50)

31 Mart Ayaklanması

İttihat Terakki sadece bu manzara ve sefil yaşam koşullarıyla değil, ülkenin genel durumundan hoşnutsuzluk duyan kesimlerle de mücadele etme yükümlülüğünü üstlenmişti. Üstelik örgütün çağdaş uygulamalarına karşın ülkenin düzelememesi

yada muhtemel bir düzelmenin sonuçlarının uzun vadeli olacağı gerçeği hoşnutsuzların sayısını arttırıyor, bazı eski düzen yanlıları da halkın mutsuzluğunu rahatlıkla emellerine alet edebiliyorlardı. Düzendən rahatsız olanların, eski düzen özlmleriyile harekete geçecekleri en büyük eylem 31 Mart Ayaklanması olacaktı. Bu ayaklanma kimilerine göre ordu içinde bir iç- karışıklık kimilerine göre ise izlerini bugüne dek sürdürebilmiş gerici bir ayaklanmadır. Ancak bu kitabı ilgilendiren asıl nokta, Mustafa Kemal'in genç bir kurmay subay olarak bu ayaklanmanın bastırılmasında alacağı rol ve liderlik yıldızını rakiplerine karşı bir kez daha parlatma fırsatına ulaşabilmesidir.

31 Mart olayı, 31 Mart 1325, diğer bir değimle 12 Nisan 1909'da gerçekleşti. Subaylarını etkisiz hale getiren bazı I. Ordu mensupları İstanbul'da ayaklanarak, "Şeriat isteriz" sloganıyla harekete geçtiler. İki gün içinde çoğu yenilikçi subaylardan oluşan yaklaşık 20 kişi sokak ortasında katledildiler. Fakat işin daha acıklı yönü Hüseyin Cahit'e benzetilen Adliye Nazırı Nazım Paşa'nın öldürölmesiydi. Çoğu artık terfi olanağı kalmayan alaylı askerlerden, medrese öğrenciliğı adı altında askerlikten kaçamayanlardan oluşan isyancıların baskısına direnemeyen hükümet, isyanın olduğu saatlerde sultana istifasını vermekle meşguldü.

Doğruca saraya yürüyen isyancılar, padişahıtan af edilmelerini istediler. Sultan sadece af kararını çıkarmakla kalmadı, yeni Sadrazam ve Harbiye Nazırı'nı da atadı. Muhalefeti kazanan sultan saray balkonundan isyancı askerlere el sallamakta bir sakınca görmemişti. İttihat ve Terakki mensubu milletvekilleri ve bazı önde gelen cemiyet örgütleri İstanbul'dan kaçıp ya da saklanırken, gelişmeler de İttihat ve Terakki liderliğine ulaşmış, herkeste aynı kanaat hasıl olmuştu: İşler Sultan Hamit ile yürüyemezdi.

Hareket Orduları:

Abdülhamit'in tahtını kurtaramayacaktı. Selânik'in tepkisi çabuk ve sert oldu. Merkez-i Umumi toplanarak, müdahale kararı aldı ve Mahmut Şevket Paşa'nın emrine bu iş için önemli bir kuvvet verdi. Mustafa Kemal'e ise ilk olarak kurmaylık yeteneğini göstermek fırsatı verildi. Mahmut Şevket Paşa emrindeki bir tümene, kurmay başkanı atandı. Bir iddiaya göre Hareket Orduları'na ismini veren de Mustafa Kemal olacaktı. Hareket Orduları'nın başına Mahmut Şevket Paşa, III. Ordu'dan giden fırkanın başına ise Hüseyin Hüsnü Paşalar geçmişti. Kolağası Mustafa Kemal bu fırkanın kurmay başkanıydı. Hareket plânlarını hazırlamak için büyük çaba gösterdi.

Ordu, bir haftaya varmadan, İstanbul'u karadan kuşatmış ve karargâhını surların hemen dışındaki Ayastefanos'ta kurmuş bulunuyordu. Denizde ise, mürettebatı, Fırka tarafını tutan savaş gemileri, kuşatma zincirini tamamlamaktaydı. Merkez-i Umumi'nin ileri gelenlerinden çoğu ve bu arada bir hafta önceki olaylardan beri gizlenmekte olan bazı mebuslar da orduya katılmıştı. Bunlar şehre girmeden önce, komutanlarla başbaşa verip, Padişah'ı ne yapacaklarını kararlaştırmak için bir Meclis-i Umumi kurdular. Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan üyelerinin birlikte katıldıkları bu ortak meclis bazı bilim adamlarınca 23 Nisan 1920'de oluşturulan TBMM'ye benzetilir.

Hepsi onu tahtından indirmek düşüncesinde birleşiyor, kafası çok kızanlar ise, idamını istiyorlardı. Sonunda, Padişah'ın tahttan indirilip yerine veliaht olan kardeşinin geçirilmesine karar verildi. Osmanlı tahtı silik kişiliği yüzünden bugün hala yoğun biçimde eleştirilmekte olan Sultan V. Mehmet Reşat'a kalacak ve bu sultan neredeyse cemiyetin talimatlarını onaylayan bir noter işlevi görmekten öteye geçemeyecekti.

Mahmut Şevket Paşa, şehir halkını yatıştırmak amacıyla bir bildiri yayınlayacaktı Görevleri arasında Paşa'nın telgrafla-

rını kaleme olmak olan Mustafa Kemal, bildirinin yazılmasına yardım etmişti. Hüseyin Rauf adında genç bir deniz subayı onu telgrafhanede gördü. Mustafa Kemal, omzuna bir pelerin altmış, koltukta oturan Mahmut Şevket Paşa'nın emirlerini not etmek-teydi. Deniz Kuvvetlerinin ortak harekâtını planlamakta olan Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Hüseyin Rauf'la Mustafa Kemal'i tanıştırdı. Bu önemli bir karşılaşmaydı, çünkü Rauf, sonradan Mustafa Kemal'in en yakın arkadaşı ve yardımcılarında biri olacaktı.

Bu arada İttihat ve Terakki'nin muhalefet cephesi de yavaş yavaş somutlaşmaya başlamıştı. Kâzım Karabekir Henüz genç bir subay olmasına rağmen siyasal akımlarla ilgileniyor ve muhalefetin görüşlerini paylaşıyordu. Askeri okullara yıllarını vermiş İsmet İnönü ise Mustafa Kemal'den iki yaş daha gençti ama o da vakit yitirmeksizin Mustafa Kemal'in III. Ordu'da yapmaya çalıştıklarını II. Ordu'da yinelemeye çabalıyordu. İsmet'in çabaları, Mustafa Kemal'in gözünden kaçmıyor ve geleceğin güçlü lideri daha o yıllardan ileriki kader arkadaşlarını seçmeye mesai ayırıyordu. Çabalarını takdir ettiği İsmet, II. Ordu'daki faaliyetleriyle onun dikkatini çekecek ve potansiyel çalışma arkadaşları listesine ismini sokmayı başaracaktı. Nitekim, bu satırlardan da anlaşılacağı gibi Mustafa Kemal, henüz çok genç yaşlarda vardığı tercihlerinde hemen hiç yanılmayacak, kadrosunu mevcut kadronun en iyi isimlerinden oluşturacaktı. Varılan tercihlerdeki isabetlilik bir lider olarak Mustafa Kemal'in uzak görüşlülüğünü teyit ediyordu.

Yeni lider kadrosunun oluşumu

Geleceğin lideri Fethi Bey ve İzmir'deki subayları ihtilâl hazırlayan Dr. Nazım'la bağlantı kurulmuştu. Hareket Ordusu'nun demiryolu ulaşımıyla görevli olan Refet adında enerjik bir su-

bay zaten İsmet'i destekliyordu. Orduda, rejimin özünü değil kullandığı yöntemleri yüksek sesle eleştiren, yurtsever subaylardan kurulu etkili bir grup doğmuştu. Grubun önder kadrosu ise şu isimlerden oluşuyordu: Mustafa Kemal, Fethi, Rauf, İsmet, Kâzım Karabekir, Refet, Ali Fuat ve bir askeri doktor olan Tevfik Rüştü. Gerek Enver paşa, gerekse Merkez-i Umumi'deki İttihatçılar, gruba artan bir kuşku ile bakmaya başladılar. Bir zamanlar fazla önemsemedikleri, "Küstah, hırslı, sarhoş ve güvenilmez bir subay" diye küçümsedikleri Mustafa Kemal, daha güçlü bir şekilde varlığını hissettiriyor ve tarihin ona vereceği yaşamsal fırsatın gelip karşısına dikilmesini bekliyordu.

Bu arada Mustafa Kemal'in varlığına katlanamayan İttihatçı yöneticiler, onu ortadan kaldırmak üzere komitacılarını da devreye soktular. Parti üyelerinden biri Mustafa Kemal'i ortadan kaldırmakla görevlendirildi. Mustafa Kemal söz konusu üyenin davranışlarından kuşkulandı; karşılaştıklarında bir yandan hiçbir şey belli etmeksizin konuşurken öte yandan yazı masasının çekmecesinden bir tabanca çıkararak önüne koydu. Mustafa Kemal'in güçlü kişiliğiyle, tabanca yanyana gelince parti üyesi tüm niyetini açığa vurmak mecburiyetinde kaldı.

İkinci girişimde, Mustafa Kemal'e görev onu korumakla vazifelendirilen Yakup Cemil'e verildi. Yakup Cemil, Mustafa Kemal'e sevgisinden görevini yalnızca reddetmekle kalmadı, gizlice "hedefini" uyardı. O da geceleyin sokağa çıktığı zaman, çok daha dikkatli davranmaya başladı. Hatta bir gece, arkasından birinin geldiğini sezerek, sırtını duvara dayadı. Elinde tabancası saldırıyı beklemeye koyuldu. Sonradan Enver Paşa'nın akrabalarından biri olduğunu anladığı adam, Mustafa Kemal'in cesareti karşısında yılarak, önünden geçip gitti. Mustafa Kemal adama ilişmedi. Rakipleri o an, Mustafa Kemal'in sadece sert bir muhalif değil aynı zamanda gözünü budaktan esirgemeyecek cesur bir önder olduğunu isteksizce de olsa kabullenmek zorunda kaldılar.

Ümitsiz bir savaş: Trablusgarp

İttihat ve Terakki yönetiminin Mustafa Kemal'den sıtkının iyice sıyrıldığı bir sırada, Mustafa Kemal'in İstanbul Genel Kurmay Başkanlığı'na tayini çıkartılmıştı. Tarih, 13 Eylül 1911'di. Ne var ki bu plan tatbik edilemedi. Zira İtalya 27 Eylül 1911'te Trablusgarp'a savaş açmış, gözünü Osmanlı Devleti'nin Libya'daki topraklarına gözlerini dikmişti. İttihatçı yönetim, Trablus'u kaybetmeyi göze alarak, savaşı kabullendiler. Savaşın ilk etabında 12 ada elden yitip gitmişti. Trablus'a gidip savaşmak Mustafa Kemal açısından akılcı bir iş değildi ama gerek Enver başta olmak üzere kimi İttihatçı liderlerin cepheye koşmaları gerekse, askerlik mesleğine duyduğu derin saygı nedeniyle o da, bu sonucu belli savaşa katılmak için harekete geçmekten başka çare olmadığını sezdi. Mısır yolunda bin bir tehlike atlatarak ve kimi zaman can güvenliğini hiçe sayıp kimliğini açığa vurma pahasına Mısır hattını kullanarak Trablusgarp'a geçti. Onun savaş hakkındaki fikirlerini bilen dostlarına verdiği yanıt gerçekten bir lidere yakışacak nitelikteydi: "Madem ki Harp vardır. Madem ki askerdir ve Türk sancağının şerefi korunmalıdır o zaman er meydanına atılmaktan başka seçenek yoktur." Cephe iki kanattan oluşuyordu. Mustafa Kemal kendisine görev yeri olarak Bingazi'yi seçmişti.

Liderler her zaman en iyi koşullar altında görev yapmazlar. Hatta çoğu uluslar arası önder zor koşulların, içinden çıkılamaz durumlardan aldıkları olumlu sonuçların etkisiyle bulundukları yerlere gelirler. Bazı zamanlarda liderler, ellerindeki kartların kuvvetine bakmadan blöf yapma ya da rest çekme yoluna gitmişlerdi. Churchill'den Mustafa Kemal'e her lider önderlik hayatları boyunca bu metotlara hayatlarında en az birkaç kez başvurmak zorunda kalmışlardır. "Askerlik hayatımın ikinci büyük dönüm noktam" olarak nitelendirdiği Trablusgarp günlerinde, Mustafa

Kemal'in yukarıda belirtilen durumla nasıl karşılaştığını yine Kinros'tan aktarmak uygun olacaktır:

"İtalyanlar Trablus'u, Bingazi'yi ve Libya'nın diğer limanlarını çabucak ele geçirmişler, Tobruk'la çevresindeki yüksek tepelerde sağlam bir savunma durumu almışlardı. Türklerin karargâhı şehrin batısına düşüyordu. Ellerinde ancak küçük bir garnizon kuvveti vardı. Daha çok Sünusi kabilelerinin yardımına bel bağlamışlardı ki, Enver'in gösterdiği bütün çabalara rağmen, onlara da tam olarak güvenmiyorlardı. Enver bir şeyh kıyafetine bürünmüş olarak gösterişli bir çadırdaki Arapları kabul ediyor ve onlara altın dağıtıyordu. Araplar yine de dövüşmeye yanaşmıyorlardı.

Enver'den geri kalmayı kendine yediremeyen Mustafa Kemal de hemen onunki gibi bir kılığa girdi. Şeyh kıyafetinin kendisine çok yakıştığını gördü. Sonradan bu kılığıyla Kahire sokaklarında dolaşp gösteriş yapacaktı. Ama Mustafa Kemal, askerlik bakımından Enver'den daha gerçekçi davranıyordu. Siperleri at üstünde denetledikten sonra şeyhleri ve kabile reislerini bir toplantıya çağırdı. Düzensiz bir kabalıkla karşılaştı. Çoğunun elinde modası geçmiş tüfeklerden ve sopalardan başka silâh yoktu. Mustafa Kemal hepsinin önderi durumunda olan Şeyh Mebre'yi huzuruna getirtti, ona 'din kardeşim' diye hitap ederek İslâm illerini işgale gelen kâfirlere karşı bir kutsal savaş açmaya çağırdı. Tobruk'un doğusunda, savunma bakımından zayıf olan bir kesime geceleyin saldırmayı teklif etti. Ama Şeyh bu kadar kolay harekete geçecek adamlardan değildi.

Sopadan başka silahları pek bulunmaya adamlarının dövüşmeyeceklerini ileri sürdü. Bunun üzerine Mustafa Kemal de cebinden bir defter çıkardı ve içinden bir şeyler okur gibi yaptı. Sonra, 'Senin kim olduğunu şimdi anladım, Şeyh

Mebre,' dedi. 'Mısır'dayken senden bana söz etmişlerdi. İtalyanların hesabına çalışan belli başlı casuslardan biriymişsin. Ben buraya İtalyan casuslarıyla değil, ülkeleri uğruna dövüşe hazır olan Araplarla görüşmeye geldim. Daha fazla konuşmakta fayda yok. Ben daha hazırlıklı ve daha iyi donanmış olan öteki kabileleri destekleyeceğim."

Bu manevra başarılı oldu. Ertesi gün Şeyh, öbürlerinin yardımına tenezzül etmeyerek sadece kendi kabilesiyle saldırıya geçeceğini bildirdi. Araplara birkaç tüfek dağıtıp, nasıl kullanılacakları da öğretildikten sonra, saldırı sabaha karşı yapıldı ve başarıyla sonuçlandı. Yetmiş kadar top ele geçirilmiş ya da yok edilmiş ve iki yüz İtalyan esir alınmıştı. Bu İtalyan askerleri –bundan sonraki çöl seferlerinde de görüleceği gibi- artık savaşa devam etmeyecekleri için sevinçliydim. Türkler bu esirleri, Sahra'dan ya da Mısır üzerinden, nasıl yolunu bulursa, ülkelerine dönmek üzere salıverdiler.

Lider ve tecrübe:

Bununla birlikte, Tobruk'u ele geçirmek olanaksızdı. Kıyı boyundaki öteki kalelerde olduğu gibi, burada da Türklerin elinden gelen tek şey, sadece İtalyanların surlardan dışarı çıkmasını önleyebilmektir. Bu savaşta Türklerin tek başarısı, İtalyanları yardımcı birlikler getirmek zorunda bırakmaları oldu ki, deniz yoluyla geldiği için bunu da önlemeye olanak yoktu. Bu savaş, böylelikle Mustafa Kemal'e sonradan Gelibolu savaşında çok işine yarayacak olan bir askerlik dersi verdi: Deniz üstünlüğünün önemini ve denizden topçu ateşiyle desteklenen bir düşmanın, karaya çıkarma yapmasını önlemenin olanaksızlığını anlamış oldu." (KINROS: 70-72) Mustafa Kemal, gönüllü olarak katıldığı Trablusgarp savaşının meyvelerini neden sonra alabilecek ve binbaşılığa terfi ettirilecekti.

Trablusgarp akınları sonuca ulaşamıyordu. Mustafa Kemal, kıyıda arkasındaki donanma desteğiyle tutunan bir askeri birliğin tuttuğu yerden atılması çok zordu. Mustafa Kemal, bu gerçeği kolaylıkla kavramıştı ve savaşta öğrendikleri Çanakkale Savaşı'nda kendisinin çok işine yarayacaktı. İyi bir lider edindiği derslerden her zaman yararlanmalıydı. Yararlandı da. Trablusgarp'ta edindiği tecrübelerle hazırladığı savaş stratejisini Çanakkale savunmasının eksenine yerleştiren Mustafa Kemal, kendisini halk kahramanı yapacak savaşı Trablus'ta edindiği tecrübelerden de yararlanarak nihayetine erdirebilmişti.

Balkan Savaşı:

İçteki bu sarsıntıyı felâketlerle dolu dış buhranlar izleyecekti. 1912 yılının ilkbaharında Rusya'nın kışkırtması ve Avusturya'nın politik bir bozguna uğraması sonucu, Balkan milletleri, aralarında anlaşıp Osmanlı Devleti'ne karşı bir askeri anlaşma imzaladılar. Yunanistan bu ittifaka, iki ay sonra katıldı. İstanbul'un çevresinde, başkenti demir çember altına almaya yönelik Slav demir çemberi tamamlanmıştı.

Viyana Borsası'nda bir kumâra girişen Karadağ Kralı, ittifaka öncü oldu ve 8 Ekim 1912'de Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilân etti. Çok geçmeden Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan da Karadağ'a katıldılar. Balkanlar'daki tehlikeli gelişmeler Osmanlı'yı İtalya'yla barış imzalamaya zorladı. Batı Trablus'u boşaltılmaya başlamıştı. Mustafa Kemal, Balkan topraklarının önemine binaen anavatan yolunu tuttu. Mustafa Kemal, Sırpların Manastır'ı, Yunanlıların da kendi doğduğu yer olan ve en önemli anılarını borçlu bulunduğu Selânik'i ele geçirdiklerini Kahire'de duydu. Avusturya, Macaristan ve Romanya üzerinden dolambaçlı bir yol izleyerek İstanbul'a geldi.

Mustafa Kemal İstanbul'a vardığında, I. Balkan Savaşı bitmiş gibiydi. Bütün Rumeli elden gitmişti. Türkler, iki cephede birden bozguna uğramış, ikmal örgütünün yok denecek kadar yetersizliği ve gerek subayların, gerek erlerin, Almanların verdiği modern donanımı kullanmaktaki acemilikleri, yani ordunun modernizasyonundaki gecikme mağlubiyete zemin hazırlamıştı. Doğduğu yerlerin düşman eline geçmesini Mustafa Kemal hayatı boyunca unutamayacaktı. Evlerinden olan ailesine barınacak bir ev bulan Mustafa Kemal, Genel Kurmay'daki görevine döndü. Yeni görevi, Gelibolu yarımadasının nasıl savunulacağını araştırmaktı.

İkinci Bölüm

İmparatorluğun Yıkılışı

I. Dünya Savaşı'na doğru

Mustafa Kemal, Gelibolu'daki kolordunun harekât daire-si başkanlığına atanmıştı. Fethi de kolordu kurmay başkanıydı. Başlıca vazifeleri olası bir Bulgar saldırısına karşı Çanakkale Boğazı'nı savunmaktı. Mustafa Kemal, bu kısa görevinde Çanakkale'yi tanıma fırsatı bulacak ve ileride bu avantajını gayet iyi kullanarak hem Çanakkale'yi hem de başkent İstanbul'u kurtararak adını tarih sayfalarına yazdıracaktı.

Mustafa Kemal'in yaşı 32'yi bulmasına karşın, siyasetle askerlikte Enver kadar yükselebilmiş değildi. Oysa Enver Paşa'nın kendisine nazaran öyle sıkı bir eğitim geçmişi yoktu. Padişahın damadı olan Enver, ataktı cesurdu fakat meydan savaşlarıyla savunma muharebeleri hususunda pratik yapamamıştı. Pekçok yaşıtı komutanın aksine alay, liva ve sancakları sırasıyla komuta etmemiş, daha çok çete savaşlarıyla tecrübe kazanmıştı. Balkan savaşında koskoca kolorduyu Bolayır'da karaya çıkarmayı amaçlamış ne var ki bozulmuştu. Mustafa Kemal, rakibinin eksiklerini gayet iyi izliyor, Enver'in komuta etmeyi bilmediğinden verdiği emirlerin hangilerinin yapılabilir hangilerinin ise asla uygulanamaz olduğunu asla göremediğini öne sürerdi. Fethi bey de Enver başta olmak üzere yönetimi sert dille eleştiriyordu. İttihat ve Terakki yönetimine bir kez daha Mustafa Kemal'i gözden kaybetmekten başka çare kalmıyordu. Mustafa Kemal'in İttihatçılara en ters gelen yönü, "Ever efendimcilik" yapmaması, savaş alanı dışında mantıksız emirlere hoşgörülü yaklaşamamasıydı.

Tam da bu sırada Mustafa Kemal'in önüne bir fırsat çıktı. Fırka'nın genel sekreterliğine Talât'tan sonra Fethi bey getirilmişti. Mustafa Kemal bir süre için Fethi'nin evine yerleşti ve ne yapmak gerektiğine dair uzun tartışmalara giriştiler. Mustafa Kemal gibi Fethi de, partiyi komitacılardan temizlemek zamanının geldiğine kuvvetle inanıyordu. Ama komitacıların ödeneklerini kesmek için bütçede kısıntı yapılmasını öne sürmekle fazla ileri gitmiş oldu. Yeni genel sekreterin aleyhinde gittikçe kuvvetlenen bir cereyan uyanmaya başlamıştı.

Sofya macerası:

Bir gün Fethi, evinde Mustafa Kemal'le birlikte otururken Talât Paşa'nın ziyarete geldiği bildirildi. Talât bey, Fethi beyden başka bir odada konuşmak için olur aldı. Fethi bey döndüğünde kendisine Sofya Elçiliği'nin teklif edildiğini Cemal Paşa'nın da öneriyi hararetle desteklediğini öğrendiğini aktardı. Fethi bey yeni görevi, siyasal ortamın gerginliğini hesaba ederek geri çevirmemişti. İkiisi Cemal Paşa'nın yanına uğradılar. Bilgiler doğruydu. Üstelik Cemal Paşa, Mustafa Kemal'den ateşemiliter sıfatıyla Fethi beyle Sofya'ya gitmesini öneriyordu. Yeni sürgün yeri belirlenmişti: Sofya.

Ne var ki, yeni sürgün bölgesi Mustafa Kemal'in liderlik tecrübelerini, hayat görüşünü o denli olumlu etkileyecekti, ileride Sofya macerasının bir sürgünden ziyade eğitim süreci olarak değerlendirilecekti. Mustafa Kemal, Sofya'da bir pastahanede yaşanan tartışmayı gözlemleyerek, belli ulusa "yurttaşlık bağıyla" bağlanmanın önemini iyiden iyiye keşfedecekti. Çok lüks bir kafeterya oturan Mustafa Kemal, aynı mekanda çay içmek isteyen fakat kovulmaya kalkışılan bir Bulgar köylüsünün mücadelesine tanık olacaktı. Köylü ısrarla cebinde parası olan her vatandaşın canının istediği her yerde parasının yeteceği herşeyi yapabile-

ceğini inatla ileri sürmüş, sonunda da işletmeciyi pes ettirmişti. Osmanlı'da hüküm süren kapıkulu düzeninden çok farklı kavramlar Avrupa'yı sarıyor, kapıkulluğu ile yeni dünya düzeni taban tabana ters düşüyordu. Demek, ülkeyi korumanın tek yolu, bir-iki uyduruk düzenlemeden ibaret değildi. Kokuşmuş bir düzen tamamıyla alaşağı edilmeliydi. Mustafa Kemal, düşüncelerinin iyiden iyiye yerine oturmaya başladığını Sofya'da hissediyordu.

Bir gece, Bulgar Türklerinden Şakir Zümre adında bir arkadaşıyla operada verilen bir galaya gitti. Seyircilerin parlaklığı, zarıflığı, Mustafa Kemal'in üzerinde derin bir etki yaptı. Perde arasında Bulgar Kral'ı Ferdinand'la tanıştırıldı. Ferdinand, önceki Bulgar Kralları'ndan farklı olarak Avrupai yaşam tarzına aşık bir yöneticiydi. Sofya'yı baştan aşağı yeniden düzenletmiş, başkenti görkemli Avrupa başkentlerine benzetme noktasında epey yol almıştı. Kral ona izlenimlerini sordu. Mustafa Kemal sadece: "Fevkalâde!" diyebilirdi. Batı uygarlığını buydu işte. Türkiye'de böyle şeyler yoktu. İstanbul'da opera şöyle dursun, adamakıllı bir tiyatro bile yok sayılırdı. Türkiye, yakın bir gelecekte bu gibi şeylere kavuşmalıydı.

Mustafa Kemal, Sofya'da uluslararası diplomayı da yakından tanıma olanağı bulacaktı. Bir süre iç siyasete bulaşmayıp köşesine çekilen Mustafa Kemal, Avrupa kültürünü, Avrupalı diplomatların genel-geçer niteliklerini Sofya'da keşfetti. Çok başarılı oldu. Sonunda Bükreş, Belgrad ve Çetine'nin ateşemiliterliği de kendisine verildi. Lider, gerektiğinde kenara çekilmeyi bilmeli ama ikinci sınıf bile olsa yükümlülüğünü aldığı işleri savsaklamamalıydı. Mustafa Kemal, ölüm kapıyı çalmadığı müddetçe bir insanın önüne her zaman yeni fırsatlar geleceğinden emindi.

Mustafa Kemal'in Sofya'daki hayati kazanımlarından birisi de bir parlamento rejiminin nasıl işlediğini gözüyle görmek olacaktı. Dostu Şakir Zümre, Bulgar Meclisinde milletvekiliydi.

Bir sürü partilerden oluşan bu mecliste, Türk milletvekillerinden kurulu on yedi kişilik küçük grup, sayısıyla ölçülmeyecek bir önem taşırdı. Karışık tartışmalar arasında dengeyi korur, arada bir de oylarıyla bir tarafın ağır basmasını sağlardı. Sıklıkla oturduğu meclis balkonundan yapılan hararetli tartışmaları izleyip, karşılaştığı fikir zenginliğine duyduğu hayranlığı ifade eden Mustafa Kemal, parlamento taktiklerini derinlemesine incelerdi. Bulgaristan Türkleri'nin anavatanla bağlarının koparılmasını engellemek amacıyla iki Türkçe gazeteyi denetimi altına alan Mustafa Kemal, gazetelerin haber ve yorumlarını yönlendiriyordu. Mustafa Kemal, gazeteciliğin, iletişimim önemini Sofya'da tam manasıyla öğrenecek ve gerek Kurtuluş Savaşı gerekse devrimler döneminde özellikle Ankara gazetelerinden etkin şekilde yararlanacak, Türkiye'nin önde gelen gazetecilerle dirsek temasını hiç kesmeyecekti.

Almanya ile ittifak

İttihat Terakki yönetimi Almanya ile ilişkileri ilerletmişti. Aslında dostluğun temeli Abdülhamit dönemlerinde sağlama bağlanmıştı. Osmanlı'nın her cephede gerileyip toprak kaybettiği sırada bir resmi iki ziyaret vesilesiyle Türkiye'ye gelen Kayzer, Abdülhamit ve dönemin yöneticilerine çok muhtaç oldukları desteği vererek Abdülhamit'in müslümanların Halifesi olduğunu kendisinin de Abdülhamit'in bir dostu olduğunu açıkça dile getirmişti.

İlerleyen yıllarda İttihatçı yönetim ordunun modernizasyonu başta olmak üzere hemen her konuda Alman yardımlarından medet ummaya başladılar. Ancak Almanya da Osmanlı'yı yitirmemek için elinden geleni yapıyor, İttihatçı yönetimin hayati önem verdiği demiryolu projelerinde masaya ellerinde en iyi projeler olduğu halde geliyorlardı. Alman üst rütbeli subaylar

Türk ordusuyla ilgileniyor, bu arada da bol bol taraftar kazanmaktan geri kalmıyorlardı.

Mustafa Kemal ise Almanya ile birlikte savaşmaya taraftar değildi. O hep, "Şeytanın şeytanla ittifak yapılarak" kovulmayacağı fikrindeydi. Almanya savaşı kazanırsa, Türkiye'yi bir uydu haline getirecek, kaybederse Türkiye herşeyini yitirecekti. Mustafa Kemal, Enver'in aksine, yalnız Almanları sevmemekle ve onlara güvenmemekle kalmıyor; onların savaşı kazanacak yetenekte olduklarına da ihtimal vermiyordu.

I. Dünya Savaşı'na giriş:

12 Haziran 1914 tarihinde Alman Kayzeri ile Avusturya Veliahdı arasında yapılan görüşmede Kayzer, Avusturya planını onayladı. 28 Haziran'da görüşmelerde bulunan Avusturya Veliahdı ve karısı Saraybosna'da Sırp milliyetçileri tarafından öldürüldü. Rusya başkanlığında ve Avusturya ile Almanya aleyhine işleyen Pan-Slav ittifakına karşı eline geçen silahı kaçırmayan Avusturya-Macaristan 23 Temmuz'da Sırbistan'a ultimatoma verdi. Ultimatoma verilen yanıtı geçersiz sayan Avusturya-Macaristan, 5 gün sonra Sırbistan'a savaş açtı.

Bir gün sonra Rusya ülkesinde genel seferberlik ilan etti. 1 Ağustos'ta Alman-Rus savaşı başladı. Aynı gün Almanya ile birlikte Fransa'da da genel seferberlik kararı çıkarılmıştı. 3 Ağustos'ta Almanya Fransa'ya, iki gün sonra ise İngiltere Almanya'ya harp açmıştı. "Büyük savaş" artık başlamıştı.

Sait Halim, Enver, Talat Paşalar ve Halil Menteşe tarafından yürütülen ittifak görüşmeleri, diğer meclis üyelerinden saklanıyordu. 2 Ağustos 1914'teSait Halim Paşa'nın yalısında imzalanan mutabakat sözleşmesinde Rusya'nın Sırp-Avusturya savaşına müdahale etmesi halinde bu ülkeye savaş açılacağına yer veriliyordu. Oysa Almanya 16 saat önce Rusya'ya çoktan harp açmış

durumdaydı. Aynı anlaşmada Almanya'nın gerektiği takdirde Osmanlı topraklarını silahla koruyacağına ve Türk devletine yılda 5 milyon lira borç vereceklerdi. (AKŞİN:382-384)

Alman taleplerinin en sadık temsilcisi olan Enver Paşa'nın gayretleriyle 15 Ağustos'ta Amiral Souchon Osmanlı donanmasının başına geçti. Almanya'nın Goeben ve Breslau'nun millileşmesi ise içindeki Alman askerlerine Osmanlı feshi geçirilmesiyle sınırlı kaldı.

Souchon'un donanma komutanlığının kılıfına uydurulması 9 Eylül'de gerçekleştirildi. 27 Eylül'de Çanakkale Boğazı Weber Paşa tarafından mayınlanarak kapatılır. 22 Ekim'de Enver Paşa Amiral Souchon'dan Karadeniz'de üstünlük sağlama direktifi-ni sözlü olarak alır. Yazılı emirse 25 Ekim'de gelir. 29 Ekim'de Sivastapol'u, 30 Ekim'de Odesa'yı vuran Osmanlı gemileri bir savaş gemisini batırırlar. Rusya'nın savaş kararı 2 Kasım'da geldi.5 Kasım İngiltere ve Fransa'nın savaş ilan ettiği gündü. Ardından İngiltere'nin Kıbrıs'ı ilhakı duyuldu. Sonuçta Osmanlı Devleti 11 Kasım'da İtilaf Devletleri'ne savaş açtı- cihad-ı ekber kararının tarihiyse 23 Kasım'dı.

Mustafa Kemal, Türkiye'nin alelacele savaşa girmesine karşı gelmişti. Ama bu iş artık olup bittikten sonra bütün enerjisi ve yurtseverliği ile kendini savaşa verecekti. Ancak İttihat ve Terakki yönetimi başlangıçta Mustafa Kemal'i savaşın dışında tutmak istiyorlardı. Savaş sürüp gittikçe Mustafa Kemal de sabırsızlıkla kıvranmaya başladı. artık yarbay olduğu için tümen komutanlığına hak kazanmıştı. Enver Paşa'ya yazarak rütbesine uygun bir görev istedi. Ancak Enver Paşa, Sofya'da ateşemiliter olarak kalmasının en önemli görev olduğunu ileri sürerek bu talebi geri çevirdi. Ancak savaşın 2-3 haftayla sınırlı kalmaması Mustafa Kemal'in de diğer tüm komutanlar gibi cepheye sürülmesini zorunlu kılıyordu ve ona eskiden tanıma fırsatı bulduğu Gelibolu'nun yolu gözük müştü.

Çanakkale Savaşı'nda bir kahraman:

Mustafa Kemal, Gelibolu bölgesini, Balkan Savaşı sırasında Bulgarlara karşı yürütmüş olduğu harekâttan tanıyordu. Karargâhı, o zaman da, şimdiki gibi Maydos'daydı. O zaman yarımada'nın savunmasına dair kesin görüşler edinmişti. Bunlar öteki kurmayların düşünceleriyle çelişiyordu. Onlar kıyıda yeterli bir tel örgü tahkimatı yapmakla düşman çıkarmasının önlenebileceğini, Mustafa Kemal, tersine, denizden topçu ateşiyle desteklenen herhangi bir düşmanın, karaya çıkabileceğini ve savunmanın görevinin bundan sonra içerideki mevzilerinden hareketle düşmanı püskürtmekten ibaret olduğunu ileri sürüyor.

Savaş düzeniyle ilgili olarak Rauf beyle tartıştığı bir sırada düşman önüne dikilecek tel örgülerin bir anlam ifade etmediğini, çünkü arkasında kuvvetli bir destek bulunan herhangi bir gücün tüm dikenli telleri en kısa zamanda alt-üst edebileceğini kaydeden Mustafa Kemal, Çanakkale'de çatışmaların varabileceği boyutu en net tahmin eden komutandı. Benzer bir tahmini Büyük Taarruz'da da yapacak olan Mustafa Kemal, Yunan ordularının çok güvenerek iki ayda aşılamaz zannettiği tel örgülerini birkaç saat içinde yerle bir ederek yüksek savaş dehasını bir kez daha gözler önüne serecekti.

Aslında Alman komutanlar da, savunmanın, yalnız tepele-ri tutmak ekseninde düğümlendiğine inanıyorlardı. Ne de olsa karaya çıkan düşman yarımada'yı düşürebilmek uğruna bu tepelere saldırmak zorunda kalacak ve bu unsur savunmaya güç katacaktı. Cephenin Alman komutanı Liman Von Sanders, kıyı şeridinde küçük oyalayıcı birlikler serpiştirdikten sonra elinde kalan asıl kuvvetleri iç hatlarda yoğun biçimde örgütlemeye girişti. Ne var ki, esas problem saldırının nereye yapılacağını sezinleyebilmektir. Von Sanders, Çanakkale Boğazı'nın Asya kıyıları veya Bolayır'dan baskın yiyebileceğini hesaplamış, askerleri

bu ihtimaller dahilinde dağıtmıştı. Mustafa Kemal'e bağlı birlik, 19. Tümen'di ve bu kuvvet Maydos'ta yedek güç olarak kullanılmak üzere bırakılmıştı.

Lider savaş meydanında

Mustafa Kemal ise Von Sanders gibi düşünmüyordu. Önceki tecrübeleri çıkarmanın, Helles Burnu (Seddülbahir) ya da Kabatepe'ye yapılmasını bekliyordu. Araziyi tanıdığından her iki noktadan başlatılacak bir saldırının başarı olasılığını yüksek görüyordu. Nitekim 25 Nisan sabahı kara taarruzunun adresi belli oldu. İngilizler Helles Burnu'ndan, Avustralyalılarla Yeni Zelandalılar da Kabatepe'nin kuzeyinden asker çıkarmaya başlamışlardı. Mustafa Kemal, daha sonra pekçok kez olacağı gibi, bir defa daha haklı çıkmıştı. Mustafa Kemal, derhal Arıburnu'na çıkan düşman kuvvet gözetleme taburunu geri püskürttü. Daha sonra Kemalyeri adını alacak mıntıkaya kadar ilerleyen Mustafa Kemal, Conkbayırı'na ulaştığında cephanesiz kalarak kaçmaktan başka çare bulamayan Türk askerleriyle karşılaştı.

Türk birliği düşman gözetleme kuvvetlerince kovalanmaktaydı. Askerlerin hiç cephanesi bulunmadığını anlayan Mustafa Kemal, çoğu komutanın karar vermeye cesaret edemeyeceği bir konuda tarihi buyruğunu açıkladı. Zaman risk alma zamanıydı:

"Düşmandan kaçılmaz'dedim.

'Cephanemiz kalmadı' dediler.

'Cephaneniz yoksa süngünüz var' dedim.

Ve bağırarak:

'Süngü tak' dedim. Yere yatırdım. Aynı zamanda Conkbayırı'na doğru ilerleyen piyade alayı ile Cebel batar-yasının erlerini marş marşla benim bulunduğum yere gel-

meleri için yanımdaki emir subayını geriye saldırdım. Erler yere yatınca düşman da yere yattı. Kazandığımız an, bu andır.” (ATAY:87)

Düşmanın kısa süren şaşkınlığı Türk kuvvetleri ve Mustafa Kemal’e yaramıştı. 57. Alay Conkbayırı’na yetişmişti. Mustafa Kemal, 57. Alay’a derhal saldırı emri verdi. Bir talimatında, “Size ben taarruz emretmiyorum: ölmeyi emrediyorum... Biz ölünceye kadar geçecek zaman içinde yerimizi başka kuvvetler ve başka kumandanlar alabilir...” diyebilecek kadar gözü kara bir komutan olan Mustafa Kemal, o an tarih yazdığının elbette bilincindeydi. Gerçekten de o çarpışmanın sonunda Elli Yedinci Alayın hemen hemen bütün erleri ölmüş bulunuyordu.

19. Tümenin diğer alaylarının da Arıburnu’na Yönelmelerini sağlayan Mustafa Kemal, gece boyunca süren eşi benzeri görülmemiş bir savunma savaşından sonra Kocaçimen platosunun düşman hakimiyetine girmesini engelleyerek, Çanakkale savunmasının temeline şekil vermişti. 19 Mayıs 1915’e değin çeşitli savunma ve saldırı savaşlarıyla geçmiş ancak düşman Arıburnu’nda içine girdiği siperlerden ibaret dar bir şeritten öteye geçememiştir. Bu başarısı Mustafa Kemal’in 1 Haziran 1915’te albaylığa yükseltilmesini sağlamıştır.

Onun 1915 Nisan’ında askerlerine verdiği bir direktif, Mustafa Kemal’in kararlılık ve inatçı kişiliğini gözler önüne dermektedir. Söz konusu direktif, kısaca, “Burada benimle beraber harbeden bütün askerler kati olarak bilmelidirler ki bize düşen namus görevini yerine getirmek için, bir adım geri gitmek yoktur. Rahat uykusu aramanın, bu rahattan yalnız kendimizin değil bütün milletimizin ebedi olarak yoksun kalması ile sonuçlanacağını hepimize hatırlatırım” şeklindedir.

Savaşta bir çarpışma sırasında Mustafa Kemal’in bulunduğu sipere düşman bataryası ateş açmıştı. Mermilerde ilki siperin

ötesine düşmüş, ikincisi Mustafa Kemal'in bulunduğu sipere 20 metre daha yaklaşmış, üçüncüsü iyiden iyiye siper çevresini bulmuştur. Atılacak dördüncü mermi Mustafa Kemal'in oturduğu yere isabet edecektir. Yanındakiler ondan daha güvenli bir yere geçmesini isterler ancak o sigarasını tütürmeyi sürdürerek, askerlerine kötü örnek olamayacağını söylemiştir. Ne var ki, beklenen dördüncü mermi sipere hiç düşmemiştir.

Mustafa Kemal'in Çanakkale Savaşları'nda gösterdiği taktiksel tutarlılık ve üstün dehayı ise en çarpıcı biçimde, ileride onun en yakın silah arkadaşı haline gelecek İsmet İnönü belirtecektir:

İnönü Çanakkale'yi anlatıyor:

“Seddülbahir ve Arıburnu'na asker çıkarıldığı zaman bizde kıtalar her tarafı bekler bir halde dağınık bulunuyorlardı. Onun için yarımadanın istilaya karşı takviyesi parça parça ve heyecanlı olmuştur. En nazik durumda, Arıburnu karşısında, yalnız başına Atatürk 19. Tümeni'yle bulunuyordu. Atatürk ilk çıkarma haberlerini alır almaz hemen Tümeni harekete geçirmiş ve düşmana taarruz etmişti. Düşman baskınını görüş nüfuzu ile en iyi kavramış olan kumandan Atatürk sayılır.

Çanakkale cephesine hemen bütün Osmanlı ordusu bir defa girmiştir. Her taze kıta ayağının tozuyla bir taarruz hareketine iştirak eder veya böyle bir hareketi karşılar ve yirmi dört saatlik bir boğuşmadan sonra on beş bin kişilik bir tümen olarak harbe girmişse, en çok yedi sekiz bin kişilik bir kuvvet olarak Çanakkale Harbi'ne alışmış olurdu.” (İNÖNÜ, 1999:28-29)

Şarapnel ve saat:

Yeni kuvvetler getiren düşman birlikler 6 Ağustos'ta Arıburnu'nun kuzeyinden Suvla Körfezi'nin kuzey kıyısına yayılan harekate girişmişlerdi. Üstelik saldırılar bununla sınırlı kalmıyor Arıburnu'nun sol yanıla ve Seddülbahir'in Güney grubuna da taşıyordu. Mustafa Kemal ise tehlikeyi kolaylıkla sezinleyebiliyordu. Çok az direnişle karşılaşan bir düşman kuvveti, kuzeydoğudan gelerek kendi tümenini bile kuşatabilir, Arıburnu elden çıkabilirdi. Sabahın erken saatlerinde kendi tümeninin giriştiği çarpışmayı kazandıktan sonra tümen yedek birliğini Conkbayırı aşağısındaki çıkıntıya ileri karakol olarak gönderdi. Albay Kannengiesser de güneyden iki alay askerle yetişip zirveyi güvenlik altın almıştı. En az Türkler kadar yorulan Anzak birliklerinin sağdan giriştiği saldırı geri püskürtülmüştü. Mustafa Kemal, eşsiz bir önder gibi davranarak, göğsünden ağır yaralanmak pahasına tuttuğu yeri elinden bırakmamayı başarmıştı.

Olay anında Mustafa Kemal ateş altında askerlerine emirler verirken bir şarapnel parçası tam göğsüne isabet etti. Yaverlerinden biri dehşet içinde, "Vuruldunuz efendim!" diye bağırdı. Askerlerin morali bozulmasın diye yaverini susturan Mustafa Kemal, Harbiye günlerinden buyana kullanmakta olan saati çıkararak, yanındakilere gösterdi. Şarapnel parçası saati parçalamış fakat göğsünde irice bir çürükten başka eser bırakmamıştı. Savaştan sonra bu saati anı olarak Sanders'e verecek olan Mustafa Kemal, karşılığında Alman komutandan üzerine aile armasını işlenmiş bir kronometre alacaktı.

Ancak savaş şartları gerginleşiyordu. Anafartalar Grubu Komutanı Albay Fevzi Bey, Von Sanders'in istediği takviye tümenleriyle birlikte Bolayır'dan gelmişti. Mustafa Kemal Fevzi Beye ulaşarak Conkbayırı'na acil önlem alınmasını istedi. Kısa süre sonra Kurmay Başkanı Liman Von Sanders kendisini aradı.

Düşmanın genel saldırısına karşı ordunun tek elde toplanması gerektiğini Von Sanders'e ilettili. Mustafa Kemal'e göre çok az zaman kalmıştı ve bu fırsat da kaçarsa sonuç hüsrana olurdu. Teklifi gayet açıktı. Cephenin birleştirilip tek komutadan yürütülmesini öneriyor, bu göreve de talip olduğunu bildiriyordu. Kurmay Başkanı Kazım Bey alayla karışık, "Çok gelmez mi?" diye sormuştu. O ısrarlıydı: "Az gelir!"

Von Sanders, Fevzi beye durumu iletğinde onun da Mustafa Kemal'den farklı düşünmediği ortaya çıktı. O an Fevzi bey Anafartalar Grubu Komutanlığı'ndan alınarak yerine Mustafa Kemal getirildi. Sanders ise anılarında baskın şokunu atlatamadan bir başka şokla sarsıldığını kaydediyor. Anılara göre verdiği talimata rağmen çok yorgun olan Türk birlikleri bir türlü emredilen yere ulaşamıyorlardı. Ani bir karar vermek durumunda kalan Sanders, gösterdiği istikamette toplanan tüm kuvvetlerin komutasını Mustafa Kemal'e vermişti. (SANDERS-I:111-112) Sanders, tam da bu noktada Mustafa Kemal'e ilişkin ilk izlenimlerini aktarıyor. Alman komutana göre ilk askeri dehasını Trablusgarp'ta İtalyanlar'a karşı kazanan Mustafa Kemal, sorumluluk ve görev almaktan zevk duyan bir komutandır. Mustafa Kemal'in liderlik yeteneğini anlamış gözükken Sanders, "Daha 25 Nisan sabahı19. Tümen ile ve hiçbir yerden emir almaksızın kendi başına çatışmaya katılarak düşmanı kıyıya kadar püskürtmüş ve bundan sonra üç ay süreyle kırılmaz bir güçle sürekli düşman saldırılarına karşı koymuştu. Ona tam anlamıyla güvenilebilirdi" (SANDERS-I: 112) diyor.

Mustafa Kemal'in 15 Ağustos tarihinde öğleden önce Kocaçimen dağıyla Conkbayırı tepesine taarruz düzenlediğine yer veren Von Sanders, düşman piyadesinin geriye sürüldüğünü, savaşa egemen olan tepelerin Türk birliklerinin elinde kaldığını belirtiyor. (SANDERS-I: 112) Bu arada Mustafa Kemal, savaştan sonra yakın arkadaşlarına düşman kumandanının asker-

lerini dinlendirmek için haddinden fazla oyalandığını ve “kendisini beklemekle mükellef olan bu komutanın” açığını çok iyi değerlendirerek başarıya ulaştığını keyifli bir dille anlatacaktı. (İNÖNÜ:30)

Bu bölümü noktalayıp, Mustafa Kemal’in I. Dünya Savaşı’nda katıldığı diğer cephelere geçmeden önce Çanakkale Zaferi’nin, ulusal sınırları da aşan, kimi özelliklerinin altını çizmek Mustafa Kemal’in ne kadar örnek bir komutan olduğunu ortaya çıkarmak açısından önemlidir:

Enver Paşa’nın tam bir felaketle sona eren Sarıkamış savaşı sırasında Ruslar, Osmanlı’nın iki cephede sıkıştırılmalarını istemişlerdi. Bunun üzerine İngilizler Çanakkale harekâtını tasarlamışlardı. İtalya İtilaf Kuvvetleri’ne 26 Nisan 1915 Londra Antlaşması’yla katılmıştı. Bulgaristan ve Romanya henüz tarafsızdılar ve kararlarını Çanakkale Savaşı’nın sonucuna göre belirleyeceklerdi. İki ülkenin tarafsızlığı Osmanlı Devleti’ne Alman yardımı yapılmasını oldukça güçleştiriyordu. Sanders’in anılarında belirttiği gibi Türk ordusu bu savaşı çok zor koşullara rağmen vermekteydi.¹

Çetin şartlarda verilen savaşta Türkler, bağımsızlıkları konusunda ne denli onurlu ve hassas olduklarını ortaya koymakla kalmadılar, Mustafa Kemal’in komutası altında dövüşen askerler Osmanlı’nın başkentini düşmekten kurtararak, Dünya Savaşı’nın uzamasına yol açtılar. Ayrıca Türkler’in güçlü müttefik olduğunu düşünen Bulgaristan savaşa 6 Eylül 1915’te İttifak Kuvvetleri’ne katıldılar. Sırbistan savaş-dışı bırakıldılar. Orta Avrupa’dan ilk tren 17 Ocak 1916’da Sirkeci Garı’na girebildi. (AKŞİN:404-405)

Savaşın en somut sonuçlarından birisi de Rusya ile ilintiliydi. Dışta savaş içte ekonomik felaketten kaynaklanan huzursuzlukla boğuşan Çarlık, Osmanlı’nın savaşı dışı bırakılması halinde

1 Ayrıntılı bilgi için Sanders’in anılarının ilk cildine bakılabilir

müttefikleriyle birleşebileceğini, böylelikle de sarsılan temellerini dış yardımla koruyabileceğini umuyordu. Ne var ki, Mustafa Kemal Çanakkale'yi, dolayısıyla da İstanbul'u tutunca Rus çarı beklediği desteğe kavuşamadı. Uzayan savaştan iyiden iyiye bunalan halk kitlelerini arkasına alan komünistler, köylü sınıflarıyla girdikleri ittifak sayesinde Rus Devrimi'ni gerçekleştirerek, tarihte yepyeni bir dönemin açılmasını sağladılar.

Kafkas Cephesi'nde karar anı:

Mustafa Kemal'in yeni savaş rotası Kafkas cephesiydi. Karargaha vardığında karşılaşacağı manzarayı az çok biliyordu. Nitekim gördükleri onu şaşırtmadı. Neredeyse cephanesiz kalmış, hastalık ve yorgunluktan bitkin düşmüş birlikleri elden geçirmek için çok uğraşmalıydı. Üstelik Sarıkamış hezimetinden beri Türk topraklarında hızla ilerleyen Rus birlikleri Erzurum'un yanı sıra Trabzon, Van, Bitlis, Erzurum ve Erzincan'ı da ele geçirmişlerdi. Tek şansı ise burada yanında Kâzım Karabekir'i bulmasıydı.

Kolordusuyla birlikte İkinci Ordu'nun sağında çarpışıyordu. Savaş tam bir süngü savaşıydı. Bir ara, askerleriyle beraber, çevrelerini kuşatan bir "süngü ormanı" arasında, güçlü bir piyade kuvvetiyle göğüs göğüse dövüşmek zorunda kaldı. Bu çatışmadan bizzat kendi süngüsünü kullanmasındaki maharetiyle sıyrılmayı başardı. Ölüm hemen yanibaşında kol geziyordu. Savaşın önemli bir anında yeni karar aşamasıyla yüzyüze geldiğini farketti. Savaş sürdürürse büyük olasılıkla tam bir hezimete uğrayacak, Çanakkale Zaferi'nin ona sağladığı şöhret uçup gidecek, üstelik çok sayıda askerin telef olmasına sebebiyet verecekti. Derhal inisiyatifini eline alarak, tüm sorumluluğu kabullenip, "geri çekilme" emrini verdi. (ATAY:42-43)

Geri çekiliş sırasında yanibaşında bir erin:

“Şu bizim komutan da amma korkak yahu! Rusları öldürüp duruyordum. Bizi ne diye geri çekerler?” diye söylendiğini duydu.

“Pekâlâ,” diye cevap verdi. “Ama savaş bir tek senin Rusları öldürmenle kazanılmaz. Kocaman bir ordu bu. Geri çekilmesinin belki de, senin anlayamadığın bir nedeni vardır.”

“Sen kim oluyorsun ki?”

“Ben senin komutanınım.”

Askerin yüzünde bir şaşkınlık belirdi. Sonra yumuşayarak, “O zaman başka,” dedi. Bugüne dek başına gelen diğer subayların olduğu gibi Mustafa Kemal’in de zor karşısında çözülüp en önde kaçacağını zanneden asker fena yanılmıştı. Zira Mustafa Kemal hücumlarda ordunun önünde, ricatlarda ise en arkasında saf tutardı. (KINROS:130)

Ağustos başlarında karşı saldırı başlamıştı. Mustafa Kemal, yenilgiden sonra birliklerinin moralini fazlasıyla yükseltmişti. Komutasındaki iki tümen sadece Bitlis’i değil Muş’u da ele geçirmişti. Üstelik bu parlak zaferler beş gün gibi kısa bir zaman zarfında gerçekleşmişti. Ruslar şaşırılmıştı. Ne yazık ki, bu parlak zaferleri ordunun diğer komutanları izleyemediler. Rus cephesinde kazanılmış yegane yenginin altında yine onun imzası duruyordu. Savaşta gösterdiği kahramanlık sebebiyle, “Altın Kılıç” madalyasıyla onurlandırılmıştı. Zaferini bir aşk macerası yaşadığı Corrinne ile paylaşmıştı. Zaten onu kan ve gözyaşıyla dolu savaş düzeneğinden ancak Corrine ile mektuplaşmaları kurtarabiliyordu.

1917 kışıydı. Terfi etmiş II. Ve III. Ordu'nun başındaki İzzet Paşa'nın görevini üstlenmişti. Ancak cephede yeni çarpışmalar olmayacaktı. Rus İhtilali patlak vermiş, bir sabah ansızın savaşmaktan bunalan Rus köylüleri, evlerinin yolunu tutmuşlardı. Hatta cepheyi henüz boşaltmamış kimi Rus askerleri Türk siperlerine dostça gelip, daha düne kadar çarpıştıkları Türk askerleriyle öte-berilerini değiş-tokuş ediyorlardı. Kafkas cephesinde sular durulmuştu. Yeni Rus hükümeti, devrimci hükümet sözünü tutup savaştan çekilecekti. (AYDEMİR-I,1990:112-114)

Vahdettin'le Almanya yolunda:

Mustafa Kemal ise İstanbul'a dönmüş, annesinin evinden ayrılarak Pera Palas Otel'i'ne taşınmıştı. Savaşın kaybedileceğine inancı tamdı ama birşeyler yaparak bu işten en az zararlı kurtulmaya çalışılmalıydı. Muhalefetin liderlerinden olan Fethi ve arkadaşları onu destekliyorlardı. Müttetiklerinden biri elbette Rauf beydi. Rauf bey Enver ve Mustafa Kemal Paşaları Pera Palas'ta bir öğle yemeğinde buluşturdu. Görüşme beklenenin aksine sakin ve dostça bir ortamda şekillenmişti. Ancak Enver Paşa'nın kuşkuvarı hala giderilememişti, Yemekten sonra Rauf beyle konuşan Enver Paşa, alaylı bir ifadeyle, "Ancak yine de onun orduya siyaset karıştırmasına izin vermeyeceğim!" demekle yetindi.

İstanbul'da bulunduğu zaman zarfında Mustafa Kemal'in eline Almanya'nın durumunu, yerinde görebilme şansı geçti. 1917 yılının Aralık ayında Kayzer, Padişahı Almanya İmparatorluk Karargâhı'na davet etmiş ancak padişah sağlık durumunu gerekçe göstererek yerine kardeşi Vahdettin'i yollayacağına söz vermişti. Mustafa Kemal, Vahdettin'e eşlik edecekti.

Mustafa Kemal, gezi sırasında Vahdettin'i etkilemeyi başarmıştı. Vahdettin, İttihat ve Terakki'den yana değildi. O daha

çok damadının liderliğini yürüttüğü Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı, yani muhalefeti destekliyordu. Veliht, hükümetin hemen her fırsatta ülkeye zarar verdiğini Mustafa Kemal ile paylaşıyor, ona danışmakta bir mazhur görmüyordu. Vahdettin'e bazı Alman subaylarının bile savaşın sonucuna yönelik olumsuz öngörüler taşıdığını aktaran Mustafa Kemal, bu savaşın en iyimser Alman'ın tahminleri doğrultusunda sonuçlanmayacağını açıkça seslendirmişti. Birlikte bulundukları temaslarda önde gelen Alman subaylarına, giriştikleri macera dolu saldırılardan ne gibi somut sonuçlar beklediklerini soran Mustafa Kemal, kendisine ulaşan raporların Alman subaylarını doğrulamadıklarını net bir dille ortaya koyuyordu. Bir gün, Adlon otelinde yalnız oldukları bir sırada, Vahdettin Mustafa Kemal'e dönerek, "Ne yapmam gerekiyor?" diye sordu.

Mustafa Kemal, 'Tarihimizi biliyorsunuz,' diye cevap verdi.

"Osmanlı tarihi, sizi haklı olarak korku ve endişeye düşüren olayların benzerleriyle doludur. Şimdi size bir teklifte bulunacağım. Kabul ederseniz hayatımı sizin hayatınıza bağlayacağıma söz veriyorum. İzin verir misiniz?"

"Buyrun."

"Henüz hükümdar değilsiniz. Ama Almanya'da, İmparatorun, veliahdın ve bütün prenslerin birer görevi olduğunu gördünüz. Siz niye devlet işlerinden uzak kalıyorsunuz?"

"Ne yapabilirim ki?"

"İstanbul'a döner dönmez bir ordu komutanlığı isteyin. Ben sizin kurmay başkanınız olurum."

"Hangi ordunun komutanlığı?"

"Beşinci Ordu'nun."

Vahdettin itiraz etti: "Vermezler ki."

"Siz yine de isteyin."

Şehzade ihtiyatla, "İstanbul'a dönüşümüzde düşünürüz," diye cevap verdi. Ne var ki, Vahdettin, İstanbul'a dönüp padişahlığa çıktıktan sonra Mustafa Kemal yerine akrabası Damat Ferit Paşa'dan medet umacak, atılğanlığı ve açık sözlülüğüyle kendisini etkileyen Mustafa Kemal'i yönetimde görevlendirmekten ısrarla kaçınacaktı.

Son zafer ve savaşın bitişi:

Mustafa Kemal, savaşın son döneminde XX. Kolordu'yla Halep civarında, 24. Tümeni'yle Katma'da, 43. Tümeni'yle Müslümiye'de tertibatlarını tamamlamıştır. 25 Ekim'de Halep'in Güneyinde çatışmalar patlak verir, asi Araplar da şehrin Doğusu'ndan saldırıya geçmişlerdir. Tam bu tabloda Mustafa Kemal'in, sırtında üniforması, ağzında sigarası, duruşundan emin bir görüntü çizerek kaldığı otelin taraçasına çıktı. Ardından sokağa çıktı ve kendisini çatışmaların tam ortasında buldu. Halep halkından bazıları damlardan başına el bombaları atıyordu. Yanına yerleştiği askerler, makineli ateşiyle Araplar'ı dağdıtılar. Şehirde düzen çok geçmeden sağlandı.

25-26 Ekim'de saldırılar kesilmez. Düşman durmadan çeşitli bölgelerden bindirmeler yapmaktadır. Üstelik Şam'dan sürekli takviyeler almaktaydılar. 26 Ekim'de Mustafa Kemal, düşman kuvvetleri şehrin kuzeyinde ağır mağlubiyete uğrattır. Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'ndaki hem son muharebesi hem de son başarısı bu çatışmalar olmuştur. Zira 31 Ekim'de I. Dünya Savaşı'na son nokta koyulmuştu.

Mustafa Kemal, Halep'i savunmak çabalarına karşın her şeyin sonunun geldiğini anlamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun imparatorluğundan bahsetmeye imkan yoktu. Balkan Savaşları, Avrupa'daki toprakları etmiş, Dünya Savaşı ise Arap eyaletlerinin sınırların dışına çıkmalarıyla sonuçlanmıştı. Ağır mağlubi-

yetler kendisine acı gelmekle beraber, o bu toprakların kaybına o kadar üzülmüyordu; bir bakıma bunun böyle olacağını daha savaşın ortalarında öngörmüştü. Şimdi elde kalan Balkanlar'daki çok sınırlı toprakla, Türkler'in ezici bir çoğunluk oluşturdukları Anadolu topraklarıydı..

Mütarekenin yapılacağına dair İstanbul'dan gelen ilk haberler 18 Ekim 1918 tarihliydi. 11 Eylül'de Bulgaristan'ın Makedonya cephesi çekmiş, 15 gün sonra bu ülke diğer müttefiklerine haber bile vermeden mütarekeyi imzalamıştı. Türkiye'nin Avusturya-Macaristan ve Almanya ile bağlantısı önemli oranda kesilmiş durumdaydı. 13 Ekim 1918'de İttihatçıların direnci dağılmış, hatta Enver Paşa, Wilson Prensipleri mucibince hasımlara mütareke teklif edildiğini açıklamıştı. Paşa, halen cephede görev yapan komutanlardan, mütareke şartlarının daha ağırlaşmaması için mütareke imzalanana dek eldeki toprakların kahramanca savunulmasını istiyordu. Zaten baş müttefik Almanya da, Genelkurmay Başkanı Ludendorf'un telkiniyle 4 Ekim'de mütareke istendiğini açıklamıştı.

Avusturya- Macaristan'ın mütareke istemi gecikmedi. Almanya'dan hemen birgün sonra Avusturya-Macaristan savaşı sürdüremeyeceğini kabullenmişti. 31 Ekim'de mütareke şartları Versay sarayında galip devletlerin temsilcilerince belirlendi. Şartlar, Almanya'ya 8 Kasım'da alay hakaretengiz bir dille açıklandı. Çok uluslu bir imparatorluk olan Avusturya-Macaristan savaşın kaybedilmesiyle çözülerek yıkılmıştı. Çekoslovakya, Polonya ve Macaristan bağımsızlık kararlarını açıkladılar. 9 Kasım'da Alman İmparatoru da tahtından ayrılarak, Hollanda'ya gitti. Alman İmparatorluğu yerini sosyalist Başbakan Karl Ebert'in başını çektiği bir kabineye bırakmıştı. Rusya ise savaş, yoksulluk, açlık şartlarına dayanamayan köylü sınıflarının komünistlerle oluşturdukları organik ittifaka teslim olmuş, müttefiklerinden yardım alamayan Çarlık çökmüştü. Devrimle başa

geçen komünistler, halka vaatlerini tutarak derhal ülkelerini savaş ortamından çekmişlerdi.

Harbiye Nazırlığı umudu

Mütareke, 30 Ekimde karşılıklı kutlamalar arasında Ege adalarından Limni'nin Mondros limanında imzalandı. Mütarekeyi imzalayan temsilci Amiral Calthorpe'tu. İmzadan sonra Calthorpe, "Bu mütarekeyi imzalamakla yıllardır süpür giden kan dökülmesini durduracağımız umuyorum" dedi. Karşısında Rauf Bey vardı. Birbirlerinin ellerini sıktılar ve Türk-İngiliz ilişkilerinin dostça olması için beslenen derin isteklerden söz ettiler. Bütün maddeler, titizlikle uygulanacaktı. Rauf Bey verdiği cevapta, İngiltere'nin Türkiye'ye en yüksek değerde bir temsilci göndermesi dileğinde bulundu. Çünkü Büyük Britanya'nın bundan böyle Türkiye'de "Rakipsiz bir mevki" işgal etmesini istiyordu. (KINROS: 163) Mustafa Kemal, Rauf beyi, sonradan Mondros Mütarekesi sırasında sergilediği performans sebebiyle ağır dille eleştirecek ve arkadaşının mütareke bağlamında iyi bir sınav vermediğini ifade edecektir. Yine Mustafa Kemal, Türkiye Cumhuriyeti kurulurken yapılan antlaşmalara heyet başkanı olarak neden İsmet Paşa'yı seçtiğini açıklarken açık bir biçimde, "Çünkü Rauf Bey Büyük Savaş'tan sonra imzalanan Mondros Mütarekesi'nde iyi sınav vermemiştir" diyecektir.

Mustafa Kemal mütareke haberini ve ateş-kes emrini aldığı sırada hâlâ Halep'in arkasındaki dağlarda hala düşmanla çarpışmaktaydı. 31 Ekim'de saat 18:00'deki telgraf savaşın noktalandığını ona bildiriyordu. Limon Van Sanders'in savaşın ardından görevi sona ermişti ve Mustafa Kemal henüz o gün Yıldırım Orduları Komutanlığı görevine getirilmişti. (SANDERS-III:110) 3 Kasım 1918 akşamı Sadrazam Yusuf İzzet Paşa, Mondros

Mütarekesi koşullarını, Adana'da bulunduğu bir sırada, kendisine yolladı.

İki deniz subayı tarafından imzalanan Mondros Mütarekesi'nin ilk 3 maddesi Boğazlar'ın galip devletlere açılmasına ilişkindi. Bu husus İtilaf Devletleri'nin çoktan aralarında paylaşmaya karar verdikleri, "Hasta Adam" Osmanlı Devleti'nin kontrolünün en kolay Boğazlar ve Karadeniz üzerinden sağlanabileceğini düşünmeleri idi. 4. Madde İngiliz iç siyasetini yakından ilgilendiriyor ve İtilaf Devletlerinin savaş esirleriyle, Ermeni esir ve tutuklularının durumunu çözüme bağlıyordu. Hükümet Boğazlar'ı açmamak konusunda diretemiyor ve mağlubiyeti kabulleniyordu. Ünlü 7. Madde Osmanlı Devleti açısından başlı başına bir talihsizlik hatta iradesizlik belgesiydi. Bu ünlü madde uyarınca, İtilaf Devletleri, güvenliklerini tehdit eden herhangi bir unsura dayanarak Osmanlı Devleti'nin topraklarına asker çıkabilir, buraları kontrolleri altına alabilirlerdi. Tarihçi Sina Akşın, Mondros Mütarekesi'nin satır aralarını şu şekilde okuyor:

"Şunu bir kez gözden kaçırmamak gerekir ki, I. Cihan Savaşı sonundaki bırakışmalar, yenilen yanın, barış şartlarını beğenmese de, ya da yenenler bırakışmayı bozsalar da, yeniden savaşa girmek olanağını kaldırıcı nitelikteydi. Örneğin, Almanya ile yapılan bırakışmada, Almanya'nın 5000 lokomotif, 5000 kamyon, 15000 yük vagonu, 5000 top, 2500 makineli tüfek, savaş gemileri, uçaklar, vb. teslim koşulu vardı. Mondros'ta ise ordunun, asayiş ve sınırlarının korunması için gereken sayının dışında, bütün askerlerinin derhal terhisi ve terhis edilen askerlerin silah ve gereçlerinin Müttefiklerin emrinde bulundurulması (madde 5, 20) öngörülmüştü. Ayrıca savaş gemilerinin teslimi², demir-

2 Aslında Osmanlı donanması savaş öncesinde eğitimsizlik ve güvensizlik sebebiyle çürümeye terk edilmiş durumdaydı. Anlaşmada teslim edilecek gemiler savaş sırasında Almanya'nın Türkiye'ye verdiği ağır savaş gemileri ve denizaltılarının Türkler'in elinden alınılmasını hedefliyordu.

yollarının denetimi, vb. gibi maddeler de vardı. Demek ki bırakışmalar, teslim belgeleri niteliğindedir ve müeyyidesi de yoktur ya da yenenlerin 'namusları'dırlar." (AKŞİN-I,1998:59-60)

Peki Mustafa Kemal'in Mondros Mütarekesi bağlamında Rauf Orbay'a kızmasının somut koşulları nereden aranmalıdır. Öncelikle mütarekenin her iki tarafça imzalanmış bir tutanağının bulunmaması (BAYUR,1970:746-747) önemli açmazdır. Orbay'ın bir diğer yanılgısı ise meslektaşı İngiliz amirali Calthorp tarafından sunulan gizli mektubu "gerçek" olarak kabul etmesidir. Söz konusu mektupta Boğazlar'a sadece İngiliz ve Fransız askerlerinin yerleştirilebileceği hususunda güvence veren Calthorp, Rauf beyin taleplerini İngiliz makamlarına iletip, bunların kabulü yönünde baskı yapacağını savunuyordu. Orbay'ın talepleri Yunan askerlerinin mevcut şartlar karşısında İstanbul veya İzmir'e girmemeleri, Türk hükümetinin açıkça acze düşmemesi, mevcut şartların korunması halinde İstanbul'un hiçbir biçimde işgale uğramamasıyla, Boğazlar'da az sayıda da olsa Türk askerlerinin de görevlendirilmeleri idi. Ancak bu taleplerin İngiliz politikacılarının gözünde hiçbir vicdani veya hukuki dayanağı yoktu ve kısa süre zarfında Rauf Orbay-Calthorp gizli temaslarının İngiliz makamlarında dikkate bile alınmadığı ortaya çıkacaktı.

Mustafa Kemal'in İstanbul'a varışı, İngiliz donanmasıyla aynı zamana rastlamıştı. Boğaz'da karşılaştığı manzara onun içini fazlasıyla burktu ama çabuk toparlandı. Yanındaki arkadaşlarına tarihe geçen ünlü sözünü söyledi: "Gelirler, ve birgün, geldikleri gibi giderler." Sözünün arkasında duruşu ve tonuna yansıyan inanç onun mücadeleden öyle kolay kolay vazgeçmediğini, başarıya çoktan azmettiğini ortaya koyuyordu. Tarih 13 Ekim 1918'dir.

Mustafa Kemal şöyle düşünüyordu: Enver, Talat ve Cemal yurtdışına kaçtıklarına göre, İttihat ve Terakki'nin muhalif ka-

nadı toplum ve tarik nezrinde haklılıklarını ispatlamışlardı. Yeni kabinede bu muhalif kanadın başını çeken Mustafa Kemal-Rauf Bey ve Fethi Bey üçlüsünün yer alması şarttı hata bu üçlü Enver-Talat-Cemal'in yerine geçmeliydi. Mustafa Kemal, saray başyaveri Naci Beye çektiği telde kendisiyle beraber Fethi, Tahsin, Rauf, Azmi, Canbulat beyler ve Hayri efendinin mutlaka kabineye alınmasını öneriyordu. Padişah'tan nazırlık isteyen Mustafa Kemal, İzzet Paşa'ya şahsına en yakışacak mevkiin Harbiye Nezareti olduğunu söylüyordu.

Zira eski iktidar bloğunun baş hizbi bu ekipti. (ATAY, 1965: 9) Ne var ki Vahdettin, İzzet Paşa'yla başbaşa vererek görünürde Mustafa Kemal'in isteklerini onaylayıp hükümete Rauf ve Fethi beyi alacak ama Mustafa Kemal'i kabinenin dışında bırakarak, İttihat ve Terakki'deki hizip kadroya da ağır bir darbe indirecekti. Ne de olsa, liderin dışarıda bırakıldığı bir grubun hükümette ipleri eline alması bir hayli zordu. 10 Ekim'de İzzet Paşa, Mustafa Kemal'e yeni bir ödün daha verecek ve onun önerileri doğrultusunda İsmet beyi İsmet beyi Genelkurmay 2. Başkanlığına atayacağını açıkladı. İzzet Paşa, Kazım Karabekir'in de İstanbul'da görevlendirmeyi düşünüyordu. Gerçekte ise İsmet bey 24 Ekim'de Harbiye müsteşarlığına atanacak, Kazım Karabekir İstanbul'a vardığındaysa hükümet çoktan düşmüş olacaktı.

Mustafa Kemal'in neden Harbiye Nezareti'ni istediği çok tartışılan bir konudur. Bazı araştırmacılar olayı basit bir iktidar savaşından ibaret görerek, Mustafa Kemal'in Nazırlığa ulaştığı takdirde sarayla uzlaşabileceğini ileri sürmektedirler. Daha geçerli olan bir diğer görüşe göreyse Mustafa Kemal, Anadolu'ya geçmenin en sağlıklı yol olduğunu sezinlediği halde, İstanbul'da kalarak Milli Mücadele'ye daha faydalı olup olamayacağını tartmayı planlıyordu. Mustafa Kemal'in Harbiye Nazırlığı görevinde neler başarabileceğini tartışan Akşin, şu sonuçlara varıyor?

“Mustafa Kemal, Harbiye Nazırı olsaydı neler yapabilirdi? Birkez Mondros Bırakışması’nın daha elverişli şartlarla yapılmasını sağlayabilirdi ki, bu pek önemlidir. Fakat Boğazlar’ın İtilafa açılmasını önleyemezdi. O zaman da haysiyetli ulusal bir siyaset nasıl izlenebilirdi? Atatürk’ün Bayur’a bizzat verdiği cevap, padişah ve hükümetle Anadolu’ya gitmeyi düşündüğü yolundadır. Bu cüretli çözüme hükümeti, Meclis’i ve en önemlisi padişahı razı edebilir miydi? Herhalde böyle bir tasarı büyük dirençle karşılaşır, İtilafa düşmanlık ve ayrıca İstanbul kentinden vazgeçme olarak yorumlanacağından kolay kolay kabul edilemezdi. Bu olmayınca Mustafa Kemal ne yapabilirdi? En azından küçük gerekçelerle hükümetin istifasını önler, Mebusan ve ordudan alacağı güçle İzzet Paşa ve Vahdettin’i avucunun içine alır (İT’nin yaptığı gibi), bırakışmadan sonra İngilizler’in işgal etmeye kalkıştıkları İskenderun ve Musul için direnirdi. Bu ise 16 Mart 1920’de yapılan resmi işgal ve tutuklama hareketinin daha önce yapılmasına yol açardı. Görülüyor ki, Anadolu’ya çekilmek gerçekten uzun sürede başarı için onsuz olmaz bir şarttı.” (AKŞİN-I:77)

İstanbul’daki son temaslar:

Beklenildiği üzere İzzet Paşa kabinesi fazla dayanamamıştı. Sultan’ın elinde Sadaret mührünü bağışlayabileceği iki aday kalmıştı. Her ikisi de sultana akrabalık bağıyla bağlıydılar. Bu iki aday Tevfik Paşa ve Damat Ferit’ti ama adaylar arasında dağlar kadar fark vardı. Yaşlı bir paşa olan Tevfik, “yumuşak zamanların”, diyalogların, “iyi günlerin” adamıydı. Uzlaşmacıydı. İttihat ve Terakki’nin muhalifi Hürriyet ve İtilaf cephesinin lideri Damat Ferit ise “şahin politikalara” biçilmiş kaftandı. Damat Ferit’in bir diğer özelliği ise bu adayın İngilizler’e yönelik teslimiyetçi tavrı, İngiltere hükümeti ile iyi ilişkiler kurabilecek yapıda olmasıydı.

Üstelik İngilizler, Hindistan'daki kazanımlarını garantiye alabilmek uğruna, Vahdettin'i bir kukla olarak da olsa elde tutma, onun gönlünü iyi yapma ve İslam dünyasına Vahdettin üzerinden hakim olma politikalarına bayağı yatkındılar. Fransa ve İtalya'nın böyle dertleri yoktu. Sultan'ın uzun vadede İngiltere'ye yatacağı açık olmakla beraber, İzzet Paşa kabinesini hemen ardından "şahin" Damat Ferit'e yol verilmesi uygun olmazdı. Vahdettin, ilk kozunu sadaret mührünü 11 Kasım 1918'de Tevfik Paşa'ya bırakarak oynadı.

Mustafa Kemal, parlamento ve parlamenter Türkiye'de ilk kez karşı karşıya kalıyordu. İlk izlenimlerini Bulgaristan'da almıştı ama işin içine Türkiye girince buradaki deneyimi öncesine kıyaslanmayacak derecede mühimdi. Sivil giyinerek kulislerde ve grup odalarında enerjik bir çalışmaya girişti. Fethi Bey'in aracılığıyla milletvekillerinin bir toplantısında kendisine söz verilmişti. Düşüncelerini güçlü ve etkili bir şekilde onlara açıklayarak, arkası ne olursa olsun, Tevfik Paşa'ya güvenoyu vermeleri için ısrar etti. Muzaffer ve dönemin en önemli generali milletvekillerince saygıyla dinlenmişti. Mustafa Kemal, Tevfik Paşa'ya güvenoyu verilmemesini sağlayarak İzzet Paşa'ya bir fırsat daha verilmesinin gündeme gelmesini amaçlıyordu.

Güven oylamasını balkondan izleyen Mustafa Kemal Paşa için sonuçlar yine hüsrandı. Kendisine Tevfik Paşa kabinesini daha başından düşüreceklerine dair söz veren üyelerin de oylarıyla Tevfik Paşa, güvenoyu engelini rahatlıkla almıştı. Mustafa Kemal oylamayı, millet iradesinin bir yenilgisi şeklinde algıladı. Son çare olarak sultanla görüşmeyi denedi ve bir-iki gün içinde buna muvaffak oldu. Sultan, Mustafa Kemal'in orduda en çok sözü dinlenen subay olduğunu biliyordu. Ordudan kendisi aleyhinde bir girişim olup olmayacağını sordu. Mustafa Kemal kaçamak bir yanıt verince sorusunda direndi. Bunun üzerine sultana daha henüz İstanbul'a vardığını ve arkadaşlarıyla detaylar hak-

kında konuşa fırsatı bulamadığını belirtti. Sultan başka birşeyi öğrenmek istiyordu. Bu kez Mustafa Kemal'e sadece o verili an için değil, gelecekte de ordusunun kendisiyle birlikte olup olmayacağı sualini yöneltti. Paşa, bir gerçeği anlamıştı. Vahdetin tahatı uğruna sadece ordusuyla ters düşmeye değil, gerekirse gücünü işgal kuvvetleriyle bile birleştirmeye hazırdu.

Mustafa Kemal, gerek sultanın Meclis'i keyfen kapatması tehdidine karşı gerekse İstanbul'da sesini daha iyi duyurabilmek amacıyla servetinin bir kısmını gazetecilik işine de yatırdı. Bir lider olarak medyanın kuvvetinin bilincinde olan ve iletişime her zaman önem veren Mustafa Kemal, arkadaşı Fethi beyin çıkardığı Minber isimli gazeteye ortak olarak, bu gazetenin yayın politikasına yön verdi, yazılar kaleme aldı. Minber'de köşesi de olan Mustafa Kemal, meşrutiyet ilkelerini savunuyor, halkı kendilerini bekleyen tehlikelere karşı uyarıyordu.

Bu arada İstanbul'da 4 Aralık 1918'de yöneticilerinin büyük çoğunluğu gazete yöneticilerinden oluşan Wilson Prensipleri Cemiyeti kurulmuştu. 2-3 ay memleket dahilinde etki yapan örgütün en göze batan yanı kurucularının Halide Edipten Ali Kemal'e, Yunus Naci'den Refik Haliç'e hemen her siyasal görüşün temsilcilerinden ileri gelmesiydi. ABD'nin sömürgeci olmadığını bir ön kabul olarak ele alan cemiyet, ABD'mi danışman başkanlığında çalışacak bir Islahat Kurulu önerisini dile getiriyor ve bu kurulun 25 yıl boyunca ABD'nin Osmanlı'yı dağılmadan birarada tutabileceğini seslendiriyordu. Aslında cemiyetin başlangıçtaki şiarı eğer Osmanlı galiplerin tasarruflarına bırakılacaksa, ülke genelinde bir paylaşıma gidilmesinden ziyade tek bir emperyalist gücün bu devleti ele alması şeklindeydi. Gelecekle ilgili kafasında net bir plan veya "tam bağımsızlık" yolunda cesur adımlar atma güçlüğü çeken bir aydın psikolojisi böyle bir çözümünden medet ummaya yol açmıştı. Ne var ki, ABD'nin Osmanlı'yla uğraşma hususundaki ilgisizliği ya da İngiltere, Fransa ve İtalya'nın

Türk toprakları üzerindeki “hararetli” talepleri, cemiyetin uzun soluklu bir yaşam sürmesini engelleyecekti.

Cemiyetin Mustafa Kemal’i ilgilendiren yanı sıra asıl Sivas Kongresi’nde işlenecektir. Kısa bir süre İsmet İnönü’yü bile heyecanlandıracak olan cemiyet, Sivas Kongresi’nde az kalsın çok yanlış bir karara varılmasına ve “tam bağımsızlıktan” vazgeçilmesine neden olacak, Kemalistler’in elini kolunu bağlayacaktı. Ne var ki, Kemalistler’in neredeyse “sindirildikleri” bir sırada kongreye yönelik İstanbul destekli Ali Galip vakası havayı değiştirecek, demokratik-ulusçu hareket kenetlenip, “tam bağımsızlık” için mücadelesini sürdürecektir. Bir bakıma Sivas Kongresi’nin Mustafa Kemal’in politik kariyerindeki en ciddi sınavlarından birisi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Mustafa Kemal İstanbul’daki çalışmaları sırasında İtilaf Devletleri’yle de temas kurmaya çalışmıştır. İlk başta yadırganabilecek olan bu durumun aslında Mustafa Kemal’in etrafındaki dengeleri ne denli dikkatli, doğru izleyebildiğinin göstergesiydi. Mustafa Kemal herşeyden önce İtilaf Devletleri’nin o kadar ağır kayıplar verdikleri bir savaştan sonra yeni maceralara atılmayacaklarını görüyordu. Zira I. Dünya Savaşı sadece ekonomik ve yılgınlık anlamında sadece yenilenleri değil yenenleri de yıkmıştı. Üstelik İngiltere, İtalya ve Fransa’nın belli bir konuda aralarında anlaşmaları hayli güçtü. Özellikle Osmanlı Devleti’nin verimli eski toprakları bu devletler arasında bir türlü pay edilemeyecek, olası bir taksim karşısında İtilaf Devletleri’nden bir ya da ikisinin gönlü kırılmış olacaktı. Dolayısıyla masadan güveni veya onuru sarsılmış olarak ayrılan devletlerle pekala bazı ortak noktalara varılabilir, dahası ileride gündeme gelebilecek

kimi haksız işgaller diğer İtilaf Devletleri'nin itirazlarıyla önlenebilirdi.

Anadolu seçeneği:

Ne var ki, 12 Ocak 1919'da Tevfik Paşa önce istifa etti birgün sonra da yeni kabinesini kurdu. Kabinede İttihat Terakki döneminde horlanmış, sıkıntıya düşmüş isimlerin yanı sıra Hürriyet ve İtilaf'a yakın duran kişiler de bulunuyordu. Ancak fırkacılık geçmişli olanlar iktidardan uzak tutulmuştu. Sarayın sertleşeceği artık ayan beyan ortadaydı. Nitekim hükümetin ilk icraatı İttihat ve Terakki yandaşlarını tutuklayıp, örgütün son kalıntılarını da dağıtmaya çabalamaktı. Bu arada iktidara hazırlanan Hürriyet ve İtilaf, sürekli açıklamalar yaparak savaş suçluları ve İttihatçılara yönelik tavırların hala çok yavaş seyrettiğini savunuyordu. Tevfik Paşa'nın ılımlı siyaseti İtilaf Devletleri'nin de sabrını taşıyor, kabineyi değiştirip, muhalefete tavizler veren Paşa, fırkacılığa hiç sıcak bakmadığından karışıklığı dindiremiyordu. Sonunda beklenen oldu ve Tevfik Paşa istifasını 3 Mart 1919'da açıkladı. 4 Mart Osmanlı devleti, Mustafa Kemal ve bağımsızlık yolunda yepyeni bir döneme açılıyordu. Mustafa Kemal'in Milli Mücadele boyunca en sert muhalifi ve başbelası olan Damat Ferit, ilk kabinesiyle işbaşındaydı.

Yalnız Tevfik Paşa iktidarı sırasında İstanbul hazin bir olayla adeta yıkıldı. 8 Şubat 1919'da daha önceden İstanbul'a gelmiş ve kendisi için karşılama töreni yapılmış olan bir Fransız Generali d'Esprey ikinci kez İstanbul'a varmıştı. Küstahlıkta sınır tanımayan bu general Sirkeci'den Beyoğlu'na iri beyaz bir ata binmiş olduğu halde zafer alayıyla yürüdü. Oysa İstanbul'a asker çıkarılmış, İşgal Komiserlikleri açılmış, hükümet İstanbul'a varan yabancı temsilciler için gerekli tüm düzenlemeleri yerine getirmişti. D'Esprey, Fatih'in Topkapı'dan şehre girerken ki mi-

zansenin bir benzerini hazırlatmıştı. Amaç açıktı: Zaten savaş mağduru olup en sert yaptırımlara maruz kalan Türkler'in onuru bir kat daha kırmak. Üstelik garip beyanatları, ülkesini de zor duruma sokuyordu. Fransız İhtilali'nden derinden etkilenen Türk aydınları arasından mütareke sonrasında Fransız yanlısı bir lobi çıkmamıştı. ABD ve İngiltere yanlıları musluğun başını çoktan tutmuşlardı. D'Esprey sadece bir-kaç levantenı etkileyen zafer alayı, anlaşılmasız beyanatlarıyla, Fransa'nın çok istediği Fransız lobisi umudunu tamamen yok etmiş, aydınlarda ve halkta genel bir Fransız hoşnutsuzluğu bırakmıştı.

Mustafa Kemal, Anadolu'ya odaklanırken, ilk desteği Harp Okulu'ndan beri arkadaşı olan Ali Fuat Paşa'dan almıştır. 20 Aralık'ta İstanbul'a varan Ali Fuat Paşa derhal Mustafa Kemal'le temasa geçerek, Şubat sonuna dek arkadaşına önerilerde bulunur. İkisi düşmana silah ve malzeme kaptırmamak hatta enkaz halinde bulunan askerlerden ikna edilebilecekleri Anadolu'ya kaydırarak, mücadele tohumlarını serpmek hususunda görüş birliğindedirler. Asker terhisi durdurulmalı, silah-malzeme saklanarak alıkonulmalı, halk-ordu işbirliğini sağlamlaştırmalıdır. (CEBESÖY-I,1953:37) Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal'e emri altında bulunan XX. Kolordu Karargahı'nı Konya Ereğlisi'nden Ankara'ya taşıyacağına söz verip, birlikte çalışmak istediğini de dile getirmiştir.

Ali Fuat ve Mustafa Kemal ile İstanbul'da son yemeğini yiyen Rauf Orbay da istifada karar kılmıştır. Zira İstanbul'da hele mevcut kadroyla vatana hizmet edebile imkanı ortadan kalkmıştır. Rauf Orbay, sonucu ne olursa olsun Mustafa Kemal ile Anadolu'ya geçmeye hazırdır.

Aynı dönemde, Trakya'da Kolordu komutanlığı görevini üstlenen Kâzım Karabekir İstanbul'a gelmişti. Karabekir Kafkas cephesinde, Mustafa Kemal'in komutan yardımcılığında bulunmuştu. Yeni görevi de o cephedeki ordudan artakalan tek birlik

olan On Beşinci Kolordu'nun başına geçmekti. Bu Kolordu silah ve malzeme açısından da sağlamdı. Zira İhtilal olunca cepheyi bırakıp evlerinin yolunu tutan Rus köylüleri Türkler'e pek çok değerli silah ve mühimmat bırakmışlardı. Karabekir, Mustafa Kemal'e kurtuluşun Doğu'da olduğunu tavsiye etmişti. Nitekim Erzurum'dan Sivas'a geçen süreçte bu "Doğu-Genel" meselesi Atatürk ile Kazım Karabekir Paşa'nın arasını kısa süre açacak, ancak Mustafa Kemal'in liderlik özellikleri bir kez daha baskın çıkarak, "dava arkadaşını" nihai hedefine ikna etmeyi başaracaktı. Zira Mustafa Kemal, tüm Anadolu'yu kurtarmaya kararlıydı. 9 Mart 1919'da İstanbul'un Samsun ve civarında etkisiz kaldığını öne süren İngiltere Samsun'a 200 asker çıkarmıştı. Harbiye Nazırı Mustafa Kemal'i yanına çağırıp, kendisine Samsun civarındaki gelişmeler hakkında yazılmış bir rapor verdi. İngiliz belgeleri bölgedeki Rum köylülerinin Türk çeteler yüzünden huzursuz olduğunu, bu köylere kısa aralıklı baskınlar düzenlendiğini savunuyordu. İstanbul, bölgeyi kontrol altına almakta güçlük çekiyordu. Eğer saldırılar önlenemezse duruma bizzat İngilizler müdahalede bulunacaklardı. Ne var ki, halihazırda İngiliz askeri gücü bölgenin tamamına "huzur sağlayacak" çapta değildi ve görev Osmanlı Devleti'ne düşüyordu. Samsun ve çevresine yetenekli, genç, etrafına söz geçirebilecek bir komutan yollanacaktı. Burada ilginç nokta talebin Mustafa Kemal'den değil, bizzat hükümetten kaynaklanmasıdır. Peki Osmanlı Devleti neden kuşkuyla baktığı böyle önemli bir görevi Mustafa Kemal'e verecekti ve Mustafa Kemal bu emri nasıl kabul edecekti. Burada tekrar Ali Fuat Paşa'nın akrabasıyla yaptığı görüşmelere geliyoruz:

Ferit Paşa zor görevi üstlenebilecek bir paşa adayı ararken Mehmet Ali beye başvurmuştu. Mehmet Ali Bey, Mustafa Kemal'i öne sürmüş ancak kuşkularından ötürü

Damat Ferit hemen karar verememişti. Neden sonra Mustafa Kemal'den uzaklaşmak için iyi bir fırsatla karşılaştığını sanmıştı.

Mehmet Ali Bey, Damat Ferit ile Mustafa Kemal'i, bir akşam yemeğinde karşı karşıya getirdi. Mustafa Kemal muhatabını rahat-sız etmeyecek şekilde davranmaya dikkat etti. Kısa bir süre sonra Harbiye Nazırı Şakir Paşa kendisini çağırarak, Sadrazamın düşüncesini açıkladı. Damat Ferit, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gidip Türklerle Rumlar arasındaki durumu çözmesine karar vermişti. Mustafa Kemal, görevi kabul etti ama tam olarak hangi sıfatla Anadolu'ya varacağını belirlenmesini istedi. Meselenin çözümü Genelkurmay Başkanı olan Mustafa Kemal'in yakın dostu Fevzi Paşa'ya aktarıldı.

Sonuçta Mustafa Kemal; Marmara, Ege, Akdeniz, Konya ve Diyarbakır dışında tüm Anadolu'nun askeri sorumluluğunu üstüne almış bulunuyordu. Sivas'taki III. ve Erzurum'daki XV. Kolordu emrine veriliyordu. Diyarbakır, Bitlis, Elazığ, Ankara, Kastamonu vilayetlerindeki birlikler onun yapacağı başvuruları birinci elden dikkate alacak, Trabzon, Erzurum, Canik, Van ve Erzincan'da görev yapan mülkiye amirleri Mustafa Kemal'in buyruklarına uyacaklardı. Bir bakıma Mustafa Kemal'in can attığı yetkiler silsilesi, İngiliz raporları ve taleplerine sarılı olarak gelip önüne duruvermişti. Bazen liderlerin şansa ihtiyaçları vardı ve o gün için Mustafa Kemal şüphesiz çok şanslı bir liderdi.

Yunan ordusu İzmir'de:

15 Mayıs sabahı Yunan askeri İzmir'e çıkmıştı. Gazeteci Hasan Tahsin Recep, Yunan işgalini gururuna yediremeyerek, Kordon boyunda seyreden Yunan birliklerine "ilk kurşun"u sık-mıştı. Daha ilk günden dirençle karşılaşan Yunan kuvvetleri bunun üzerine korkunç bir taşkınlıkla iki gün içinde 2 binden fazla Türk'ü öldürmekle kalmayıp, Türk işyerlerini de talan ettiler. (GÖKBİLGİN,1965:55-58) Yunan zorbalığını duyuran Alemdar gazetesi gelişmeleri, İzmir sokaklarının kan gölüne döndüğü

şeklinde duyuruyordu. Damat Ferit 15 Mayıs akşamında Webb'e sunduğu karşı-notada İzmir'den alınan duyumların, işgalin içerik değiştirdiğini kanıtladığını belirterek, mütareke şartlarına uyulması halinde Osmanlı Devleti'nin İzmir'in işgalini gerektirmeyecek tedbirleri almış olacağını ileri sürüyordu. Damat Ferit'e göre Osmanlı ordusunda 70 bin silahlı asker bulunması gerekiyorken, bu sayı 40 binde kalmış ve İzmir işgali gibi olaylara adeta zemin hazırlanmıştı. Müttefikler bu notayı yanıt verilebilir bir serzeniş olarak dahi algılamadılar. (SÖYLEMEZOĞLU,1939:100)

İzmir'in işgali Anadolu'yu ayağa kaldırmıştı. İstanbul'dan sonra ülkenin en önemli ikinci kenti olan İzmir, hiç işgal görmemişti. Savaşın hemen ardından işgal gören Adana ve Musul'un tersine, bu şehir mütarekeden 6.5 ay sonra ve tamamen haksız nedenlerle işgale uğramıştı. İstanbul gazeteleri İzmirsiz bir Türklük ya da vatan düşünülemediğini yazmaktaydılar. Ülkede henüz bölük-pörçük durumda bulunan milliyetçi güçler seslerini yükseltmeye, kısacası "Uyuyan dev" uyanmaya başlamıştı.

İstanbul'daki son gecesini Beşiktaş'taki evde annesi ve kız kardeşiyle beraber geçirdi. Zübeyde Hanımın yatağının başucunda bir sininin çevresinde bağdaş kurup oturdular. Ailesine çok önemli bir görevle Anadolu'ya gideceğini, bir süre haberleşemeyeceklerini fakat bankaya para yatırdığını aktardı. Annesi ilk önce fenalık geçirdi. Sonra da oğluna başarılar diledi.

Mustafa Kemal 16 Mayıs 1919'da Bandırma vapuruyla Samsun yoluna, daha doğrusu özgürlük savaşının başlayama noktasına yelken açmıştı. Rauf bey kendisini geçirmeye gelmiş ve yolda İngilizler'in olası baskınına karşı uyarılarda bulunmuştu. Geminin kaptanının Karadeniz'e ilk kez çıktığını öğrenen Mustafa Kemal telaşlanmış ancak daha sonradan toparlanarak gerekli komutları kaptana iletmeyi bilmişti. Binbir gerilim ve tehlikeyle dolu yolculuk 19 Mayıs'ta Samsun'da son bulacaktı.

Kinros, Mustafa Kemal'den İngilizler'in kuşkulanmaya başlamaları hakkında şunları dile getiriyor:

"Bu arada İngilizler, Mustafa Kemal'in bu yakın zamanda yola çıkışının arkasından neler gelebileceğini nihayet anlar gibi olmuşlardı. Yüksek Komisyonda ateşemiliter olarak bulunan Wyndham Deedes, geceyarısı Babiâli'ye, Sadrazamı uyarmaya koştu. Ancak, Ferit Paşa koltuğunun arkasına yaslandı. İki parmağının ucunu şaklatarak yavaşça, 'Çok geç kaldınız, ekselans,' dedi. 'Kuş uçtu bile.'" (KINROS:197)

Üçüncü Bölüm

Kurtuluş Savaşı

19 Mayıs'ta Türk tarihinde yepyeni bir sayfa açılıyor, "Bağımsızlık savaşı"na giriş yapılmış oluyordu. Mustafa Kemal anılarında her fırsatta Bandırma vapurunda bulunduğu sırada içi içine sığmadığını, Samsun'a ulaşmak için sabırsızlandığını naklediyor. Büyük lider, konumuna yakışacak şekilde aldığı mesuliyetin, görevinin zorluğunun bilincinde ama dağların çok berisinde gözüken nihai zaferden de emindi.

Anadolu'ya ilişkin durum değerlendirmesi:

Samsun'da karaya çıktığı sırada Mustafa Kemal'in kafasını kurcalayan binlerce soru işareti vardı. Paşa ne zamandır yaptığı değerlendirmeleri bir kez daha tartıyor, mevcut tablo karşısında neler yapılabileceğini kestirmeye çalışıyordu. Peki bu tablo neydi. O tabloyu en net biçimde yine Türk Kurtuluş Savaşı'nın lideri Mustafa Kemal'in ağzından dinleyelim:

"1919 yılı Mayısının 19. günü Samsun'a çıktım. Genel durum ve görünüş:

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu topluluk, Genel Savaş'ta yenilmiş. Osmanlı ordusu her yanda zedelenmiş, koşulları ağır bir ateşkes anlaşması imzalanmış. Büyük Savaş'ın uzun yılları boyunca, ulus, yorgun ve yoksul bir durumda. Ulusu ve ülkeyi Genel Savaş'a sürükleyenler, kendi yaşamlarının kaygısına düşerek, yurttan kaçmışlar. Padişah ve Halife olan Vahdettin, soysuzlaşmış, kendini ve yalnız tahtını koruyabileceğini umduğu alçakça önlemler araştırmakta. Damat Ferit Paşa'nın başkan-

lığındaki hükümet, güçsüz, onursuz, korkak, yalnız padişahın isteklerine uymuş, onunla birlikte, kendilerini koruyabilecek herhangi bir duruma boyun eğmiş.

Ordunun elindeki silahları ve cephanesi alınmış ve alınmakta.

İtilaf Devletleri ateşkes anlaşması hükümlerine uymayı gerekli görmüyorlar. Birer uydurma nedenle, İtilaf donanmaları ve askerleri İstanbul'da. Adana ili Fransızlar; Urfa, Maraş, Antep İngilizlerce işgal edilmiş. Antalya ili, Konya'da İtalyan birlikleri, Merzifon'la Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor. Her yanda yabancı devletlerin subay ve görevlileri ve özel adamları çalışmakta. Daha sonra sözümüze başlangıç olarak aldığımız tarihten dört gün önce, 15 Mayıs 1919'da İtilaf devletlerinin uygun bulmasıyla Yunan ordusu, İzmir'e çıkarılıyor.

Bundan başka yurdun dört bir bucağında Hristiyan azınlıklar, gizli, açık, özel istek amaçlarının elde edilmesine devletin bir an önce çökmesine çaba harcıyorlar.

Sonradan elde edilen güvenilir bilgi ve belgeler İstanbul Rum Patrikliği'nde kurulan Mavri Mira Kurulu'nun illerde çeteler kurmak ve yönetmekle gösteri toplantıları ve propaganda yaptırmakla uğraştığını doğruladı. Yunan Kızıl Haçı Resmi Göçmenler Komisyonu Mavri Mira Kurulu'nun çalışmalarını kolaylaştırmaya yardım ediyor. Mavri Mira Kurulu'nca yönetilen Rum okullarının izci örgütleri 20 yaşını aşmış gençleri de içine alarak her yerde geliştiriliyor.

Ermeni Patriği Zaven Efendi de Mavri Mira Kurulu ile düşünce birliği içinde çalışıyor. Ermeni hazırlığı da tam Rum hazırlığı gibi ilerliyor.

Trabzon, Samsun ve bütün Karadeniz kıyılarında kurulan ve İstanbul'daki merkeze bağlı Pontus Cemiyeti, kolaylıkla ve başarıyla çalışıyor.

Durumun korkunçluğu ve ağırlığı karşısında her yerde, her bölgede bir takım kişilerce kurtuluş yolları düşünülmeye başlanmıştı. Bu düşünceyle girilen çalışmalar bir takım örgütler doğurdu. Örneğin: Edirne ve çevresinde Trakya- Paşaeli adlı bir dernek vardı, Erzurum'da ve Elazığ'da Genel Merkezi İstanbul'da olmak üzere Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti kurulmuştu. Trabzon'da Muhafaza-i Hukuk adlı bir dernek bulunduğu gibi İstanbul'da da Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti vardı. Bu dernek merkezinin gönderdiği delegeler Of ilçesi ve Lazistan livasında şubeler açmıştı.

Yunanlılar'ın İzmir'e gireceğinin açık belirtilerini Mayıs'ın 13'ünden beri gören, İzmir'de bir takım genç yurtseverler, ayın 14-15. gecesini bu acıklı durumu aralarında görüşmüşler, bir olup-bittiye geldiği kuşku götürmeyen bu girişin, katma ile sonuçlanmasını önlemek düşüncesinde birleşmişler ve Redd-i İlhak ilkesini ortaya atmışlardır. Bu ilkenin yayılması için aynı gece İzmir'de Yahudi Maşatlığı'na toplanabilen halkça bir gösteri toplantısı yapılmışsa da, ertesi gün sabahleyin Yunan askerlerinin rıhtımda görülmesiyle bu toplantıdan umulduğu ölçüde sonuç alınamamıştır.

Bu derneklerin kuruluş amaçları ve siyasal erekleri üzerine kısaca bilgi vermek uygun olur düşüncesindeyim.

Trakya-Paşaeli Cemiyeti'nin ileri gelenlerinden kimisi ile daha İstanbul'da iken görüşmüştüm. Osmanlı Devleti'nin çökeceğini kesinliğe yakın bir olabilirlik içinde görüyorlardı. Osmanlı yurdunun parçalanacağı korkusu karşısında Trakya'yı, olabilir-se Batı Trakya'yı da birleştirerek, İslam ve Türk topluluğunu bir bütün olarak kurtarmayı düşünüyorlardı. Bu amaca ulaşmak için o zaman akıllarına gelen tek çıkar yol, İngiltere'nin olmazsa Fransa'nın yardımını sağlamaktı. Bu düşünceyle kimim yabancı devlet adamlarıyla ilişki kurmak ve konuşmak yollarını da aramışlardı. Amaçlarının bir Trakya cemiyeti kurmak olduğu anlaşıyordu.

Vilayet-i Şarkîye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin kuruluş amacı da (Tüzükleri'nin 2. Maddesi), Doğu illerindeki bütün halkın, bütün dinsel ve siyasal haklarının özgürce gelişimini sağlayacak yasal yollara başvurmak; adı geçen illerdeki müslüman halkın tarihsel ve ulusal haklarını gerektiğinde uygar toplumlar önünde savunmak, Doğu illerinde yapılan zulüm ve cinayetlerinin nedenleriyle etmenleri ve bunu yapanlar ve yaptıranlarla ilgili tarafsızca soruşturma açarak, suçluların çabuklukla cezalandırılmalarını istemek; Türkler'le azınlıklar arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesine ve eskisi gibi iyi bağların pekiştirilmesine çaba göstermek, Doğu illerindeki, savaştan doğma yıkım ve yoksulluğu, hükümet katında girişimlerde bulunarak, elden geldiğince giderme yollarını aramaktı.

İstanbul'daki yönetim merkezinden verilmiş olan bu yönerge gereğince Erzurum şubesi Doğu illerinde Türkler'in haklarını korumakla birlikte Ermeni göçü sırasında yapılan kötü işlerle halkın kesinlikle ilgisi bulunmadığını ve Ermeni mallarının buralara Ruslar girinceye dek korunduğunu; buna karşılık müslümanlara çok kıyasıya davranıldığını ve dahası buyruk-dışı olarak göçten alıkonulan kimi Ermeniler'in koruyucularına yaptıkları kötülükleri kanıtlanmış belgelerle uygarlık dünyasına sunmaya ve bildirmeye ve Doğu illerine dikilen ağgözlü bakışları söndürmek için çalışmaya karar veriyor. (Erzurum şubesinin bildirisi)

Vilayet-i Şarkîye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin ilk Erzurum şubesini kuran kişiler, Doğu illerinde yapılan propagandaları ve bunların amaçlarını, Türklük-Kürtlük-Ermenilik sorunlarını bilim, teknik ve tarih bakımında inceleyip araştırdıktan sonra gelecekteki çalışmalarını şu noktada topluyorlar: (Erzurum şubesinin basılı raporu)

- 1- Kesinlikle göç etmemek,
- 2- Hemen bilim- iktisat- din örgütleri kurmak

3- Saldırıya uğrayacak Doğu illerinin herhangi bir bucağını savunmada birleşmek

Vilayet-i Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin İstanbul'daki yönetim merkezinin bilim ve uygarlık yöntemleriyle amacı sağlayabileceği konusunda çokça iyimser olduğu anlaşılıyor. Gerçekten bu uğurda çaba göstermekten geri durmuyor. Doğu illerinde Müslüman halkın haklarını savunmak için La Pays adında Fransızca bir gazete yayımlıyor. Hadisat gazetesi'nin sahipliğini üzerine alıyor. Bir yandan da İtilaf devletleri başbakanlarına ve İstanbul'daki temsilcilerine birer andırı veriyor. Avrupa'ya bir kurul yollamaya girişiyor.

Bu açıklamalardan kolaylıkla anlaşılacağını sanırım ki, Vilayet-i Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin kurulmasına yol açan önemli neden ve kaygı, Doğu illerinin Ermenistan'a verileceği olasılığına dayanıyor. Bu olasılığın da, Doğu illeri nüfusundaki Ermeniler'i çoğunlukta göstermeye ve tarihsel haklar bakımından öncelikli saydırmaya çalışanların, bilimsel ve tarihsel belgelerle dünya kamuoyunu aldatmayı başarmaları; bir de müslüman halkın Ermeniler'i toptan öldüren yabanıllar olduğu iftirasını doğruymuş gibi kabul ettirmeleri durumunda gerçekleşebileceği varsayımı üstün geliyor. Bundan dolayı dernek, aynı gerekçe ve araçlarla donanmış olarak tarihsel ve ulusal hakları savunmaya çalışıyor.

Karadeniz kıyılarındaki bölgelerde de, bir Rum Pontus hükümeti kurulacağı korkusu vardı. Müslüman halkı Rumlar'ın boyunduruğu altında bırakmayıp yaşama haklarını ve varlıklarını koruma amacıyla, Trabzon'da da birtakım kişiler ayrıca bir dernek kurmuşlardı.

Merkezi İstanbul'da bulunan Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin siyasal erek ve amacı, adından anlaşıl-maktadır. Her durumda merkezden ayrılmak amacını güdüyor.

Kurulmaya başlayan bu örgütlerden başka, ülke içinde daha birtakım girişimler ve kuruluşlar da ortaya çıkmıştı. Özellikle Diyarbakır, Bitlis, Elazığ illerinde, İstanbul'dan yönetilen Kürt Teali Cemiyeti vardı. Bu derneğin amacı, yabancı devletlerin koruyuculuğu altında, bir Kürt hükümeti kurmaktır.

Konya ve dolaylarında, İstanbul'dan yönetilen Tealii İslam Cemiyeti kurulmasına çalışılıyordu. Ülkenin hemen her yanında, İtilaf ve Hürriyet, Sulh ve Selamet cemiyetleri de vardı.

İstanbul'da çeşitli amaçlarla gizli ve açık olmak üzere de, birtakım parti ya da dernek adı altında kuruluşlar vardı.

İstanbul'da önemli sayılacak kuruluşlardan biri İngiliz Muhipler Cemiyeti idi. Bu addan İngilizler'i sevenlerin kurdukları bir dernek anlaşılmaz! Bence bu derneği kuranlar, kendilerini ve kişisel çıkarlarını sevenler ve kendi varlıklarıyla çıkarlarının dokunulmazlık çaresini Lloyd George hükümeti aracılığıyla İngiliz desteğini sağlamakta arayanlardır. Bu zavallıların, İngiliz devletinin bütünüyle bir Osmanlı devleti bırakmak ve korumak isteğinde olup olamayacağını düşünmedikleri üzerinde durmak gerekir.

Bu derneğe girenlerin başında Osmanlı padişahı ve yeryüzü Halifesi sanını taşıyan Vahdettin, Damat Ferit Paşa, Dahiliye Nazırı Ali Kemal, Adil ve Mehmet Bey'ler, Sait Molla bulunuyordu. Dernekte İngiliz ulusundan kimi serüvenciler de vardı. Örneğin: Rahip Frew gibi. Yapılan işlerden ve işlemlerden anlaşıldığına göre, derneğin Başkanı Rahip Frew idi.

Bu derneğin iki görünüşü ve niteliği vardı: Biri dış görünüşü ve uygarca girişimlerle İngiliz desteğini istemeye ve sağlamaya yönelik niteliği idi. Öteki, gizli yönü idi. Asıl çalışma bu yöneydi. Yurt içinde örgütler kurarak ayaklanma ve başkaldırmalara yol açmak, ulusal bilinci işlemez kılmak, yabancı devletlerin işe karışmalarını kolaylaştırmak gibi haince girişimler, derneğin

bu gizli kolunca yönetilmekteydi. Sait Molla'nın, derneğin açık girişimlerinde olduğu gibi ondan daha çok gizli işlerinde rol oynadığı görülecektir. Bu dernek için söylediklerim, sırası geldikçe yapacağım açıklamalar ve gerektiğinde göstereceğim belgelerle daha iyi anlaşılacaktır.

İstanbul'daki kadın erkek birtakım ileri gelen kişiler de, gerçek kurtuluşu Amerikan güdümünü istemek ve sağlamakta görüyorlardı. Bu kanıda olanlar, düşüncelerinde çok direndiler, tam uygun işin, kendi görüşlerinin desteklenmesi olduğunu tanıtlamaya çok çalıştılar. Bu konuda da, sırası gelince bazı açıklamalar yapacağım.

Genel durumu saptamak için ordu birliklerinin nerelerde ve ne durumda olduklarını açıklamak isterim. Anadolu'da, başlıca iki ordu müfettişliği kurulmuştu. Ateşkes anlaşması yapılır yapılmaz birliklerin savaşçı erleri terhis edilmiş, silah ve cephane si elinde alınmış; bu birlikler, savaş gücünden yoksun birtakım kadrolar durumuna getirilmişti." (ATATÜRK-I:3-11)

Milli tepki örgütleniyor:

Mustafa Kemal Samsun'a çıktığı ilk günlerde, genel durum tespitiyle uğraştı ve İstanbul'la çatışmamaya azami özen gösterdi. İstanbul'daki hükümet onun ilk isteklerini hemen yerine getirmekte hatta maaşına zam yapmakta sakınca görmüyordu. Samsun kent merkezinde Rumlar çoğunlukta idi ama kentin genelinde Türkler çok daha fazlaydılar. İngilizlerin bölgeye asker çıkarmasından güç alan Rumlar işi iyice azıtmışlardı. 40'a yakın Rum çetesi şehir civarında terör hazası estiriyor, Türklerin haklarını korumak için kurulan 13 çeteyse buna karşılık veriyorlardı. İstanbul ile sıkça telgraflaşan Mustafa Kemal, özellikle Yunanistan'ın İzmir işgalini iyi kullanacaktı. Yurt çapında irtibatı geçtiği yerel yöneticilere, işgalin şiddetle protesto edilme-

sini buyurdu ve yurt çapında geniş halk gösterileri düzenlendi. İtilaf Devletleri Türkler'in bir millet olduklarına inanmıyor, kurulan irili-ufaklı ulusal güçleri "çapulcu çeteleri" olarak görüyorlardı. Demek ki, önce bu direnç kırılmalıydı. Mitinglerle nihai sonuç alınamayacağını pek iyi bilen Mustafa Kemal'in ilk amacı müttefik ülkelerin gözünü korkutarak haksız engelleri önlemektir. Ancak asıl amaç, yurdun her yanında ulusal gösteriler düzenleyip, İtilaf Devletleri'ne Türkler'in bir "millet" olduklarını hatırlatmaktır.

İzmir işgalinin ardından İstanbul görüşmelerinde sezilen en temel olgu Mustafa Kemal'in aynı ideolojik saldırıyı Damat Ferit'e de uygulama çabasıdır. Tüm yazışmalarda millet-ordu-devlet üçlemesine değinen Mustafa Kemal, Anadolu halkının artık sadece bir "ümme" olarak değerlendirilemeyeceğini, ordusunun yanında yürüyen milletin devletin temel yapıtaşı şeklinde algılanması gerektiğini ortaya koyuyordu. Bu ideolojik üçleme, gerek bağımsızlık savaşında gerekse devrimler döneminde kararlılıkla sürdürülecekti.

Sağlık durumu iyi değildi. Beş saatte bir banyo yapması gerekiyordu. Civarda bulunan Havza'da kaplıca suyu olduğundan, tıbbi nedenlerle 24 Mayıs'ta Samsun'dan Havza'ya hareket etti. Birgün önce Sivas'ta İzmir'in işgali, onun buyruğuyla sert bir dille protesto edilmiş, müttefik temsilcileri korkuya kapılmışlardı. İngiliz Yüksek Komiserliği Mustafa Kemal'den kuşkulanmaya başlamıştı. İngiltere protesto eylemlerini Sadaret nezrinde protesto etmiş, protesto metni telgrafla Mustafa Kemal'e de ulaştırılmıştı. Mustafa Kemal, verdiği cevabın sonunda İzmir'in işgalinin kabullenilemeyeceğini bildirerek, İngiliz yöneticilere açıkça dikleniyordu.

Ancak asıl kıyamet 3 Haziran 1919'da kopacaktı. Paris'te toplanacak Barış Konferansı'na Osmanlı'dan bir heyet gidecekti. Mustafa Kemal, 5 kumandanla 6 mülki yöneticiye şahsa mahsus

telgraflar çekmiş ve bu telgrafların İstanbul'a sızması engellenememişti. Barış Konferansı'nın önemine değinen Mustafa Kemal, mitinglerin sonucuna ulaştığını, Yunanlılar'ın İzmir keyfi işgallerinin konferansa katılacak heyetçe ısrarla belirtilmesini istiyordu. Ulusun geleceğinin ulusal bir şuraya verilmesi gerekliliği üzerinde duran Mustafa Kemal Paşa, Saltanat Şurası'nda herkes bağımsızlık yanlısı olduğu halde bazı Hürriyet ve İtilafçılar'ın "İngiltere" diye tutturmalarını eleştiriyordu.³ Vatan dahilinde çoğunluk azınlıklara feda edilemezdi ve Müdafaa-i Hukuk örgütleri bizzat padişaha veya sadrazama tel çekerek milli talepleri ulaştırmalıydılar. (KARABEKİR, 1960:43-45)

Bu tel hem İtilaf Devletleri'ne hem de İstanbul'daki teslimiyetçilere açık başkaldırmaydı. Artık İstanbul Hükümeti de Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gönderilmesinin kendi açısından "akıllıca" bir karar olmadığıнын ayırdına varmıştı. Aynı tarihte ikinci telini çeken Mustafa Kemal, burada işbaşındaki hükümete karşı güvensizliğini açıklayarak, hükümeti milletin çıkarlarına aykırı emeller peşinde koşmakla suçluyordu. Milne 6 Haziran'da Harbiye'ye yazı yollayarak, bir paşanın Anadolu'da maiyetiyle birlikte dolaşmasının nedenlerini ve yaptığı işlerin mütareke hükümlerine uygun olup olmadığını sordu. 8 Haziran'da İngiliz Askeri Ateşesi Deedes Sadrazam Vekili M. Sabri'yi ziyaret edip Mustafa Kemal ve milliyetçi güçlerin İttihat ve Terakki artığı oldukları ithamında bulundu. Aynı gün Turgut Paşa, Vükela'nın yazılı olmayan kararı doğrultusunda Mustafa Kemal'i İstanbul'a çağırdı. Çağrıda açıklamaya yer verilmemişti ama 3 gün sonra Cevat Paşa gerçek gerekçeleri Mustafa Kemal'e gizliden ilettili.

Mustafa Kemal'le İstanbul arasındaki köprülerin atılması Redd-i İlhak Cemiyeti'nin eylemleri sebebiyle gerçekleşti. Cemiyet, telgraf direnişinin sürmesini salık veren ve ulusun talebini bu yolla iletmesini savunan metinler yayınlıyordu. Ali

3 Eleştirilen kişi aslında Hürriyet ve İtilaf adına konuşan Sadık Bey'di.

Kemal, önce Refik Halit'e bu tür telgrafların alınmamasını bildirdi, hemen ardından yayımladığı tamimde Kuvayı Milliye hareketinin hükümetçe asla onaylanmadığını açıkladı. Ona göre ülke savaşıacak durumda değildi ve bazı kendini bilmez maceracıların peşinden gidilemezdi. (KARAY,1964:127)

Mustafa Kemal 20 Haziran'da telgraf haberleşmesine ilişkin genelgeye şiddetle karşı çıktı. Böylesi alçakça buyruklara, "Namus sahibi hiçbir telgraf memurunun uyamayacağı"nı öne sürdü. Valilere de genelge yollayan Mustafa Kemal, faaliyetlerin arttırılarak sürdürülmesini, İstanbul'dan mevcut buyruğun geri alındığına dair yeni tamim alınıncaya dek aradaki haberleşmenin durdurulmasını öneriyordu. Sonuçta toplanan Bakanlar Kurulu Mustafa Kemal'i görevden aldığını karara bağladı. Karar, İngiliz Başkomutanlığına bildirildi. Mustafa Kemal ise istifasını İstanbul'a Erzurum'dan geçecek araya daha pekçok yazışmalar girecekti.

Amasya "gizli" örgütü

Havza'dan da ayrılması gerekiyordu. Topu topu otuz kilometre ötede, Merzifon yolu üzerinde konaklamış olan İngilizler, kendisini gözlüyorlardı. Havzalılar İngilizler'in Türk kuvvetlerinden alıp Samsun limanına gönderdikleri on bin kadar tüfeği ele geçirerek, "sabıkalı" konumuna düşmüşlerdi. Amasalılar, Mustafa Kemal'e bağlılıklarını bildirmek için bir heyet göndermiş bulunuyorlardı. İngilizlerin daha sert davranmaya başlayacaklarını sezen Mustafa Kemal, Amasya'ya gitmeyi uygun buldu.

Mustafa Kemal, önce Erzurum'da toplanacak yerel kongreye katılmayı planlıyordu. Ama aklında asıl ülkenin dört bir yanına dağılan milliyetçi örgütleri bütünleştirip, nihai hedefe ortak yürünmesini sağlamak vardı. Bu uğurda Sivas'ta ulusal bir kongre toplamayı ise çoktan kafasına koymuştu. İstanbul'un kendisini

iyice kenara sıkıştırdığı bir sırada, eylemlerine hız vermesi gerektiğinin bilincine vardı ve milli mücadelenin başına resmen geçme hususunda ilk adımını attı. Bu adım Amasya'da yapılan "gizli örgüt" birleşmesiydi.

10 Haziran'da Ali Fuat Paşa'yı Rauf Bey'le birlikte Havza'ya yanına çağırdı. Onlardan önce Refet beye zaten ulaşmıştı. Milli Kurtuluş Savaşı'nın lider kadrosunun oluşumu artık resmiyete binmişti. Mustafa Kemal Amasya'ya karargahıyla beraber 13 Haziran'da geçti. Rauf ve Ali Fuat beylerin Amasya'ya varması 19 Haziran'ı buldu. Dört komutan kafa kafaya vererek ülkenin durumunu ve alınması icap eden tedbirleri tartıştılar. 21/22 Haziran gecesi Amasya tamimi yayınlanmıştı. Tamimin ilk dört maddesi gizli değildi ve bunlarda "Yurdun bütünlüğü, ulusun bağımsızlığının tehlikede" olduğu, "İstanbul'daki hükümetin mesuliyetini yerine getiremediği" "Milleti yine milletin azmi ve kararlılığının kurtaracağı", "Sivas'ta milli kongre toplanarak" milletin sahipsizliğinin giderileceği dile getiriliyordu. Ancak bir de açıklanmayan maddeler mevcuttu ki, söz konusu maddeler gerçek anlamda birer "isyan maddeleri"ydiler. Bu maddelerden en önemlisi olan 6. maddesinin içeriği şöyleydi:

"Bağımsızlığımızı koruma uğrunda derlenip örgütlenmiş olan ulusal kuvvetlere hiçbir yönden karışamaz ve dokunulamaz. Devletin ve ulusun alinyazısında, ulusal irade etmen ve egemendir.

Müfettiş ve komutanlar herhangi bir nedenle komutanlıktan çıkarıldıklarında, yerlerini alacak kişiler, işbirliği yapılacak nitelikte olursa, komutayı bırakacaklar; ama etkili bulundukları bölgede kalarak ulusal görevlerini yapmaya devam edeceklerdir. Olmazsa, yani bir ikinci İzmir olayına fırsat verebilecek kişiler atanırsa, komuta kesinlikle bırakılmayacak ve bütün müfettiş ve komutanlarca , güven ve

inanın kalmadığı ileri sürülerek yapılan işlem geri çevrilip kabul edilmeyecektir.

Ülkemizi kolaylıkla ele geçirmek amacıyla, İtilaf Devletleri'nce yapılan baskı sonunda, hükümet herhangi bir askeri birliğimizi ve ulusal ve askeri örgütümüzü dağıtmak için buyruk verirse, kabul edilmeyecek ve uygulanmayacaktır.

İstek ve amacı ulusal bağımsızlığı sağlamak olan Müdafaa-i Hukuku Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetleri ile bunların girişimlerinin bozulup dağılmasına yol açacak herhangi bir etkiyi ve karışmayı, ordu, kesin olarak önleyecektir.

Devletin ve ulusun bağımsızlığını sağlamak uğrunda bütün sivil devlet görevlileri, Müdafaa-i Hukuku Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetleri'nin, ordu gibi yasal yardımcısıdır.

Yurdun herhangi bir bölgesine saldıran olursa bütün ulus, haklarının savunmaya hazır bulunduğundan, bu gibi olaylar çıkınca işbirliği için her yer birbirine en yakın zamanda haber vererek savunmada birlik sağlanacaktır.”⁴ (ATATÜRK-I: 69)

Yukarıdaki kararlar askeri açıdan merkezle Anadolu'nun birlikteliğini koparıp atıyordu. Askeri ve mülki erkana yapılan göndermeler Kurtuluş Savaşı'nı yöneltip yönlendiren kadroları açıkça günyüzüne çıkarmaktadır. 6. Madde bir isyan maddesidir ve kimi araştırmacılar, Amasya Tamimi'nin bu maddesini metne imza atan 6 paşanın darbe yaparak, Anadolu'da yönetime el koydukları şeklinde yorumlamaktadırlar. Aynı görüşe göre maddey-

4 Mustafa Kemal, Nutuk'ta söz konusu bildirimi 7 Temmuz'da Cemal Paşa'nın kendisini üzen tutumundan ötürü yaptığını öne sürse de, bu bilgilerin, Amasya Tamimi'nin gizli bırakılan, açıklanmayan maddesinde yer aldığı bilinmektedir. Zaten Tamim'e asıl önemini veren unsur da gizli 6. Madde'dir.

le birlikte net bir dille henüz telaffuz edilmese bile Anadolu'da İstanbul'dan ayrı bir hükümet oluşturulmasının temelleri atılmaktadır. Bu savlar hiç de yabana atılır savlar değildir.

Amasya kararlarının tartışıldığı zaman masada Refet Bele, Rauf Orbay, Ali Fuat Paşa ve Mustafa Kemal bulunmaktadır. Rauf bey önce misafir konumunda görüşmede hazır bulunduğundan ötürü metne imza koymaktan çekinmişti. Mustafa Kemal, Rauf Orbay'a bir anı olarak da olsa metne imza atması gerektiğini söyleyince, imza alındı. Refet Bey de ilk önce böylesine sert bir tamime çekinceyle yaklaşmıştı. Ancak Ali Fuat Paşa'nın baskısı Refet beyi iknaya yetti. Bu arada tamim kararlarını telgraf başında bekleyen Cemal Paşa'yla Kazım Karabekir de telgraflaşma vesilesiyle kararlara katıldıklarını bildirdiler. Mustafa Kemal, Nutuk'ta Refet Bele'nin, kimsenin kolay kolay anlam veremeyeceği bir işaretle, Tamim'e katıldığını öne sürerek, arkadaşına siyemde bulunmaktan kendini alamamıştır. (ATATÜRK-I: 47)

Erzurum yolunda:

Mustafa Kemal 26 Mayıs 1919'da Rauf Bey ve beraberindeki-lerle Amasya'dan ayrılarak, Erzurum'a doğru yola çıktı. Erzurum Kongresi'ne giderken uğramaya niyetli olduğu Sivas'ta bir takım güçlüklerle karşılaşabileceğini haber almıştı. Bir askeri birliğe kendisini izlemesi ve bağlantıyı kesmemesi için buyruk verdi. İstanbul hükümetinin emriyle, Sivas'ta onu tutuklamak için komplo hazırlanmıştı. Böylece kongrenin yapılması önlenec, milli hareket daha doğmadan boğulmuş olacaktı. İstanbul, Ali Galip Bey adında eski bir kurmay subayı, Elazığ Valiliği görevine getirerek, Sivas'a göndermişti. Yeni vali, duvarlara kâğıtlar astırmış, Mustafa Kemal'i, "Hain, asi, tehlikeli adam" ilân etmişti. Vali Reşit Paşa'yı, Dahiliye nezaretinin emrine uyarak, Kemal'i tevkife zorluyordu. Ancak Sivas valisi ve çevresindekiler istek-

sizdiler. Mustafa Kemal, şehre yaklaştığı sıralarda Ali Galip hala Paşa'nın "vatana ihaneti" hakkında nutuklar atmaktaydı.

Reşit Paşa, Mustafa Kemal'in geldiğini görünce, Ali Galip'e dönerek, kolaysa Mustafa Kemal'i kendisinin tutuklamasını tavsiye etti: Roller değişmişti. Bu kez, Mustafa Kemal, Ali Galip'i yakalattırdı. Karşısına çekerek iyice azarladı, uzun bir söylevle direniş hareketinin ilkelerini açıklayarak, kendisini vatan hainliğiyle damgaladı. Geceleyin Ali Galip, Mustafa Kemal'i bir kez daha ziyaret etmenin kendi hayrına olacağını düşündü. Bu sefer iyi niyetinden söz etmeye başladı. Mustafa Kemal'in dediğine göre, "Bin türlü delille" kendisini görünüşe aldanmaması gerektiğine inandırmaya çalıştı. Ali Galip sözde Sivas'ta Mustafa Kemal'i görüp emri altına girmek için geldiğini ileri sürüyordu. Mustafa Kemal: "Beni sabaha kadar meşgul etmeyi başarmış olduğunu itiraf etmeliyim" der. (KINROS:212)

3 Temmuz'a dek süren zorlu yolculuk nihayet noktalanmış, Mustafa Kemal Erzurum'a varmıştır. Erzurum'da bulunduğu süreç zarfında resmi azil kararı kendisine ulaştırılmıştı. 8 Haziran'da başlayan restleşme- azil macerası 8/9 Temmuz akşamı sona ermişti. Sultan, gerekirse iki ay hava değişimi alıp, ardından mutlaka İstanbul'a dönmesini, İngilizler'den Paşa'ya kötü muamelede bulunulmayacağına dair garanti aldığını bildiriyordu. Mustafa Kemal önce akşam saat 22:50'de Harbiye Nazırlığı'na, 23:00'te bizzat Sultan'a göreviyle beraber askerlik mesleğinden çekildiğini ilettili. Mustafa Kemal, canı kadar sevdiği askerlikten ayrılmış ve akıbetini ulusunun cömertliği ve şefkatine bırakmıştı. (ATATÜRK-I:65)

Kâzım Karabekir, Doğu'da güçlü bir askeri kuvveti kurtarıp ayakta tutmayı başarmıştı. Osmanlı Devleti'ne savaşın sonunda 40 bin asker kalmıştı ki, bunların yaklaşık üçte biri Karabekir'in komutası altına bırakılmıştı. Bunda Osmanlı'nın savaşın ardından gündeme gelecek Ermeni saldırıları endişesinin rolü büyük-

tü. Karabekir, Doğu'da bir baba gibi sayılır ve sevilirdi. Erzurum ve civarında nüfus, savaş öncesine oranla, onda bire düşmüştü. Kâzım Paşa, milletin iradesinin ortaya çıkarılmasını ve orduya birtakım manevra alanı sağlanmasına çalışıyordu. Geleneklerine son derece sadık bir subay olarak olası bir Erzurum'u terk emri karşısında ne yapacağı sorulduğunda üstlerini emrine uyacağını söylemişti. Ama ona göre hükümetin de üzerinde olan olgu milletin iradesiydi ve kongrenin temel hedefi bu iradenin anlaşılması, hiç değilse askeri yönden iyi vaziyette bulunulan Doğu illerinin çaresizliğe mahkum olmadığını herkese gösterilmesiydi. Kazım Paşa o yüzden Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Sivas Kongresi'ni toplama tartışmalarına katılarak önce Erzurum'da birleşilmesini ısrarla önermişti.

Askerlikten istifa:

Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal'i bu Doğu vilâyetinin kendisine bağlılığını belirten bir törenle karşıladı. Askerlik mesleğini bırakarak, yüzünü sadece halkına dönmeye hazırlanan Mustafa Kemal'in böyle bir gövde gösterisine ihtiyaç duyduğu muhakkaktı. Mustafa Kemal, istifasını Erzurum halkına bildirirken, bundan sonra kutsal milli vazifenin başarılmasında bir vatandaş olarak yer alacağını belirtecekti. Ancak Mustafa Kemal'in kafasında bazı soru işaretleri dolaşıyordu. Ona göre halk, her zaman güvendiği, canını emanet ettiği askerleri gösterişli üniformalar içinde görmek isterdi. Şimdi üniformasını çıkardığı gün ya kimse kendisine itibar etmezse, o zaman ne olacaktı?

Nitekim Mustafa Kemal, bu öngörüsünde tamamen haksız çıkmayacaktı. İstifa kararını açıkladıktan sonra Kurmay Başkanı Kazım Bey'le çalıştığı sırada muhatabının rahatsız olduğunu sezindi. Mustafa Kemal, Kazım Bey'den kahve ısmarladığı zaman, Kazım Paşa kendisine artık asker olmadığını hatırlatarak

beraber çalışamayacaklarını vurgulamıştı. Albay elindeki resmi belgeleri kime verebileceğini sorup, Kazım Karabekir'den askeri pozisyonda görevlendirilmesini isteyeceğini söylemişti. Mustafa Kemal, çok zor durumda kalakalmıştı. Onu dostu Rauf Orbay teskin edecek ve bir-iki can sıkıcı olayı fazla abartmamasını isteyecekti. Rauf Bey'e göre içinde bulunulan zor şartlarda görevinden ayrılıp yüzünü halka dönmüş bir lider halkın gözünde olsa olsa itibar kazanabilirdi. Orbay gerek şahsının gerek Kazım Karabekir'in her şartta Mustafa Kemal'in arkasında olduğunu kaydetmişti. Bir müddet sonra ikilinin yanına gelen Kazım Karabekir, bütün imkanlarıyla Mustafa Kemal'in yanında ve emri altında bulunduğunun altını çizmiş, Mustafa Kemal'e ke-limenin tam anlamıyla moral aşılamıştı. Nitekim, istifası duyulduktan hemen sonra, Mustafa Kemal, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi Heyeti Temsiliye Başkanlığına seçilmiş, Rauf Bey de Başkan Yardımcısı olmuştu.

Ne var ki, sorunlar bu kadarla bitmiyordu. Toplantıya katılacak delegeler, misyonlarını Doğu illerinin vaziyetiyle sınırlı tutmak cihetindeydiler. Gelecekler, tartışıp bölgesel bir sorun üzerinde kararlara varacaklar, özellikle Ermeni tehdidi üzerine yoğunlaşacaklardı. Delegeler ya eşraftan gelenler veya kimi aşiret reisleriyle Lazistan temsilciler olacaktı. Mustafa Kemal'in görünüşte onlarla paylaştığı tek değer paşanın Ermeni devleti kurulması fikrine karşı çıktığının bilinmesiydi. Batı'dan gelen ve kongrenin ulusal kongreye önderlik etme misyonunu üstlenmesini bekleyen Mustafa Kemal'in Erzurum'da Başkan seçilmesi başlangıçta yadırgatıcı bir gelişmeydi. Ayrıca bazı İttihatçı delegeler, Mustafa Kemal'e düşman gözüyle bakıyorlardı. Bu sorunlar Kazım Karabekir'in etkisiyle aşıldı. Karabekir, doğru yolun Mustafa Kemal'in etrafında toplanmak olduğunu delegelerin çoğunluğuna benimsetmiş, iki delegenin istifasıyla boşalan yerler Mustafa Kemal ve Rauf Orbay'a bırakılmıştı.

İlginç bir zamanlama

Erzurum Kongresi'nin hem toplandığı hem de toplanamadığı tarihler de hayli ilginçtir. İlk etapta Erzurum Kongresi'nin 10 Temmuz'da toplanması kararlaştırılmıştı. 10 Temmuz 1324'te Meşrutiyet ilan edilmişti. Yani bu tarih "Hürriyet" bayramıydı. Delegeler gerek ulaşım şartlarını kötülüğünden gerekse bazı İstanbul yanlısı yöneticilerin engellemelerinden belirlenen tarihte kongreye katılamamışlardı. Bunun üzerine tertip heyeti kongreyi 2 hafta ertelediğini açıkladı. Erzurum'a varan delegeler genelde tanıdıkları veya halktan evinin kapısını açanların yanında misafir kalıyorlardı. 2 hafta erteleme için çok uzun bir süreydi ama kongrenin toplanacağı gün olarak açıklanan 23 Temmuz da bilinçli bir tercihti. Zira 1917 senesinde yapılan değişikliklerle Rumi takvim Miladi takvim hizasına getirilmişti. Aradaki zaman farkından dolayı artık Hürriyet Bayramı 23 Temmuz'da kutlanmaktaydı. Tertip heyeti son derece ideolojik ve bilinçli bir taktik güderek kongreyi mutlaka Hürriyet Bayramı'nda açmayı arzuluyordu.

Erzurum'da bugelişmeler yaşanırken İstanbul boş durmuyordu. Kongrenin toplanacağını öğrenen Damat Ferit 20 Temmuz'da merkezin bu tip tertipleri benimsemediğini Erzurum'a geçmişti. 21 Temmuz'da Kazım Karabekir'i 3. Ordu Müfettişliği'ne atayan Ferit Paşa, böylelikle Mustafa Kemal ile Kazım Karabekir arasında hiyerarşi tartışması yaratmak istemiş fakat Karabekir bu oyuna düşmemişti. 24 Temmuz'da ise İstanbul'dan gelen direktif tüm subayların en ufak siyasi bir ilişkiye bile bulaşmaktan sakınmaları gerektiği yönündeydi.

Mustafa Kemal Erzurum Kongresi Başkanlığı'na oybirliğiyle seçilemedi. Paşa, 56 oydan 38 veya 48'ini alarak oyçokluğuyla başkan olabildi. (GOLOĞLU, 1968:81) 23 Temmuz'da padişaha bağlılık teli geçen Kongre, ertesi gün Damat Ferit'in faaliyetleri-

ni hem Saray hem de Sadaret nezdinde protesto etti. Hükümet, hiç benimsemediği kongrenin gidişatından endişeliydi ve Karabekir'e ulaşarak bu faaliyetler karşılığında ne gibi tedbirler alındığını sordu. Karabekir, kongrenin lüzumunu açıklayarak, kendisinin faaliyetin en iyi biçimde sürmesi için elden gelen her türlü yardımda bulunduğu cevabını verdi.

Kongreyi Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaaa-i Hukuk-u Milliye ve Trabzon Muhafazaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetleri düzenliyordu. Kongre sırasında Şarki Anadolu Müdafa-i Hukuk Örgütü ismi belirlendi. 14 gün süren kongreden çıkan kararlar aşağıdaki gibiydi:

“-Ulusal sınırlar içinde vatan parçaları bir bütündür; birbirinden ayrılamaz.

- Ne türlü olursa olsun, yabancıların topraklarımıza girmesine ve işlerimize karışmasına karşı ve Osmanlı Hükümeti'nin dağılması halinde ulus, birlikte direnecek ve savunacaktır.
- Yurdun ve bağımsızlığın korunmasına ve güvenliğin sağlanmasına İstanbul Hükümeti'nin gücü yetmezse, amacı gerçekleştirmek için geçici bir hükümet kurulacaktır. Bu hükümet üyeleri ulusal kongrece seçileceklerdir. Kongre toplanmamışsa bu seçimi Heyet-i Temsiliye yapacaktır.
- Kuvay-ı Milliye'yi etken ve ulusal iradeyi etken kılmak temel ilkedir.
- Hıristiyan azınlıklara siyasal üstünlük ve toplumsal dengemizi bozacak ayrıcalıklar verilemez.
- Yabancı devletlerin güdümü ve koruyuculuğu kabul olunamaz.
- Millet Meclisi'nin hemen toplanmasını ve hükümet işlerinin Meclis denetiminde yürütülmesini sağlamak için çalışılacaktır.”(ATATÜRK-I: 89)

Kongrede ayrıca Heyeti Temsili'ye lüzumlu görmedikçe göçü yasaklıyor, savaşın bittiği andaki sınırlarda yaşayanların ezici çoğunlukta müslüman olduklarını hatırlatarak, söz konusu sınırların hiçbir bahaneyle ülke topraklarından ayrılamayacağını haykırıyordu. Sınırlara karşı girişilen “her tasarruf” Rum ve Ermeni oyunu telakki edilecekti. Ancak gerek savaşın bittiği andaki sınırlara yapılan vurgu gerekse sınırlara karşı gelişebilecek “her türlü” tecavüz girişimine karşı halkın hakkını savunacağını gerçeği kongrenin bölgesel konuları aşarak, ulusal bir nitelik kazandığının göstergesiydi. Zira “her türlü” saldırıya direnileceği tek rakibin Ermeniler olmadığını ortaya koyuyordu. Yani ulusal kuvvetler Ermeni, Rum , İtalyan, Fransız, İngiliz hangi yönden gelirse gelsin tüm tecavüzlere karşı koyacaktı. Kongreyi etkileyen Mustafa Kemal, liderlik özelliklerine uygun olarak, ön plana fırlayarak yeni Türkiye'nin sınırlarını da çizmişti. Bu sınırlar 30 Ekim 1918 mütarekesinde Türk süngüsünün çizdiği hattı kapsıyordu. Böylelikle ulusçular Arap topraklarında hakları oldukları savından vazgeçerek, Türkler'e dayanan gerçekçi bir hedefe yönelmiş bulunuyorlardı. Bu hedef, adı o gün konsa da konmasa da Batılı anlamda bir “ulus-devlet”ti. Erzurum Kongresi Amasya Tamimi'nde sadece Harbiyeli dar bir kadronun başbaşa vererek saptadıkları gayelere halk desteği katarak, bu tamimin meşruiyetini de kuvvetlendiriyordu.

Kararlar genelleşiyor: Sivas Kongresi

Mustafa Kemal, Erzurum'da, siyasi çalışmalarının yanı sıra, kongrenin sorunları ile Kuvai Milliye'nin kurulması işiyle uğraşmak durumundaydı. Kendisine bağlı komutanları hem birbirleriyle, hem de sivil yöneticilerle biraraya getirerek yönetici kadronun saflarını sıklaştırıyordu. Ayrıca Harbiye Nezareti'ndeki dostları ve Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'nın yardımıyla ordu

içinde hala İstanbul'a körü körüne bağlı kimi tutucu subayları da pasifize ediyordu. İstanbul sistemli şekilde ayıklanan subayların yerine yenilerini getirmeye uğraşıyorsa da, Anadolu'nun direnci bu girişimleri önemli oranda sonuçsuz bırakıyordu. Hepsinden önemlisi, Amasya'dan döndükten sonra telgraf merkezlerine el koymuş ve Orta Anadolu'nun bütün sivil yönetim mekanizmasını kontrolü altına almıştı. Zira merkez atamalar, yapacağı baskılarla milliyetçileri safdışı bırakma olanağını hala elinde tutuyordu. Anadolu'nun tek merkeze odaklanması ve İstanbul'un planlarının akim kılınması haberleşme ağının tam denetime alınmasından geçiyordu. Mustafa Kemal, telgrafhanelerinin işlevini daha II. Meşrutiyet ilan olunurken kendi gözleriyle görmüştü.

Erzurum'dan Sivas'a hareket tarihi 29 Ağustos 1919'dur. 2 Eylül'de Sivas'a varacak olan Mustafa Kemal ve arkadaşlarını bekleyen yolculuk çetindir. Çardaklı Boğazı'nın Kürtlerce kesildiği haber alınmıştır. Yolda kfile her an saldırıya uğrama tehlikesiyle karşı karşıyadır. Üstelik İstanbul Ali Galip'i yeniden harekeye geçirmiş ve Mustafa Kemal'in derhal ele geçirilmesi için daha 29 Temmuz'da buyruk geçmiştir. Mustafa Kemal, Kürt çetecilerinden yılacak, Ali Galip ve adamlarından yılacak birisi değildir. Tarihin ona biçtiği misyona uygun, tam bir lider gibi davranarak, aldığı zor kararı arkadaşlarına açıklar:

“Sağdan, soldan gelen ateşe bakmayarak otomobiller süratle yol üzerinde hareket edeceklerdir. Vurulan ölen olursa onlarla meşgul olunmayacaktır. Şoseyi kapayan eşkiya ile temas olursa inip, onlarla çarpışarak yolu açacağız.”
(AYDEMİR-II:119-120)

Ulusal Sivas Kongresi 4 Eylül tarihinde saat:14:00'te Sivas Lisesi'nde toplanır. Oturumlar bir hafta sürecektir. Amasya'da varılan karar sonuçta hayata geçirilmiş, o tarihten beri vilayetlerle yazışmalar yapılarak katılımın yüksek tutulmasına çalışıl-

mıştır. Fakat netice pek de olumlu değildir. Kongreye 31 delege gelmiş, katılım Erzurum'dan bile düşük düzeyde kalmıştır. Sivas bile tek delegeyle temsil olunmaktadır. Oysa kongreye katılım 120'yi bulması beklenmektedir. Doğu illerini temsilen kongreye dahil edilenlerle birlikte toplam katılımcı sayısı son kertede ancak 38'e yükseltilebilmiştir. Rasim Bey, Sivas adına kongreye kendiliğinden katılmaktadır. İşgal altında bulunan bölgelerden, Doğu Karadeniz ve Güney illerinden delege bulunmadığından Sivas'ta Türk topraklarının ancak dörtte biri temsil edilebilmektedir. Mustafa Kemal'in kafasında Erzurum'da alınan bölgesel sonuçların Sivas'ta genelleştirilerek tüm ulus sathına yaymak, dolayısıyla meşruiyet sorununu bütünüyle çözümlemek yatmaktadır.

Ashına bakılırsa Sivas Kongresi beklenenin aksine tam bir moral bozukluğu ve düş kırıklığıyla çıkmış, neredeyse oturumların son gününe dek milliyetçi güçler konuşma fırsatı bile yakalayamamışlardır. Bunun sebepleri çeşitlidir. Yukarıda sayılan soruları bir kenara bırakılırsa az sayıda Kemalist'in yüzyüze geldikleri en ciddi sorun manda meselesidir. Başta Halide Edip olmak üzere pek çok aydın ABD mandasının kabulü için kongreye dışarıdan baskı yapmakta, Mustafa Kemal'in en yakın dostları bile bu öneriye sıcak bakmaktadırlar. Üstelik İsmet Paşa bile Kazım Karabekir'e sunulmak üzere ABD mandasını savunan bir mektup yollamıştı. İzzet Paşa'da benzer görüşleri içeren bir la-yihasını Sivas'a ulaştırmıştı. (KARABEKİR:170-177) Manda taraftarları Browne isimli ABD'li bir gazeteciye kongreyi izlemesi için getirtmişlerdi. Ancak ABD Deniz Kuvvetleri'yle fazla haşır-neşir olan, "gizli servis üyeliği"nden kuşku duyulan Browne'un kongrede hazır bulunması, Kemalistler'in hareket sahasını epey daraltmıştı. Mustafa Kemal, tam mağlup olacağını hissetmeye başlamıştı, mandacı görüşler tam zafere ulaşmak üzereydi ki, İstanbul merkezli, İngiliz destekli Ali Galip olayı patlak verdi, kongrenin havası da tam tersine döndü.

Delegelerden Bekir Sami ve Hami Bey de manda hususunda söz almışlardır. Ancak manda tartışmalarının en ateşli taraftarlarından olan eski İttihatçı Kara Vasıf beyin açıklamaları oldukça ilginçti. Kara Vasıf Bey, ABD'nin Türkiye'ye 3 yılda İngiliz donanmasından daha kaliteli bir donanma hazırlayıp vereceğini, böylelikle Deniz Kuvvetleri açısından dünyanın en önde gelen İngiltere'nin yeni Türk donanması karşısında gerileyerek sadece balıkçılıkla uğraşmak zorunda kalacağını öne sürüyordu. ABD, serbest Pazar ekonomisi istediğinden İngiltere'yle çatışmak hat- ta İngiliz sömürge düzenine son vermek mecburiyetindeydi. Türkiye, ABD'nin "donanma kıyağı"na güçlü bir kara gücü ekleyerek üzerine düşeni fazlasıyla yapacaktı. (İĞDEMİR, 1969:71)

Bir süre sonra manda tartışmaları iki farklı yönde akacaktı. Bazı manda taraftarları kongrenin ABD'ye manda konusunda direk başvuru yapması ve Amerikan yetkililerini harekete geçirmeyi savunuyorlardı. Refet Bele'nin başını çektiği, Kara Vasıf ve Ahmet Nuri'nin destekledikleri öneriye göreyse gizlice bir Amerikan gemisiyle ABD'ye heyet gönderilip, bazı temaslar yürütülmeliydi. (İĞDEMİR:60-3-8-62) En sonunda, Rauf Bey'le ortaya attığı uzlaştırmacı bir çözüm yolunda karar kılındı. Gerçekte bu yol, mandaya ilişkin bağımsızlıkçılığa en yakın çözümlerlendiydi. Amerikan Kongresi'nden, ülkeyi incelemek ve gerçek durumu üzerinde bir rapor hazırlamak üzere, bir heyet gönderilmesi istenecekti. Bu istek, kongre hakkında istenilen bilgiyle beraber, Mustafa Kemal, Rauf Orbay ve birkaç kişinin imzasını taşıyan bir telgrafla Amerikan Senatosu'na iletildi. Gerçi Nutuk'ta Mustafa Kemal, mektubun gönderilip gönderilmediğini bile bilmediğini ileri sürerek mektubun içeriğini hafifletmeye çalışıyorsa da, açıklanan ABD gizli belgelerinde bu mektuba rastlanması ilginçtir. Uzmanlar mektubun gönderiliş meselesini iki açıdan "taktik" olarak nitelemektedirler. Bu taktiklerden birisi İngiliz siyasetine bel bağlayan saraya gözdağı verilerek, Anadolu hareketinin de

kendisine almasıklar bulabileceğini ispatlamak olarak dile getiriliyor. İkinci ve daha kuvvetli görüşe göre ise Mustafa Kemal, beraber yola çıktığı arkadaşları küstürmemek ve manda tartışmalarını “usulüne uygun” biçimde noktalamak için böylesi bir yola sapmak lüzumu hissetmişti.

Gerçekten de mektubun gönderilmesi manda yandaşlarını yatıştırmaya yetti. Hem zaten Halide Edip’in de dikkati çektiği gibi ABD’nin topraklarından bunca uzakta olan bir ülkenin sorumluluğunu yüklenmeye yanaşmadığı görünüyordu. ABD, Osmanlı’yı bir bütün olarak almak yerine, ülkeyi üçe bölmek, Türkler’i Avrupa’dan çıkarmak gibi emeller güdüyordu. Yani mandacıların savunduğunun aksine ABD, maceraya girmeye pek yanaşmayacaktı. Gizli Amerikan belgelerinde Türkler’in ne kendilerini ne de kimseyi yönetmeye muktedir olmadıkları ama bu milleti “ıslah etmenin değerli çaba” olacağını altı çiziliyordu. ABD uzmanları, Türkler’i İstanbul’da bırakmanın Rusya ve Yunanistan’la Türkiye’nin uzun vadede de savaşa girmesini kaçınılmaz kılacağını belirtiyorlardı. (DURU, 2001: 37-38)

“Ulusun intiharı aşığalık ölüme yeğdir”

Ermenistan’da kurulması muhtemel bir manda hakkında tetkiklerde bulunmak amacıyla bölgeye gelen General Harbord liderliğindeki ABD heyeti, Sivas Kongresinin bitiminden bir hafta kadar sonra Sivas’a gelecekti. Harbord; Mustafa Kemal, Bekir Sami, Rüstem ve Rauf beylerle 3-4 saat süren temaslara yürütecekti. Manda meselesi bu tarihten sonra hızla gündemden düşecek, ABD’nin isteksizliği tam bağımsızlık isteyen Mustafa Kemal ve Kemalistler’in işine gelecekti. Mustafa Kemal de bu tarihten itibaren mandadan hiç laf açmayacaktı. Görüldüğü gibi İstanbul’a gözdağı vermek, ABD desteğinden yararlanarak Milli Mücadele’nin başına bela olan Damat Ferit hükümetini dü-

şürmek ve mandacıları daha işin başında bağımsızlık savaşına küstürmemek için Mustafa Kemal, manda meselesini “ince bir taktik” olarak kullanmıştı.

Harbord, temasları sırasında Mustafa Kemal'den etkilenmişti. Mustafa Kemal'e başarısızlık ihtimalinin gerçekleşmesi durumunda ne gibi bir tutum izleyeceğini soran ABD'li general Mustafa Kemal'den, “...Şunu bilmenizi isterim ki, biz, emperyalist pençesine düşen bir kuş gibi yavaş yavaş aşağılık bir ölüme mahkum olmaksızın, babalarımızın oğulları olarak vuruşa vuruşa ölmeyi tercih ediyoruz” cevabını almıştı. Harbord, bu cevap karşılığında duygulanarak, durum ne denli güç, şartlar ne denli ağır olursa olsun kendi ülkesinin de aynı yolu izleyeceğini kaydetmişti. (ATAY:197)

Ali Galip komplosu geri tepiyor:

Sivas manda tartışmalarıyla çalkalanırken, İstanbul hükümeti ve saray tarafından yönlendirilen, İngilizler'in desteklediği Ali Galip'in Sivas'ı basıp kongreyi dağıtacağı haberiyle ortalık çalkalanıyordu. Önce Elazığ Valisi iken sonradan Sivas Valiliği ve Komutanlığı'na tayin edilen Ali Galip, İngilizler'den yardım görecekti, kendisine ayrılan ödenekle Kürtler'i ayaklandıracak ve ani baskın yaparak Sivas Kongresi'ne son verecekti. Ali Galip'in en önemli görevlerinden biri başta Mustafa Kemal olmak üzere, milliyetçi önderliğin sivrilmiş isimlerini tutuklayıp, yargılanmak üzere İstanbul'a götürmekti.. Kürtçü-ayrılıkçı hareketin Avrupa'daki öncülerinden olan Bedirhan kardeşlerle, bir İngiliz subay Elazığ'da hazır bulunmaktadırlar.

Sivas'ta haberin öğrenilmesiyle gerilim en üst noktasına tırmandı. Mustafa Kemal ilk başta 20 askeri biraraya toplayıp kongreyi savunmaktan bile uzaktır. Başvurduğu askeri makamlar kendilerini olayın dışında tutmak istemektedirler.

Neden sonra bütün buyurganlığını toplayarak bazı yakın bölge komutanlarını harekete geçiştiren Mustafa Kemal, Ali Galip'in izini sürdürmeye başlar. Hükümet kasasını soyacağı sırada korkutulan Ali Galip kaçır. Mustafa Kemal, Ali Galip'i tam sıkıştırmışken ellerinden kaçırarak askeri makamlara kızır ve komplo girişimini Sivas Kongresi'ne sunar. Ali Galip'e yardım etmek için Elazığ'da bulunan küstah İngiliz subayıysa çareyi Halep istikametine kaçmakta görür. Sivas'taki hava birden tersine düşmüş, İstanbul'a hala güven duyan azalar bile fikirlerini değiştirmişlerdir. Büyük bir coşkuyla Kemalistler'e dönen delegeler, çok sönük başlayan, türlü belalarla sarsılan kongreyi, ilk başta beklenenin tam tersine milliyetçi önderliğin taleplerini benimserler.⁵ Erzurum'daki yerel kararlar tüm ulusa mal edilmiş, Kemalist hareket, gücünü halkına dayanan meşru güç haline dönüşerek, halkın tek umudu haline gelmiştir. Mustafa Kemal, Sivas kararlarında alınan kazanımları, Nutuk'ta şöyle sıralamaktadır:

- “1- Derneğin adı ‘Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ idi, ‘Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ oldu.
- 2- ‘Heyeti Temsiliye Doğu Anadolu’nun bütününü temsil eder’ sözü yerine ‘Heyeti Temsiliye yurdun bütününü temsil eder’ dendi. Üyeler arasına da daha altı kişi eklendi.
- 3- ‘Her türlü işgal ve işimize karışmayı Rumluk ve Ermenilik örgütleri oluşturmak amacıyla yapılmış sayacağımızdan elbirliğiyle savunma ve direnme ilkesi kabul edilmiştir’ yerine ‘Her türlü işgal ve işimize

5 Ali Galip olayı ve Sivas'taki tutum değişikliği için detaylı bilgi Nutuk'un I. Cildinden ve Akşin'in İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele eserinin ilk cildine başvurulabilir.

karışmanın ve özellikle Rumluk ve Ermenilik örgütleri oluşturma amacını güden davranışların durdurulması için el birliğiyle savaşma ve uğraşma ilkesi kabul edilmiştir' denildi.

Bu iki cümledeki ayrılık, anlam bakımından elbette pek büyüktür. Birincisinde İtilaf Devletleri'ne karşı düşmanca bir tavır alınacağı ve direnileceği söylenmiyor. İkincisinde bu yön açıkça belirtilmiş oluyor.

4- Tüzüğün dördüncü maddesini oluşturan sorun, oldukça tartışmalara yol açtı. Madde şu idi:

'Osmanlı Hükümeti'nin yabancı devletler baskısı karşısında buraları (yani Doğu illerini) bırakmak ve buralarla ilgilenmemek zorunda kaldığı anlaşılırsa yönetim, siyasa, askerlik bakımından nasıl davranılacağıнын belirlenmesi ve saptanması' yani geçici yönetim kurma işi.

Sivas Kongresi Tüzüğü'nde bu maddedeki 'buraları yerine ülkemizin herhangi bir parçasını bırakmak ve orası ile ilgilenmemek ...' biçiminde kapsayıcı ve genel sözler konuldu." (ATATÜRK-I:121)

Kararlar açtı, kongre siyasetle de yönetimle de uğraşacaktı. Osmanlı'nın teslimiyetçi politikası milliyetçi önderliğin adeta önünü açıyor, Anadolu'da İstanbul'a taban tabana zıt bir direnişin tohumları serpiyordu. Heyeti Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal, bağımsızlıkçı ulusal-demokratik hareketin yurt genelinde başkanlığına getiriliyordu.

İlk önce İstanbul'da Dahiliye Nazırını makine başına çağırılarak kongre kararlarının Sultan'a iletilmesi istendi. Nazır bu talebi reddedince İstanbul ve Sivas arasında gerilimli tartışmalar patlak verdi. Nazır İttihatçılar'ın vatan haini olduklarını ileri sürüyor, Sivas muhatabını İngilizler'e satılmış olmakla suçlu-

yordu. Mustafa Kemal, savaş alanında gibi, muhatabından gelen yanıtlara düşman siperlerine akın eder gibi anında yanıtlar gönderiyordu. Bu dönemde, Sultan'a karşı doğrudan saldırıya geçip, sarayı direk hedef almak hatalı olur, halkın kafası karışabilirdi. Sultan'ın asıl niyetinin bilincinde olan Mustafa Kemal, yeni taktik hamleler geliştiriyor ve Vahdettin'e cephe açmaktansa Damat Ferit ve hükümete kabahat buluyordu. Tüm suçlu "değerli Türk sultanı" ile milliyetçi önderliğin arasına set çeken ve padişahı yanlış bilgilendiren Damat Ferit'le kabinesiydi. Sultan gerçekle-
re ulaşabilse, bu sefil hükümeti bir dakika yerinde tutmazdı!

Vahdettin'in tarihi yanılması:

Sivas kararları görünürde sultandan İstanbul hükümetince saklanıyordu ama gerçekte Vahdettin'in tüm gelişmelerden haberi vardı. Mustafa Kemal de Vahdettin'in ne denli sinsi ve ulusal hareketin dışında bir isim olduğunu biliyor fakat halkın tahta geleneksel bağlılığıyla çatışmamak için tahtı direk karşısında bulmak istemiyordu. Anadolu'dan saraya yöneltilen hitaplar hep saygı ve "bağlılık" doluydu. Mustafa Kemal, gerekeni gerektiği zaman dile getirmenin temel liderlik sırları arasında geldiğine vakıftı. Şimdilik tahta karşı beslediği gerçek duyguları saklamalı, eleştiri oklarını Damat Ferit'e yönlendirmeliydi. Anadolu hareketi aleyhinde yerli-yabancı işbirlikçilerle her türlü tertibe imza atan Ferit Paşa'nın düşürülmesi ve 3. Ferit Hükümeti'nin sona erdirilmesi şarttı. Ferit Paşa'nın düşürülmesi aynı zamanda saraya geri adım attırılması demektir. Mustafa Kemal, olası bir kabine değişikliğinin İstanbul'daki bazı ulusçulara nazırlık kapısını açacağını da ayırdındaydı.

Vahdettin ise "tarihsel yanılması"nı Sivas kongresi kararlarını değerlendirirken yaptı. Her kral gibi o da ulus, ulus-devlet gibi çağdaş kavramları sindiremiyordu. Onun kafasında nihai anlaş-

madan olabildiğinde çok toprakla ayrılabilen bir sultan olarak çıkmak yatıyordu. Vahdettin, toprağa önem veriyordu. Sivas kongresi kararlarını sarayında değerlendiren Vahdettin, er ya da geç bir açıklama yapması gerektiğini de biliyordu. Ya Sivas kongresinin kararlarına sahip çıkarak, milliyetçi önderliğin kendisine dokunmasını ilelebet engelleyecek veya damadına sahip çıkarak ortaya çok önemli bir çatışkı noktası koyacaktı. Zira sözde bile olsa kongre kararlarına “destek sağlayan” bir sultanı düşürmek, onunla uğraşmak her babayiğidin harcı olamazdı. Vahdettin, stratejik bir hataya düşerek Mustafa Kemal’in eline koz verdi ve ikinci formülü uyguladı. Damadı Ferit’e arka çıktı.

Saraydan yapılan açıklamaya göre, İstanbul’daki meşru hükümete rağmen girişimlerde bulunmak, ülkede millet- yönetim karışıklığı yaratmak anlamına gelirdi. Barış antlaşmasına gidilen süreçte bu ancak işgal güçlerine yarardı. Üstelik İtilaf Kuvvetleri, İzmir’deki Yunan mezalimini mercek altına alarak, olayları soruşturmak gayesiyle bir heyet oluşturmuşlardı. Bu İstanbul hükümetinin dirayeti sayesinde gerçekleşmişti. Halk hükümetin buyruklarına kesinlikle uymalıydı.(ATATÜRK-III,1999:1401-1403)

Aslında yukarıdaki açıklama Vahdettin’in ipinin kesin olarak çekildiği andır. Tüm kuvvetiyle baştaki hükümeti düşürmeyi amaçlayan, ulusal tepkiyi sultana sunan milliyetçi önderliğe, “ülkede ikilik yaratıyorsunuz” suçlaması yöneltmek, sultanın milliyetçilerle hemen hiçbir ortak paydasının bulunmadığını gösteriyordu. Mustafa Kemal, padişahın İngiliz bağımlılığı, Kuvay-ı Milliye karşıtı tutumuyla birlikte Sivas yorumunu da gayet iyi kullanacak ve saltanatı kaldırılırken propagandasını bu üç etmen etrafında şekillendirecektir.

Anzavur olayı:

Anzavur'un Bandırma civarında yaptığı canavarca fiiller bir başka önemli olaydır. Bunun zararlarının giderilmesi için ilgili yerlere gerekli yazılar yazılmıştır. Bu konu Nutuk'ta özet olarak geçilmektedir, Ahmet Anzavur hakkında kişisel bilgiler ve yaptıklarının boyutları için Sina Akşin'in adı geçen kitabına bakılabilir. Akşin'e göre Anzavur'un Çerkezliği ve bölgede zaten var olan bir Türk-Çerkez gerginliği Anzavur isyanının tetikleyici sebeplerinden biridir Bu gerginlikten dolayı iki taraf da ailelerini bırakıp milli harekete katılamamaktaydılar.

Anzavur, hareketine hilafet ve saltanatı koruma gerekçe- siyle meşruiyet kazandırmaya çalışmakta idi. Anzavur bulduğu bazı idari ve askerî boşluklardan yararlanarak bazı kentleri basıp yağmalar yapmıştır, fakat sonunda Fırka kumandanı Kâzım tarafından Demirkapı çarpışmasında bozguna uğratıldı. Fakat Anzavur birkaç adamıyla kurtulmayı başardı. Anzavur'un bu denli rahat hareket etmesini Sina Akşin, "Bu gevşeklik sarayın istibdadı ihya girişim ve kararı karşısında meşrutiyetçi bir çizgi- de olması gereken kumanda mevkiindeki bazı genç ve mektepli ordu subaylarının bilinç zaafının ya da Mütareke koşullarının doğurduğu yılgınlığın bir göstergesi sayılabilir" şeklinde değerle ndirmektedir(AKŞİN-II:106)

Anzavur gaillesinden başka birtakım nighbancı subayın yabancı işgaline yol açmak için Hıristiyanlara saldırıp olaylar çıkarmak üzere Trabzon ve Samsun'a çıkacakları istihbara- tı gelmiştir. Bu haber üzerine Onbeşinci Kolordu'nun ve Canik Mutasarrıfı'nın dikkatler çekilmiştir. Bunun dışında dahili fit- ne olarak "Bozkır'da yeniden mühimce bir kıyam çık'ar" ve onun bastırılması için çeşitli önlemler alınır. Ayrıca Fransız işgaline karşı Maraş ve Antep'e Kılıç Ali Bey'i, Çukurova bölgesine de Topçu Binbaşısı Kemal ve Yüzbaşı Osman Tufan Beyler gönde-

rilerek sağlam örgütler kurulması için girişimlere başlanmıştır. Atatürk bu işlerin Sivas Kongresi'nden sonra "Müdafâ-i Hukuk Cemiyeti Tüzüğü'ne lahikadır (1)" başlıklı yönergeye göre yapıldığını ifade ediyor.(ATATÜRK-I:372)

Bu olayları anlattıktan sonra, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'dan aldığı bir telgraftan söz ediyor Atatürk. Bu telgrafta Cemal Paşa biraz sitemlidir ve Cemiyet'i desteklediği hükümeti zayıflatmakla itham etmektedir. Ziya Paşa'nın Eskişehir'den dönmesini bahane göstermektedir Aynı telgrafta Cemal Paşa, Bozkır olaylarından sonra basına verilen bildirinin de hükümetle uzlaşmaya aykırı bulmaktadır. Atatürk böyle bir bildirinin olmadığını söylüyor ve Cemal Paşa'ya verdiği cevabın metnini veriyor. Metinde hükümetle teşkilât-ı millie arasında samimi bir uzlaşma esasının kabul edildiği ve kendisi aracılığıyla Cemiyet aleyhtarı bazı kişilerin görevlerinden alınmaları ve yerlerine Cemiyet'in tasvip ettiği bazı isimlerin atanmasını istediklerini ancak bu isteklerine bir cevap alamadıklarını, hatta aksine Muhipler Cemiyeti üyelerinden ve çok beceriksiz birinin Konya'ya gönderildiğini ifade etmektedir.

Cepheler kuruluyor:

Batıda kurulan veya kurulmaya çalışılan cepheler önemlidir. Balıkesir'de Kâzım Paşa cephe kurmaya çalışmaktadır, daha güneyde, Salihli ve Aydın'da ise askerî bir intizam kurulması lüzumu kendini hissettirmektedir. Konya'daki Kolordu'nun başına Fahrettin Bey'in geçmesiyle Refet Paşa'ya "Aydın Kuva-yı Milliye Kumandanlığı'nı deruhte etmek üzere cepheye hareket etmesi ve Ali Fuat Paşa'nın da Ankara'ya avdet etmesi" yazılmıştır.

Refet Paşa Nazilli'ye varmış fakat Demirci Mehmet Efe'den komutayı devralmamıştır, bundan sonra Refet Paşa ortalıkta görünmez, birkaç gün sonra Balıkesir'de olduğu 'birtakım ecnebi

zabitlerle münasebete girip girmemesini' sormasıyla anlaşılmıştır. Sonra Refet Paşa tekrar ortadan kaybolur ve bir süre sonra Bursa'dan "İstanbul üzerinden Bursa'ya geldim" diye kısa bir telgraf alırlar.

Atatürk Refet Bey'in bu durumunu "Bu kadar çok malumatla bir meçhulü halledememek, cebir bilenlerce pek de mazur görülmesi de, benim bu noktada izhar-ı aczeylediğimi itiraf ederim" gibi alaycı bir dille anlatmaktadır. Fakat bu alaycı üslubun arkasında acı bir gerçek gizlidir: "Efendiler, Refet Paşa'nın bu hafif hareketi, Aydın ve Salihli cephelerinde muntazam ordunun teşkiline kadar, ciddi bir sevk u idare tesis edilmemesine bais oldu." Refet Paşa, gerek tutumu gerekse buyruklara tepkileriyle Mustafa Kemal'i rahatsız etmiştir. Nutuk'ta Mustafa Kemal, Refet Bey'in kendi başına aldığı kararları ve bazı eylemleri, başta Çerkez Ethem meselesi olmak üzere, sıklıkla eleştirecektir.

Ankara'ya yolculuk:

Mustafa Kemal'le "Heyeti Temsiliye" Sivas'ta dört ay kaldılar. Ama seçimler yaklaşıyordu ve Sivas'tan İstanbul'a ses geçirmek, Batı'da kurulmakta olan cephelerle zamanında irtibat kurmak imkansız hale geliyordu. Kâzım Paşa, Doğu'nun tek başına kalmasından ve yine karışıklığa düşmesinden korkuyor, bunu pek istemiyordu. Mustafa Kemal, karargâh olarak, Ankara'yı seçti. Ankara, İstanbul'a trenle bağlı olan, ayrıca Kuvayi Milliye komutasında, ya da kendi başlarına hareket eden çetelerin Yunan, Fransız ve İtalyan işgal kuvvetleriyle çarpıştığı batı ve güney cepheleriyle bağlantısı bulunan merkezi bir yerdi. Bundan dolayı, milliyetçi mebuslara, İstanbul'a gitmeden önce talimat almak için Ankara'ya gelmeleri bildirildi.

Ankara'nın bir diğer özelliği ise hiç işgal görmemesi ve Cumhuriyetçi bir kimliğe sahip olmasıydı. Ankara halkı özgür-

lg severdi. Anadolu'da beylikler dönemimde bile, en karışık anlarda kendisini tek bir efendinin ağızından çıkan kelimelere teslim etmemiş, Ahilik teşkilatının öğretileri doğrultusunda yönetilmişti. Osmanlı bile Ankara'yı birkaç kez fethetmek zorunda kalmış ve Ahilik örgütlenmesinin yönetsel üstünlüğü kırmak istediğı anda hayli dirençle karşılaşmıştı. (AYDEMİR-II:184) Ayrıca Ankara halkı güvendiğinin peşinden koşar, durduk yerde ikilik çıkarmazdı. Mustafa Kemal ve arkadaşları 18 Aralık 1919'da Ankara'ya doğru yola çıktılar. Yol boyunca artan ilgiyle karşılandılar. Milliyetçi önderlik İç Anadolu'da ve işgale uğramamış bölgelerde çok ciddi taban tutmuş, taraftar toplamıştı. Her yerde çok iyi karşılanıyorlardı. Kırşehir'e geldikleri vakit halk, kendilerini içten sevgi gösterileriyle selâmladı. Mustafa Kemal, kentin ileri gelenleriyle konuştu, gençlere bir söylev verdi. Şerefine bir fener alayı düzenlenmişti.

Mustafa Kemal Ankara'da da heyecanla karşılandı, heyetin varışı tellallarla tüm şehre duyurulmuş , halk akın akın lideri görmeye gelmişti. Şehirde bulunan az sayıda yabancı, bu coşkulu karşılamayı şaşkınlıkla seyrediyordu. Ankara, Ankara olalı böyle nümayiş görmemişti. Mustafa Kemal, çok iyi bir tercih yaptığını kavradı. Ankara'yı ilk seçişinde tren yoluna sahip olması, İstanbul'a nispeten yakınlığı, Batı cephesiyle irtibat kolaylığı etken olmuştu. Şimdi bu faktörlerin yanına iki tane yeni faktör daha katılmıştı. Ankara savunulması kolay bir kenti. Çok güçlü, geçit vermez bir kaleye sahipti, lojistik olarak etrafına hakimdi. Ayrıca deniz çok uzakta bulunduğundan düşmanın ani baskısına kapalıydı. Eğer bu şehir önünde savaş verilecekse, yapılacak bir kara savaşı olacaktı. Kara savaşı da savunması Mustafa Kemal'in adı kadar iyi bildiğı öğelerdi. Ayrıca halkın samimiyet ve ilgisi moral açıdan çok ihtiyaç duyulan artı enerjiyi sağlayacaktı.

Padişah rejiminin hışmına uğrayıp dağa kaçanlar, onu selâmlamak için gizlendikleri yerlerden çıkıp geliyorlardı; halk kendisini Kırşehir yolunda karşılamak için, kent dışındaki yollara dökülmüş; dervişler, onu dualarla kutlamak için caddelerde sıralanmışlardı. Mustafa Kemal, eskimiş lâstiklerinin içine bez doldurarak şişirildiğini söylediği, külüstür açık Benz otomobiliyle görüldüğünde, yüzlerce atlı ve aya, yerel giysileri içinde, bayraklarını sallayarak verilecek savaşa hazır olduklarını muştuluyorlardı. Mustafa Kemal, Hacı Bayram Veli Camii ve türbesine kısa bir ziyarette bulunmayı ihmal etmedi. Sonra hükümet konağının balkonundan aşağıdaki halka bir teşekkür söylevi verdi. O akşam tüm ulusal güçlere yolladığı genelgede, Ankara'ya varış sırasında yaşananlar ayrıntısıyla aktarılıyordu.

Meclis'in İstanbul'da toplanması olayı

1919 Aralık'ının önemli olayı İstanbul'daki seçimlerdi. Milliyetçi önderlik Anadolu'daki zaferini İstanbul'da tekrarlamış ve muhaliflerini çaresizliğe itmmişti. Bazı muhalif gruplar çareyi sultanın eteklerine yapışmakta görmüşlerdi. Mustafa Kemal ve Anadolu'da oluşan milliyetçi basın İstanbul'dan yükselen tepkileri kaygılı gözlerle izliyor ve İrade-i Milliye gazetesi, Kemalistler'e yönelen suçları cevaplamakla uğraşıyordu. Muhalifler ilk akla geleni yaparak, İttihatçıların yeniden başa geleceklerini ve yeni İttihatçı mebusların en az öncekiler kadar fanatik olduklarını ileri sürüyorlardı. İrade-i Milliye'nin üslubu sertleşmiş ve muhalifler hem yalancılık hem de işbirlikçilikle itham edileme başlamıştı. Mustafa Kemal'in çok önceden öngördüğü gibi İstanbul'da toplanan meclisten hayır gelmeyeceği, veya bu meclisin içte dışta çok baltalanacağı savı kesinlik kazanmıştı. Mustafa Kemal, Erzurum'dan mebus seçilmişti ama hükümet kendisinden İstanbul'a gelmemesini istiyordu. Mustafa Kemal için de en hayırlısı belki bu seçenektir.

3 Ocak 1920 tarihinden sonra seçilen vekiller Ankara'ya gelmeye başladılar. Temasların esas mecliste kurulacak grubun adı ve esaslarıydı. Mustafa Kemal'e göre grubun ismi "Müdafaa-i Hukuk Grubu" olmalıydı. Meclis 19 Ocak 1920'de açılacaktı. Mustafa Kemal'in korktuğu başına geliyordu. İstanbul'da etki altına alınan mebuslar bazı asgari müştereklerde birleştiremiyorlardı. Kimileri ideolojik kaygılarıyla Mustafa Kemal'in önderliğine soğuk bakıyorlar, kimileriye baştaki ılımlı Ali Rıza Paşa hükümetine güvenip, "uslu durmayı" savunuyorlardı. Meclis toplandıktan sonra mebuslar, Mustafa Kemal'in, Meclis başkanlığına koyduğu adaylığı da desteklemeyeceklerdi. Oysa Meclis'in eninde sonunda dağılacağına inanan Mustafa Kemal Paşa, başkanlığı mühimsiyordu. Zira meclisin kapanması ihtimalinde, başkanlık makamından güç alarak, mebusları Ankara'da toplayabilirdi. Liderliği tam pekişmiş olur, yeni iktidar kavgalarıyla vakit tüketilmezdi.

Ne var ki arkadaşları Müdafaa-i Hukuk Grubu yerine Felah-ı Vatan ismini almışlardı. Mustafa Kemal dışında Heyet-i Temsiliye hemen hemen tüm azaları yeni Meclis'te hazırıldılar. Grubun liderliğini Rauf bey üstlenmişti. Hüsrev Sami, Bekir Sami, Kara Vasıf, Rüstem ve Mazhar Müfit Bey'ler diğer ünlü milliyetçi simalardan bazılarıydılar. Felah-ı Vatan yine de Mustafa Kemal'in tasavvur ettiği o güçlü, dirayetli topluluğu oluşturmanın çok ötesinde, cılız ve fazlasıyla esnek bir görüntü çiziyordu. Mustafa Kemal ve birkaç arkadaşı Ankara'da kendilerini yalnız, dışlanmış hisseder hale gelmişlerdi. Görevi gereği sıklıkla Ankara'nın dışına çıkmak zorunda kalan Ali Fuat Paşa, anılarında, İstanbul'da toplanan bazı milliyetçilerin meclis açılmadan önceki fikirlerini, şöyle aktarıyor:

"Ali Rıza Paşa hükümetinin ruh hali, imanı biraz zayıf olan arkadaşlarımıza da sirayet etmeye başlamıştı. Bunlar ekseriyetle şöyle düşünüyorlardı: Madem ki İstanbul'da vatan-

perverliklerinden şüphe edilmeyen bir hükümet meydana gelmiştir, Meclis-i Mebusan da açılacaktır. Artık milletin mukadderatını onlara bırakarak, gayr-i mesul teşkilatla meşgul olunmamalıdır!" (CEBESÖY-I:272-273)

Nitekim İstanbul'daki hükümette, Anadolu hareketinin köşesine çekilmesini istemekte gecikmeyecektir. Sadrazam Ali Rıza Paşa, 14 Şubat 10,920'de vilayet ve sancaklara çekeceği telde, Meclis'in dışında milletin kaderi hakkında söz söylenmemesini, söylense de söylemeye kalkışanlara itibar edilmemesini hatırlatacaktır. (ATATÜRK-I:505-507) Mustafa Kemal, çok kısa süre içinde işgal güçlerinin Meclis'in başına bir çorap öreceğini öngörebiliyordu. O yüzden Ankara'daki ulusal hareket kesinlikle varlığına son vermemeli, olası bir müdahaleye karşı halkın gerçek sesi durumuna yükseleceği günü beklemeliydi. Oysa başta Kazım Karabekir olmak üzere, pekçok arkadaşı ufuktaki olasılığı görmemekte direniyor, hatta yaptıkları değerlendirmelerde Heyet-i Temsiliye'nin İstanbul'dan gelecek, dağıtılma talebini dinlemesi gerektiğini savunuyorlardı. Sırf bu öngörüler bile milliyetçi önderliğin liderlik makamında neden Mustafa Kemal'in bulunduğunu anlatmaya yetecek oranda açık kanıtlardı.

İşgal kuvvetlerinin temsilcileri Meclis açıldıktan iki gün sonra niyetlerini ortaya koyarak Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'nın görevden uzaklaştırmaları isteğiyle hükümetin kapısını çalmışlardı. Zaman zaman tartışsa da İstanbul'da Harbiye teşkilatının başında bulunan bu iki önder Mustafa Kemal'in çok önemli vazifeler bekledikleri kişilerdi. Özellikle İstanbul'dan Anadolu'ya kaçırılan cephaneler hususunda her iki Paşa'nın önemli misyonları vardı. Zaten İngiliz ve Fransızlar Cemal-Cevat Paşalar'dan bu yüzden hiç hoşlanmıyorlardı. Hükümet, işgal kuvvetlerinin temsilcilerinin söz konusu kararına direnemedikleri gibi, Meclis'te yer alan milliyetçi önderlik de paşaların arkasında durarak arkadaşlarını kurtarmayı

başaramamışlardı. Anadolu hareketi, bu denli vahim hadiselere rağmen nasıl ipleri İstanbul'un eline bırakabilirdi?

İsmet İnönü, 3 Mart'tan itibaren çeşitli duyumları Ankara'ya iletmeye başlamıştı. Bu duyumlar doğrultusunda oynanmak istenen oyunun içeriği belliydi. İstanbul'da yeni bir teşkilat kurulacak, hükümet düşürülecek, Meclis feshedilecek, İzmir ve Adana kesinlikle düşmanın insafına terkedilecekti. Mustafa Kemal, benzer bilgileri bir süredir Fransız makamlardan zaten duyuyordu. Nitekim aynı gün Ali Rıza Paşa hükümeti istifasını sunarak, siyasetin akışının Vahdettin'e çevrilmesini sağlamışlardı. (AYDEMİR-II:198)

Vahdettin, 8 Mart tarihinde Salih Paşa'nın kurduğu kabineyi onayladı. Salih Paşa kabinesi derme-çatma bir kabineydi ne halka ne de Anadolu'ya güven verebilmişti. Padişah hükümeti onaylamadan evvel Salih Paşa, hiçbir mebusu hele Felah-ı Vatan'a mensup hiçbir mebusu hükümete almamasını özellikle hatırlatmıştı. Salih Paşa, müdahaleden hoşlanmasa da kabinesine mebus atayamamıştı. (TÜRKGELDİ, 1951:358) Kısa zaman içinde herkes kabinenin uzun soluklu olmayacağını bilincine varmıştı. Damat Ferit'in Boğaz'daki yalısı yeniden hareketlenmiş, sarayda sıklıkla gözükür hale gelen Ferit Paşa'nın bahsi gazetelerde sıklıkla geçer olmuştu. İsmi saklı tutulan Ferit Paşa yanlısı önderler, Paşa'nın Meclis'i beğenmediğini, başa geçer geçmez bu keşmekeşe son verip meclisi dağıtacağını ve Anadolu hareketinin halkla karşı karşıya kalmak üzere olduğunu yayıyorlardı. Hükümet üstüste yalanlamalar yayınlıyor, fakat çalkantıları engelleyemiyordu.

Mustafa Kemal, İstanbul'un yakın zamanda işgal edileceğinden artık emindi. Haberi, Rauf Bey'e ulaştırarak, milliyetçi liderlerin şehirden ayrılmaya hazır olmalarını bildirdi. Meclis, ne olursa olsun, İtilâf Devletlerinin kararlarını dinlememeli ve çalışmalarını sürdürmeliydi. Ama milliyetçilerden yeteri kadarı-

nın, İstanbul'dakinin yerini alacak bir hükümet kurabilmek için, Anadolu'ya gelmeleri elzemdi. Bunların kaçışını kolaylaştırmak için Osmanlı Bankası'na para bile yollamıştı.

Ancak İstanbul'daki Meclis'te yer alan milliyetçi kanat, istenildiği ölçüde çalışmasa, dağınık görüntü verse hatta Mustafa Kemal'in liderliğinin tartışmaya açılmasına yol açsa da tümüyle sessiz kalmamıştır. Felah-ı Vatan'ın girişimleriyle Misak-ı Milli'nin kabul edildiğinin İstanbul'da tekrarlanması bu meclisin en ciddi icraatı olmuştur. Gerek Ankara gerekse Eskişehir toplantılarında Mustafa Kemal, Misak-ı Milli'yi savunacaklarına ve meclisten mutlak geçireceklerine dair arkadaşlarından söz almıştır. Nitekim 17 Şubat 1920'de Misak-ı Milli, İstanbul meclisinde gür bir sesle okunarak kabul edilmiş, tarihe mal olmuştur.

İstanbul'dan Misak-ı Milli'nin çıkması çok cesurca bir tavrıdır. Henüz İstanbul resmen işgal edilmese bile başkentin birfiil işgal altında bulunduğu söylenebilir. Şehir tamamıyla yabancı kuvvet komutanları ve temsilcilerinin denetimi altındaydı. Ayrıca 4 bin beşyüzün üzerine İngiliz askerinin yanısıra 6 tabur Fransız birliği de şehirdeydi. Saray, düşman donanmasının top-larının tehdidi altındayken ve her taraf İtilaf askeri kaynıyorken böyle cesur bir adımın atılması bile hayli cesur bir tavidir. Öneri sahibi Şeref Bey'in şu heyecanlı sözleri, Türk tarihinin unutul-mayacak yaprakları hakkında yeterli bir göstergedir:

"İntihap dairelerimizden milletimiz bizlere, kendilerini temsil şerefini vererek buraya gönderdiği zaman, ilk vazife olarak, yaşama hakkını ve haysiyetini tesellür ettiren en masum haklarını ziman (güvence) altına alan, mazisinin parlak günlerini istikbal için de düşünmek hakkı olduğunu gösteren ve bunun için de icap ederse bütün milletin fertleri olarak ölmeyi göze alan şu Ahd-i Milliye ilan etmemizi istedi...

...Biz maddevi , mani varlığımızın bize temin ettiği hakk-ı sarihi, hakk-ı hayatı istiyoruz. Başka birşeyi istemiyoruz. Şimdi okuyacağım peyman-i millidir (milli emir). Milletin yeminidir. Türk milleti ya bu yeminin şartlarını yerine getirecek, ya bu yolda tarihin huzurunda şerefle silinip gidecektir. Fakat esir olmayacağız efendiler.” (AYDEMİR-II:201-202)

İstanbul'un işgali:

16 Mart 1920 sabahı erken saatlerde, İngiliz savaş gemileri karanlıktan yararlanarak Galata köprüsü yakınlarına geldiler. Ancak işgal bir önceki akşam geceyarısından sonra başlamıştı. İngiliz tankları İstanbul ve Beyoğlu sokaklarında dolaşıyordu. İngiliz askerleri, karakolları, inzibat noktaların ve başlıca resmi binaları işgal ettiler. Haber, Ankara'ya milliyetçilere bağlı bir telgrafçı tarafından ulaştırılmıştı. Sabah saat 10:00 dek işgal büyük ölçüde tamamlanmış, Malta'ya yollanacakların çoğu ele geçirilmişti. Daha önce de belirtildiği üzere İstanbul zaten işgal sürecini yaşamaya çok önceden yaşamaya başlamıştı ama İngiltere ve Fransa bu işgali pekiştirip, resmen yürürlüğe koyma hususunda uzun süre düşünmek zorunda bırakılmışlardı. İtilaf Devletlerine göre Türkler Avrupa'dan atılmalı ve Avrupa haritasında bir Türk devletine toprak ayrılmamalıydı. Osmanlı'nın başkenti pekala Bursa olabilirdi. Ne var ki, mütareke günlerinde Türk hükümetinin temsilcileri, İstanbul'u işgal konusunda çok dirençli çıkmışlar, İtilaf Devletleri'ni resmi işgali ileriye itmeye zorlamışlardı. Gerek Türk tarafı gerekse İtilaf Devletleri İstanbul'suz bir Türk devletinin basit bir Anadolu emirliğine dönüşeceğinin bilincindeydiler.

İngiltere ve Fransa'yı tüm iyi niyet gösterilerini bir tarafa bırakarak resmi işgali uygulamaya yaklaşan nihai barış görüş-

meleri sorunu itmişti. Barış görüşmeleri arifesinde Türkler'e iyi bir gözdağı verilerek, karşı taraf sindirilecek ve masaya oturacak Türk heyeti, kurtarabileceği kadar toprağı kurtarmak amacıyla müttefiklerin her dediğine rıza gösterecekti. İstanbul'un işgalini geciktiren bir diğer nedense Anadolu hareketinin hızla büyüye-rek Osmanlı ile müttefikler arasında bir denge misyonu yüklen-mesiydi. Tarihi gelişmelere bakılacak olursa İstanbul'un elinden gideceğini sezinleyen Vahdettin'in, bu ihtimal her belirdiğinde, bir süreliğine de olsa Anadolu hareketine tavizler verdiği görüle-cek-tir. Anadolu'da Kemalist güçlerle zaman zaman boyutu iç-sa-vaşa varan sürtüşmelere düşen Vahdettin, İstanbul konusu müt-tefiklerce masaya yatırıldığında hemen Mustafa Kemal'e ödünler veriyor ve iç-savaş "bıçakla kesilmişçesi"ne durduruluyordu.

Bu bakımdan İstanbul'un işgalinin geciktirilmesinde Mustafa Kemal'in de hayli önemli rol sahibi olduğu söylenebilir. Kısacası Çanakkale'de İtilaf Devletleri'ni mağlubiyete uğratarak İstanbul'un düşmesini engelleyen Mustafa Kemal Paşa, bir kez daha başkentin kaderinde söz sahibi oluyor ancak onun çaba-sı bile son kertede işgali durduramıyordu. İşgalin sürdürüldü-ğü sırada Mustafa Kemal, Ankara telgraf merkezinde oturmuş, telgrafları okuyor, kâtiplerine bunları özetlemelerini ve bütün komutanlara göndermelerini söylüyordu.

İstanbul konusunda Fransa ve İngiltere arasındaki görüş ayrılıklarını ortadan kaldırarak, özellikle Fransız kanadını Türkler'e karşı şedit tedbirler almaya iten bir diğer etmen, Maraş sorunu-ydu. Maraş'ta yaşanan olaylar ve Fransız işgali altında-ki bölgelerde, Kemalist kumandanlar yönetiminde sürdürülen gerilla savaşları, bu ülkenin yetkililerini İngilizler'in dümen su-yuna gitmeye mecbur bırakmıştı. Ayrıca İngiliz kanadının çok "ileri görüşlü bir siyaset adamı" olarak baktıkları Venizelos da, uzun vadede İstanbul'da Türkler'i azınlıkta göstererek, bu şehrin Wilson ilkeleri uyarında Yunan toprağı olduğunu tanıtlamayı

planlıyordu. Fransa biraz daha beklerse, Türk topraklarının en nadide parçasına yönelik tüm planlar suya düşebilir, Fransız diplomasisi, bu “eşsiz hazine”nin paylaşılmasında seyirci pozisyonuna mahkum kalabilirdi. Meclis'teki ulusçu hareketin Misak-ı Milli'yi kabulü işgalci güçlerin moralini bozmuştu. Binlerce işgal askerinin ortasındaki bir meclis, dünya devlerine karşı koymayı cesaret edebiliyorsa, başı ezilmeyen, sindirilmeyen bir meclis neleri değiştirmezdi ki? Fransız ve İngiliz temsilcilerin 17-25 Şubat tarihli telleri yukarıda adı geçen tehdidin altını çiziyordu.

İngilizler, Mustafa Kemal'e bir kez daha, büyük siyasi koz bağışlamışlardı. O da bundan yararlanmakta gecikmedi. Hemen bir bildiri yayınlayarak, “İstanbul'un zorla işgaliyle Osmanlı Devletinin yedi yüz yıllık hayat ve egemenliğine son verilmiş” olduğunu açıkladı. Her zaman olduğu gibi, bundan sonra da Türk milletinın yaşaması için yaptığı savaşta Müslümanlığa sığınmayı elden bırakmayacaktı. Millete, “Giriştiğimiz kutsal bağımsızlık ve vatan savaşında Tanrı'nın yardımı bizimledir” mesajını ulaştırıyordu.

TBMM'ye doğru:

TBMM açılmadan evvel İstanbul'dan gelen fetvalar iç açıcı değildi. Mustafa Kemal, muhatabını aynı silahla vurmaya denedi ve bunda başarılı oldu. İstanbul'daki kimi işbirlikçi din adamları sarayın oyunlarına alet oluyorlardı ama Anadolu'da milliyetçi önderlik hocalardan yüksek oranda desteği saflarına çekmeyi başarmıştı. İstanbul'dan dualarla dolu mesajlara aynı dilden ve vakit kaybedilmeksizin yanıt gönderiliyordu. TBMM de günün kutsiyetinin belirtilebilmesi için hatim indirilerek ve iki gün öncesinden başlayarak her yere burharî-i şerif okunarak açılacaktı. “Zat-ı Âli-i Hazreti Padişahi ve Halifenin” düşman elinden kurtulması içtenlikle niyaz edilecekti. Milliyetçi hareketin kut-

sal anlamı üzerinde vaizler verilecek, arkadan Meclisin açılışını kutlamak için törenler düzenlenecek ve mevlit okutulacaktı.

Meclis, bu şartlar altında, 23 Nisan 1920 günü, dini törenler ışığında hizmete açıldı. Mustafa Kemal'in askerleri, İstanbul yanlısı çetecilerin girişebilecekleri olası saldırıya karşı, yakınlardaki tepelerde mevzi almışlardı. Ankara ve dolaylarından gelen halk, sırtlarında en iyi çullarıyla daha sabahın erken saatlerinden beri sokakları doldurmuştu. Öğleyin, açılış törenine yakın, Hacıbayram Camiinin içi öylesine dolmuştu ki, mebuslar bile girebilmekte zorlandılar.

Mustafa Kemal'le yanındakiler, halkın itiş kakışları arasında, Meclise doğru yürüdüler. Önlerinde ellerinde Peygamber'in yeşil sancağını taşıyan üç imam vardı. Binanın üstünde kırmızı beyaz Türk bayrağı dalgalanıyordu. Mebuslar, çift sıra halinde, Saltanatı, Hilâfeti, milleti ve ülkeyi koruyacaklarına yemin etmek üzere içeri girdiler. Meclis, dikdörtgen biçimde, uzun, balkonlu bir salonda toplanmıştı. Mebuslar, cilâlı okul sıralarına oturmuşlar, başkan ve katipler için de uydurma bir kürsü kurulmuştu. Mebusların altmış beşinin başlarında fes ya da sarık vardı. Ellisinin başında da kalpak bulunuyordu. Böylece gericilerin çoğunlukta olduğu ilk bakışta anlaşıyordu. Elektrik olmadığından mebuslar, bir kahveden ödünç alınan tek bir gaz lambasının ışığı altında görüşmeleri yürüttüler.

Mustafa Kemal'in açılış nutku bir önerge niteliğindeydi. Ancak, mebuslardan çoğunun düşüncesi ve şüpheleri gözönünde tutularak bu önergede bazı nazik hususların üzeri adeta örtülmüştü. Hükümet, ne geçici olacak, ne de başında bir Padişah Naibî bulunacaktı. Büyük Millet Meclisi'nin üstünde hiçbir kuvvet olmayacaktı. Meclis, yasama ve yürütme görevlerini kendinde birleştirecekti. Meclis Başkanı idaresinde seçilecek heyet hükümet işlerini üzerine alacaktı. Padişah ve başkent kurtarıldıktan sonra gelişmelerin seyrini yine Meclis saptayacaktı.

Meclis, kararları coşkunlukla karşıladı ve kısa bir tartışmadan sonra kabul etti. Mustafa Kemal, Meclis adına yayınladığı bildiride millete bilgi verdi. Meclis Başkanı Mustafa Kemal'di, ihtilalin bakanları ondan sonra seçildi. Mustafa Kemal'in başkan seçilme tarihi 24 Nisan 1920'ydi. İlk Bakanlar yani İcra Vekilleri ise şu isimlerden oluşuyordu: Şer'iyye ve Evkaf Vekili: Hasan Fehmi Efendi, Hariciye İşleri Vekili: Bekir Sami Bey, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili: Dr. Adnan Bey, Milli Müdafaa Vekili: Fevzi Çakmak, Nafia Vekili: İsmail Fadıl Paşa, Adliye Vekili: Celalettin Arif Bey, Erkan-ı Harbiyeyi Umumi'ye Vekili: Albay İsmet Bey, Maliye Vekili: Hakkı Behiç Bey, Maarif Vekili: Dr. Rıza Nur Bey, İktisat Vekili: Yusuf Kemal Bey, Dahiliye Vekili: Cami Bey. Ne var ki Hükümet Konağı'nda, ne herkesi barındıracak kadar oda, ne de yerleşmeye yetecek kadar masa ve sandalye vardı. İlk Vekiller Heyeti bu koşullar içinde çalışmaya başladı.

İsyan dalgaları, Ankara'da karargahımızın duvarlarına kadar çarptı. Karargahımızla şehir arasındaki telefon ve telgraf tellerine kesmeye kadar varan kudurmuşça kasıtlar altında kaldık. Garbi Anadolu ise, İzmir'den sonra yeniden mühim mıntıkalarla, Yunan ordusunun taarruzlarıyla çiğnenmeye başladı...

Çok dikkat çekicidir ki, sekiz ay evvel (yani Sivas Kongresi sıralarında) millet, Heyet-i Temsiliye etrafında toplanarak, Damat Ferit Hükümeti'yle (İstanbul hükümetiyle) münasebet ve muahaberelerini dahi kesmişken, Ali Galip vakası gibi tek vakalardan başka böyle umumi ayaklanam olmamıştı. Bu seferki yaygın ve umumi ayaklanmalar, sekiz ay içinde memlekette ne kadar çok hazırlık yapıldığını gösteriyordu." (ATATÜRK-II: 594)

16 Şubat 1920'de II. Anzavur isyanı patlak vermişti. Daha önce Gönen'e saldıran ama Susurluk'ta kısıtırılıp milli güçlerce yenilgiye uğratılan Anzavur bu kez kendi kasabasını yani Biga'yı seçmişti. "Göğsünde iman elinde Kur'an olduğunu ve kendisi gibi Hilafet askerlerine silah açılmasını günah" sayan Anzavur

ele geçirdiği yerlerde milli kuvvetleri dağıtıyor, sözünü dinle-meyenleri sokak ortasında katlediyor, emrine girmeyi reddeden askerleri kafasına göre “terhis” ediyordu. Mart ayında Anzavur bulunduğu bölgeye bütünüyle hakim olmuş bu arada Düzce taraflarında da milli güçler gerilemeye başlamışlardı. Arkasına bazı Çerkez ve Arnavut kökenlileri de alan A Anzavur, Bursa’ya yürüyüp şehri düşürmeyi planlıyordu. Gerisinde Yunan kuvvetleri olan Anzavur tüm dikkatini Kuzey Marmara-Ege hattını temizleyip, eğer başarırsa Yunan ordusuyla birleşmek noktasında yoğunlaştırmıştı.

Mustafa Kemal’e tek seçenek kalıyordu. Bu seçenek, gençliğinden itibaren hiç güvenmediği bazı çetecilerle, kabadayılarla işbirliği yapmaktı. Akla gelen ilk seçeneklerden birisi ise teşkilatçılığı, cesareti ile dikkati çeken ama kurmaylık bilgisi ve kültürü bulunmayan Çerkez Ethem isimli çeteciyle yakınlaşmaktı. Çerkez Ethem 1919 yılında memleketinden topladığı 300 kişilik atlı birlikle Milli Mücadele’ye katılmıştı. Aydın, Ödemiş, Akhisar, Soma cepheleri bağlamında Salihli cephesi Yunan ordusunu durdurabilmek maktasıyla kurulan direniş cephelerinin en önemli merkezlerinden birisidir. Çok fazla kanlı eylemine ve “gaspa” varan uygulamalarına rağmen Ethem’in önemi, Yunan birlikleriyle çatışmalarda az-çok başarı gösteren üç cepheden birisini kurmuş olmasıdır.

Anzavur Biga’yı işgal edince bölge hakkında hayli deneyimli olan Çerkez Ethem, derhal yardıma çağırıldı. Salihli’den Balıkesir’e giden Ethem, Anzavur’u Taşköprü’de yenilgiye uğrattı. Daha sonra milli güçler işbirlikçilerin elinde olan Çanakkale, Karacabey, Kirmasti ve Bandırma’yı asilerden arındırdılar. Sertliğiyle ünlü Çerkez Ethem, darağaclarını kurarak, eline düşen isyancıları astı. Kardeşi Tefvik ve Cellat İbrahim infazları bizzat yönetiyorlardı. Hatta, milli kuvvetlere bağlı 3 kişiyi Kirmasti’de idam edilmeyi beklerken kurtaran Tefvik bey, idam

kararını alanları tutuklatarak, ölümden kurtardığı 3 kişiye astırttı. (AYDEMİR-II:296)

Çerkez Ethem ve Milli Mücadele:

Bandırma'ya giren Çerkez Ethem, sahildeki İngiliz gemilerine kaçan asileri ele geçirebilmek uğruna İngilizler'e ateş açar ve çarpışmalarda bazı İngiliz askerleri isabet alırlar. Kıyıya çıkan İngiliz subayıyla anlaşma yapan Ethem, bu sefer Anzavur'a paşalık unvanını bildirmek amacıya şehirde bulunan 4 kişilik subay heyetinden üçünü darağacına yollar.

Bu arada Sakarya isyanları gündemdir. Ankara'ya yakınlığı sebebiyle şehir endişeye düşmüştür. Adapazarı'nda olaylar 1920'nin Ocak ayında başlayıp, hızla çevreye yayılmıştı. Anzavur şimdi bu bölgede boy gösteriyordu. Kuvvetlerini derhal bu bölgeye sevk eden Ethem, burada Albay Kazım Bey ve Bursa'dan birliklerle ortaklaşa yürüttüğü çatışmalarda asileri yine yenilgiye uğratar. Daha sonra Bursa'ya varan Ethem, 27 Nisan 1920'de Geyve Boğazı'nda zorlanan Ali Fuat Paşa'dan çağrı aldı. Fuat Paşa, canını ortaya koyarak verdiği mücadeleyi şöyle aktarmaktadır:

"26 Nisan'da vakit kaybetmeden Geyve boğazına hareket etmiştim. Bu esnada millilerin katile katile şuursuzca Güney'e doğru akıp gittiklerini gördüm. Bir yıllık geceli gündüzlü çalışmalarımız bir anda heba mı olacaktı? Evvela yeise kapılır gibi oldum. Sonra kendimi topladım. Bu şuursuz akın durmalıydı. Her fedakarlığı göze aldık. Arkadaşlarımla beraber önlerine geçtik. Bitmez tükenmez gayretler göstererek paniği önledik. (CEBESÖY: 365)

Çerkez Ethem, çatışma alanına ulaştığında işbirlikçilerin Geyve boğazında üstünlüğü ele geçirmek üzere olduklarını se-

zinledi. Hatta 20 kilometre kadar Güneydoğu'da bulunan Taraklı asilerin baskınına uğramıştı. 30 Nisan'ta patlak verip 23 Mayıs'a dek süren çatışmalardan milli güçler kazançlı çıkar. Bu arada Çerkez Ethem'e 23 Mayıs'ta son derece hayati bir vazife verilir. Son saldırıyı yapma şerefi ona bağışlanır. Anzavur ise daha savaşı resmen kaybettiği gün bölgeden uzaklaşmıştır.

Ethem, hızla başarıya ulaşarak önce Geyve önlerinde toplanan Hilafetçiler'i bozguna uğrattı. Ardından sırasıyla Sapanca ve Adapazarı'na girdi. 25 Mayıs'ta Hendek, 26'da Düzce, yine aynı gün Bolu milli güçlerin denetimine geçmişti. Ethem Düzce'de tutuklu olarak alıkonan 3 mebusla bazı subayları özgürlüklerine kavuşturmuştu. Öte yandan Ankara elde ettiği başarılarla sevinemiyordu zira bu sefer de Yozgat'ta isyan çıkmış, şehir kaybedilmişti. Gerek isyancılar üzerine yollanan askeri düzenli birliğin çok az askerden oluşması, gerekse askerlerin halka ateş açma noktasındaki isteksizliği başarısızlığın genel sonuçlarındandı. Belli ki Yozgat'ta çok kan dökmek gerekecekti. Her zaman realist, isabetli kararlar alan bir lider olan Mustafa Kemal, isyanın ancak sertlikle ve bu sertliği gözünü kırpmadan uygulayacak bir isimle bastırabileceğinin bilincindeydi. Görev için Çerkez Ethem biçilmiş kaftandı.

Ankara'ya çağırılan Çerkez Ethem büyük saygıyla ve halkın delicesine sevinç gösterileriyle karşılanmıştı. Şehre varır varmaz soluğu Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'nın karşısında alan Çerkez Ethem'e bir haller olmuştu. 7 düvele karşı çıkan "sözüm ona büyük komutanlar", burunlarının dibindeki bir isyanı bastırmaktan acizdiler. Milli mücadelenin önderleri hiçbir iş yapmıyorlardı, yarın büyük devletlerle patlak vermesi muhtemel bir savaşta "bu zihniyet" perişan olmaz mıydı? Çerkez Ethem, komutanlarla alay eder bir tavırla, Yozgat meselesini de üzerine alacağını ama bu arada komutanlardan hiç değilse lütfedip Yunan cephesine göz kulak olmalarını ister. (ÇERKEZ ETHEM, 1964: 52-58)

Mustafa Kemal ve arkadaşları bu küstahça hareketi sessizce izlerler. Lider, o an için Enver'e ihtiyacı olduğunu bilmektedir, bu çetecini dikkati daha sonra çekilmeli, buyruklara uymazsa da "gereği düşünülmelidir."

Çerkez Ethem, Kütahya dolaylarındaki dağlarda neredeyse küçük bağımsız derebeylik kurmuştu. Halktan kendi adına vergi toplamakta, keyfi adalet sistemi uygulamakta, adamlarına düzenli ordudaki erlerden üç kat daha fazla para ödemektedir. Ethem, düzenli orduya da karşı çıkmaktadır. Hatta İsmet Bey bir gün Meclis bahçesinde otururken Ethem'in askerlerinden bir müfrezenin geçişini görmüş ve onlara bakarak içinde acı acı: "Bindikleri atlar benim, ellerindeki silâhlar benim, askerlerin kendisi benim ama, komutaları bende değil" diye düşünmüştü.

Mustafa Kemal, olayları tatlı yoldan halletmek için son bir girişimde bulundu. Çerkez Ethem'e, uzun zamandır hedef aldığı, İsmet Bey'le arasındaki anlaşmazlığı yatıştırmak için beraberce Eskişehir'e gitmeyi önerdi. Ne var ki, tren istasyonuna geldiği zaman Ethem, ortalıktan yok olmuştu. Mustafa Kemal, Ankara'ya döndü. Ethem'in kardeşi Reşit'i bir Vekiller heyeti toplantısına çağırdı. Reşit Bey'e düzenli ordunun önemi, bunun vatan savunmasında oynayacağı rolünü detaylarıyla anlattı. Reşit Bey, düzenli orduyu sert bir dille eleştirerek, kardeşine arka çıktı. Vatan mefhumunu bir türlü anlamayan Reşit Bey'den umut yoktu. Mustafa Kemal, Ethem'in sağduyusuna son kez başvurarak, Kütahya'ya bir Meclis heyeti yolladı. Ethem, bu heyetin üyelerini hemen tutuklatarak, rehine gibi kullanmak istedi. Ama onlar bu zoraki konukluktan kurtularak Ankara'ya döndüler.

Ethem bunun arkasından Meclis'e bir telgraf gönderdi, suçlamalarda bulundu, Anadolu hareketinin önderliğini polemik konusu yapmaya kalkıştı. Telgrafına "Umum Kuvayı Milliye Kumandanı" imzasını atmış, ordunun Yunanistan'ı ye-

nemeyeceğini acil barış çağrısı yapılması gerektiğini yazmış, İstanbul'dan da destek sağlamak gayesiyle mektubun bir kopyasını Sadrazam'a ulaştırmıştı. Mebuslar büyük bir öfke içinde, üst üste gizli toplantılar yaptılar. Artık Çerkez Ethem'e tanınan imtiyazlar rafa kaldırılmıştı. Mustafa Kemal, Ethem'le kardeşinin hem Yunanlılar, hem Ruslar'la giriştikleri entrikaları açıkladı. Yalnız Meclis'in gerçek durumu ve kendisine karşı çıkacak kimselerin olup olmadığını görebilmek için çok ince bir taktiğe başvurmuştu. Açıklamaları sırasında Ethem ve kardeşinden hâlâ nezaketle "Bey" unvanını kullanarak bahsediyordu. Bir mebus, kızgınlıkla: "Paşa Hazretleri, artık Bey demeyiniz, Hain deyiniz!" diye bağırdı. Onu diğerleri izledi. Mustafa Kemal, Meclis'in desteğini bütünüyle yanına çekmişti. Hemen, Reşit Bey'in mebusluktan atılmasını önerdi. Öneri, alkışlarla kabul olundu. ⁶

Şimdi Ethem meselesini bütünüyle sona erdirmeye sıra gelmişti. Mustafa Kemal'in birlikleri Kütahya'ya yürüyüp, kenti herhangi bir direnmeyle karşılaşmadan işgal ettiler. Arkadan Çerkez Ethem'i, takibe başladılar. Can derdine düşen çeteciler, düzenli ordu kuvvetlerine hemen hemen hiç karşı koyamamışlardı. 29 Aralık 1920-5 Ocak 1921 tarihleri arasında gerçekleşen operasyon sonucunda Ethem ve çetecileri bastırılmıştı. I. İnönü savaşı birgün sonra başlayacaktı. Çerkez Ethem, savaştan güç alarak Türk birliklerine saldıracaktı.

Bazı Türk birlikleri 14-22 Ocak arasında 9 gün boyunca kovalayarak, çoğu çeteciyi esir alacaktı. Ethem ve Çerkez Ethem kardeşleriyle beraber selameti Yunan ordusuna sığınmakta buldu. Çerkez Ethem sorunu, başarılı bir manevrayla ortadan kaldırmıştı.

6 Milletvekilliğinin düşürülmesi için yapılan teklif Mustafa Kemal'in 8 Ocak konuşmasında mevcuttur.

Sevr Antlaşması:

1920-1921 yılları Anadolu hareketinin içte ve dışta ağır şartlar altında mücadele verdikleri, başarılarına imza atmalarına rağmen oldukça sıkıntılar yaşadıkları bir dönemdi. Aynı tarihlerde İstanbul yurt genelinde yarattığı karışıklarla hem Anadolu hareketiyle arasındaki uzlaşmaz görüntüyü iyice belli ediyor hem de işgal kuvvetlerine ipleri neredeyse bütünüyle teslim ediyordu. Bu teslim oluşun en aşırı görüntüsü imzalanan Sevr Antlaşması'yla yaşanacaktı.

10 Ağustos 1920'de imzalanan 433 maddelik antlaşma 150 sayfayı buluyordu. Osmanlı heyeti Hadi Paşa, Dr. Rıza Tevfik ve Reşat Halis Beylerden oluşuyordu. Başta İngiltere, Fransa ve İtalya olmak üzere müttefikler arasında sayılan pek çok devletin azaları masanın karşı kısmında yer alıyorlardı. Antlaşma'da en önemli rolü İngiltere Başbakanı Llyod George oynarken (Kendisi asıl imzacı değildi); müttefik delegasyonun Fransız kanadını Dışişleri Bakanı Millerand, İtalyan kanadınıysa Paris Olağanüstü Büyükelçisi Kont Longare temsil ediyordu. Japonya müttefik devletler safında sayılırken, Belçika, Romanya, Sırp, Hırvat-Solven Krallığı, Ermenistan, Polonya, Portekiz, Çekoslovakya ile Yunanistan da antlaşmayı imzalayan devletler arasındaydılar. Antlaşmanın başat özelliği neredeyse tüm Avrupa'nın birleşerek Türkler'i Avrupa'dan dışlayıp, Türk devletini küçük, geleceksiz bir "Anadolu Emirliği"ne dönüştürmek gayretleriydi.

Antlaşmaya göre kesin olmasa bile İstanbul Türkler'in tasarrufunda bırakılacak ve padişah eğer istediği takdirde İstanbul'da barınabilecekti. Ne var ki bu madde hayli su götürür cinstendi. İşgal altında bulunan bir şehirde Osmanlı devletin başının ne denli başına buyruk davranabileceği tartışma konusuydu! Trakya toprakları tamamiyle Yunan tasarrufuna verilmişti. Boğazlar müttefik devletlerinin kontrolü altında ka-

lacak, Ermenistan ve Kürt devletleri Türk sınırlarını iyiden iyiye ufaltacaktı. İzmir civarı Ayvalık'tan Menderes'e Yunanistan'a ayrılacaktı. Türk toprağı olarak belirlenen bölgelerde İtilaf Devletleri'ne geniş imtiyazlar tanınacak, Türk devleti iktisadi, siyasal ve ticari ilişkilerinde galip devletlere bağımlı olarak yaşayacaktı. Zira Boğazlar'ın idaresi deniz, Yunanistan'ın Ege'deki varlığı demiryolları ulaşımını tasallut altına alıyordu. ⁷

Sevr Antlaşması çok hazin bir teslimiyet belgesi olmasına rağmen bu ağır şartlar milliyetçi önderliğin işine yarayacaktı. Öncelikle Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığından artık bahsedilemeyeceğı yurt genelinde kanıtlanmış oldu. Osmanlı, Anadolu'yu, halkı temsil etme güçlüğüne resmen açıklamıştı. Halk bu antlaşmanın baştan aşağı haksızlıklarla dolu olduğunu sezinlemiş, İstanbul hükümetlerinin savaştan sonra halka aktardıkları başarılı girişimlerin, müttefik ülkelerin Türkiye'ye ılımlı yaklaşıtlarına dayanan bilgilendirmelerin tamamen palavra olduğu ortaya çıkmıştı. Artık, İtilaf devletlerini kızdırmamaya kararlı gözüken bazı aydınlar bile Anadolu hareketinden medet umar hale gelmişler, ülkeden yükselen öfkeli sesler Ankara'ya beklediğı fırsatın kapısını ardına dek aralamıştı.

Nitekim Ankara'dan beklenen tepki çok gecikmeden geldi. Mustafa Kemal başkanlığında toplanan Meclis, Sevr'in yenilir yutulur bir antlaşma olmadığını ve bu antlaşmanın yeni Anadolu hükümetinin gözünde en ufak bir değer bile taşımadığını haykırdı. Hatta Güney'de Anadolu hareketiyle silahlı çatışmaya girmekten kaçınmayan Fransa bile bu antlaşmanın fazla yürürlükte kalamayacağını anlamıştı. Kendisine Anadolu'da büyük imtiyazlar koparan İtalya, Yunanistan'a tanınan haklardan rahatsızlık duymuş, Anadolu'da girişilecek macerada askerlerini kullandırmaktan çekinir konuma gelmişti. Türkler'e kar-

7 Sevr Antlaşması için ayrıntılı bilgi isteyenler Reşat Ekrem'in 1934 tarihli Osmanlı Muahedeleri eserine başvurabilirler.

şı ağır yaptırımları savunan İngiltere ise fazlasıyla ikircikliydi. İngiltere parlamentosunun bir kanadı, ülkelerinin Anadolu'ya tek bir asker bile göndermesinin mali-iktisadi hataları üzerine yoğunlaşıyor, yönetim Fransa kadar bile atak davranamayarak Anadolu harekatiyla silahlı çatışmaya girmekten kaçınıyordu. Mustafa Kemal, yine haklı çıkmıştı. Yakın arkadaşlarına Fransa, İngiltere ve İtalya'nın Büyük Savaş'tan ağır hasarla çıktıklarını anlatan Mustafa Kemal, bu devletlerin değil ucu bucağı belirsiz bir Anadolu macerasına girmek, Türkiye'ye fazladan tek bir asker daha yollamayacaklarını öngörmüştü. Savaş olsa olsa Anadolu'da yaşayan 1 milyon Rum'u gözden çıkaramayacak Yunanistan'la sınırlı kalacaktı ve Mustafa Kemal, hayalci Yunan hükümetinin askeri tedbirlerini boşa çıkaracağından adı gibi emindi.

Tüm bu faktörler Sevr Antlaşması'nın daha baştan ölü doğduğunu tanıtlıyordu. Nitekim ulusal hareketin 1920-1921 tarihleri arasında onca sıkıntıya rağmen verdiği mücadele bunu resmen ortaya koyacak, müttefik blok kendi arasında anlaşmaya düşerek dağılacak, işgal güçleri birer ikişer Türkiye emellerinden vazgeçmek zorunda kalacaklardı. Batı'da Sevr antlaşması ve Anadolu hareketine karşı yorumlar hayli değişti. Kimi Batılı tarihçiler Anadolu hareketinin Doğulu kişiliğine dikkat çekerken kimileri biraz daha isabetli çözümlemelerden hareketle Kemalistler'in Batılı argümanlarına odaklanmışlardı ama her iki yorumun savunduğu tek gerçek vardı. O da Türk ulusunun Sevr ile birlikte kenetlenip bütün olduğu ve mücadelesinde kararlılığını Avrupa'nın gözleri önüne sermesiydi.

Türk-Yunan Savaşı:

Bu bölümde Türk-Yunan savaşı ele alınacak ancak I. ve II. İnönü savaşları kısaca işlenecektir. Zira kitabın konusu asıl

Mustafa Kemal'le ilgili olduğundan Türk-Yunan Savaşı'nda ağırlık Mustafa Kemal'in bizzat yöneteceği savaşlara tanınmıştır. Ancak yine de genellikle 3 evrede izlenen Türk-Yunan savaşının ilk ikisini simgeleyen Yunan Taarruzu ve İnönü savaşlarına göz atmak yararlıdır.

Esas itibariyle Türk-Yunan savaşı 3 ana eksen bağlamında incelenir. İlk etabı 1920'de gerçekleşen savaşta Yunan ordusu, daha düzenli Türk ordusu kurulma safhasında olduğundan başarılı sonuçlar almış hatta Türkiye İstanbul, İzmir ve Adana'dan sonra Bursa'yı da yitirmiştir. İkinci etap 1921-1922 arasında gerçekleşmiştir. Bu etap bir savunma savaşıdır. Türk ordusu ardı arkası gelmeyen Yunan saldırıları karşısında stratejik toprak kayıplarına rağmen direnmeyi başarmış ve Yunan ordusunu kesif bir ümitsizliğe sürüklemişlerdir. Bocalayan, moralini yitiren ve müttefiklerince yalnız bırakılan Yunan ordusu, Mustafa Kemal'in üstün komutanlık vasıfları karşısında iyice dehşete düşmüş ve 192'de vuku bulan 3. etap savaşında dağılarak, haksız, yersiz işgalinin bedelini İzmir'de denize dökülerek ödemiştir. Her üç etabın en önemli ortak özelliği Türk halkı ve ordusunun birbirine kenetlenerek, yabancı boyunduruğunu son vermek yolundaki azmini açıkça ortaya koyuşu ve ordunun tüm olumsuzluklara rağmen elinden gelen herşeyi başarabilmiş olmasıdır.

Yunan cephesi 15 Mayıs 1919'dan 22 Haziran 1920'ye dek belli hat üzerinde kalmıştı. Yunanistan bu süreci gayet iyi değerlendirek, cepheye yığınak yapmış, silah ve yeni birlikler sevk etmişti. 22 Haziran 1920'de Anadolu hükümetinin güç durumundan ve henüz düzenli orduya geçilemeyeşinden destek alan Yunan ordusu, Salihli- Balıkesir hattını temel alan genel taarruza girişmişti. Türk cephesi milis güçleri ve yetersiz askeri birliklerce tutulmaya çalışılıyordu. 1918'de mütarekenin hemen ardından daha önce hiç kullanılmamış ağır silahlarla takviye olunan Yunan ordusu için başarı kaçınılmazdı. Nitekim Denizli cephe-

sinden ilerleyen Yunan kuvvetleri Nazilli'yi aldılar. Bir diğer birlik Alaşehir'i işgal etti. Sırasıyla Balıkesir, Kirmasti, Karacabey ve Bandırma düşman denetimine girdi. En sonunda düşürülen iller kervanına Bursa da katıldı. Yunan birlikleri Bursa'nın doğusunda bulunan Dımboz- Aksu hattında I. İnönü savaşına dek kaldılar. Bu arada Türk birlikleri, İnönü-Eskişehir bölgesinde saf tutmaya başlamışlardı.

İnönü Savaşları:

Yunan ordusu iç huzursuzluktan, düzenli ordu yoksunluğundan hareketle başarı kazanmış ve zaferi nedeniyle gözü dönmüş bir duruma sürüklenmişti ama Mustafa Kemal, mevcut tabloyu başka bir zaviyeden değerlendiriyordu. Düşman cepheyi fazlasıyla genişletmişti. Gediz'den Uşak' uzanan çizgi 30 kilometre uzunluğundaydı. Cephenin Gediz'in Kuzeyi'nde kalan çizgisi ise yaklaşık 200 kilometrelik bir alana yayılmıştı. Yunan birlikleri 6 Ocak 1921'de hattın Kuzey ucundan Eskişehir'e yürüyüşe geçmişti.

Türk birlikleri Yunan kuvvetlerini İnönü mevzilerinde karşıladı. Yunan birliklerinin 100 top, 50 ağır makineli tüfek, 20 bin piyadesine karşın Türk savunma mevzilerinde 28 top 50 ağır makineli tüfek ve 6 bin tüfekte sınırlıydı. İki taraf ancak hafif silahlar bazında az çok yenişebilecek konumdaydı. Yunan ordusunun İnönü cephesine erişme tarihi 9 Ocak'tı. Hemen ertesi gün cephede şiddetli çatışmalar başgöstermişti. Cephe, Kütahya'da Ethem'in olası tacizlerine engel olmak amacıyla bırakılan iki alay hariç desteklenecekti.

10 Ocak akşam saatlerinde iki taraf da ağır kayıplar vermiş, taraflar sarsılmıştı. Gerek Türk gerek Yunan komutanlıkları geri çekilme kararı almışlardı. Özellikle Yunan birliklerinin diğer kuvvetlerden bağlantısını ileri atıldığı bir sırada

kaybedip ani ricat kararı alması Yunan ordusunu moralman geriletmişti. Düşman Bursa'ya doğru gerilemişti. 11 Ocak sabahı durumu kavrayan Türk birlikleri, düşmanı takibe giriştiler ve kovalamaca 13 Ocak'a dek sürdü. Kütahya'dan cepheye kaydırılan birliklerin yetişmesi, kovalamanın şiddetini artırdı. Düşman durdurulmuş, arkalara atılmış, Çerkez Ethem belasından kurtulunmuştu. Cepheler rahatlamış, Ankara soluk almıştı. Ne var ki silah ve mühimmat yokluğu had safhaya ulaşmıştı. 10 Ocak akşamı acil cephe desteği isteyen komutanlığa, Milli Savunma Bakanı Fevzi Çakmak, bir tren malzeme gönderildiği yanıtını veriyordu. Oysa cepheye gönderilebilen, o da çok büyük zorlukla, ancak birkaç sandık yükü mermiydi. (AYDEMİR-II:431-433)

I. İnönü savaşında Yunan ordusundan savaş-dışı olanların sayısı 4 bini bulmuş, Türk ordusu ise düşmandan bir miktar cephe koparmayı başarmıştı ama bu savaşın en göze görülür başarısı Mustafa Kemal'in haklılığının tanıtlanmasıydı. Düzenli ordu ilk savaşından utkuyla ayrılmış, ordu savaşının çete savaşına tercih edilmesi zorunluluk halini almıştı. Yunan Genelkurmay'ı tarihsel hatalara düşmüş ancak bundan gerekli dersleri çıkaramamıştı. General Papulas yanlış taktiklerle oynamış, gereksiz yerlere asker sürerek ordusunun düzenini bozmuştu. Yine de Atina, basit önlemlerle Türk ordusunu yenebileceği peşin fikrinden caymamıştı. Yunan ordusu hükümetten malzeme ve asker desteği isteğinde bulundu. Bunlar sağlanırsa baharda kolay bir zafer elde edilip, Ankara'nın başı ezilebilirdi. Yunan hükümeti bu desteği onaylayarak, Yunan işgal kuvvetlerinin sayısını 145 bine dek çıkarttılar. Yunan ordusu artık 12 tümenle savaşacaktı. Mustafa Kemal ise, bindirme kuvvet olarak kullanılabilecek, ağır süvariye ağırlık veriyordu. Zira süvari birliklerinin arttırılması durumunda, sıklıkla tak-

tik hatalar yapan ve cephe gereklerini kavrama sıkıntısı çeken Yunan ordusu, zayıf noktalarına baskınlar yapılarak bozguna uğratılabilirdi. İleride anlaşılacağı üzere bu da yerinde bir tak-tikti. (MARTINO:102-103)

Bursa ve Uşak kollarından 23 Şubat'ta ilerlemeye başlayan Yunan birlikleri, Türkler'in kendilerini karşılayacağı İnönü mevzilerine 26 Mart akşamı yaklaştılar. Ertesi gün cephe bütününde çarpışmalar yaşanıyordu. 28 Mart'ta Türk savunmasının sağ, 28 Mart'ta ise her iki yanına birden saldıran Yunan ordusu nokta başarılar elde edip, Türk birliklerine önemli kayıplar verdiriyordu. 30 Mart'ta savaş şiddetlendi ve görünüşte Yunan ordusu hala olumlu sonuçlar alıyordu. Ne var ki, Mustafa Kemal ve İsmet Paşa, iyi bir savaş planı hazırlamışlardı. Düşmanın yıprandığını anlayan İsmet Bey, 31 Mart'ta saldırı sırasının kendisine geldiğini farkettiler ve gereken buyrukları bildirdi. 31 Mart'ta düşman çok ağır kayıplar vermişti. 31 Mart'ı 1 Nisan'a bağlayan gece, en son yedek birliğin cepheye sürülmesi pahasına Yunan ordusu geri çekilmeye mecbur edilmiş, bir savaş daha kazanılmıştı. Söz konusu savaş tarihe II. İnönü Zaferi adıyla kazanılacaktı.

Savaşta en büyük pay hiç kuşkusuz İsmet İnönü'ye aitti ama I. Tümen Komutanı Kemalletin Sami Bey ve 6. Tümen Komutanı Yusuf İzet Paşa'nın kahramanlıkları da yabana atılamazdı. Savaşı döndüren etmenlerden bir diğeri ise yeni yedeklerin cepheye sürülmesi, sola geçirilen süvari tümeninin akınlarıydı. Bu akınlar Türk askerine moral kaynağı olmuştu. (MARTINO:107) 1 Nisan'da yeniden saldırı emri çıkaran Yunan ordusu Türkler tarafından fazlasıyla hırpalanacaktı. Savaş bitiminde İsmet Bey, Ankara'ya şu teli çekiyordu:

“Metristepe’den

1 Nisan 1921

Erkanı Harbiye-i Umumiye Riyasetine,

Sabah 9:30’da Metristepe’den görülen vaziyet:

Gündüz Bey şimalinde sabahtan beri sebat eden ve art-
çı olması muhtemel olan düşman müfrezesi, sağ cenah gru-
bunun taarruzuyla gayri muntazam çekiliyor. Kıtalarımız
yakından takip ediyor. Hamidiye istikametinde temas ve
faaliyet yok. Bozöyük yanıyor. Düşman binlerce ölüleriyle
doldurduğu muharebe meydanını, muzaffer silahlarımıza
terk etmiştir.

Garp Cephesi Kumandanı

İsmet” (AYDEMİR:439)

Kütahya- Eskişehir Savaşları ve Mustafa Kemal:

II. İnönü Savaşı’nın üzerinden üç ay kadar geçmişti. Bu
arada Yunanistan “Genel Seferberlik” açmış, cepheyi güçlendir-
mişti. Ankara hükümetiyse iç-şartların elverişsizliği nedeniyle,
genel seferberlik çağrısı yapabilecek konumda değildi. Cepheler
yeterince beslenememiş, kolordu ve tümenler isimlerine yakış-
mayacak derecede güçsüz kalmışlardı. (MARTINO:108) Türk
kuvvetlerinden üstün durumda olduklarını gören Yunan birlik-
leri 10 Temmuz’da genel taarruz başlatmışlardı.

17 Temmuz’da milliyetçi önderlik açısından durum gerçek-
ten çok kötüydü. Düşmanın zaten Türk tarafına ağır kayıplar
verdiği yetmezmiş gibi şimdi bir de Eskişehir dört koldan
baskı altına alınmıştı. Türk ordusu çarpışmaların şiddetiyle öyle
bir bozguna uğramıştı ki, halk büyük bir paniğe kapılarak akın
akın, adeta bir insan selini andırırcasına çareyi Anadolu’nun

içlerine kaçmakta buluyordu. İsmet Paşa bile bu sele kendisini kaptırmış ve umutsuzluk içinde savaşın büsbütün yitirildiğini sanmaya başlamıştı.

Mustafa Kemal duruma el koyma vaktinin geldiğini anladı. Hemen soluğu İsmet Paşa'nın karargahında aldı. İsmet Bey, gerçekten çökmüştü, silah arkadaşını perişan bir halde karşıladı. Mustafa Kemal, bozgunun ciddiyetini anladığı halde hiç renk vermedi. Ona göre karşılaşılabilecek her güçlüğün çözümü vardı. Yeise kapılmak yerine bu çözüm yolunu aramalıydı. Mustafa Kemal savaşın gerçek lideri olduğunu az sonra gösterecekti ama önce silah arkadaşına moral aşılayarak, sanki yenilmiş biri gibi değil de, muzaffer bir komutanmış gibi yaklaştı: "Aferin İsmet, bak şimdiden kazandın. Zaferini şimdiden tebrik ederim." (ATAY:293)

Tüm bu sözlere rağmen Mustafa Kemal de, yenildiklerini biliyordu. Ortada bir hesap vardı, ödenmesi gereken bir hesap. Paşa, mağlubiyetten sonra sorumlu aranacağını, birilerinin kellesinin isteneceğini tahmin ediyordu. Kolay yol, sorumluluğu İsmet Paşa'ya yıkıp, aradan sıyrılmaktı ama o kolay yollardan hoşlanmazdı. Derhal, bütün sorumluluğunu üzerine aldığı bir yönergeyi İsmet Bey'e vererek, ordunun geri çekilmesini emretti. Mustafa Kemal, bu zor kararı Nutuk'ta şöyle gerekçelendirir:

"Orduyu, Eskişehir kuzey ve güneyinde topladıktan sonra düşman ordusuyla araya büyük aralık bırakmak gerekir ki, orduyu derleyip toparlayıp güçlendirebilelim. Bunun için Sakarya doğusuna değin çekilebilirsiniz. Düşman hiç durmadan ilerlerse hareket üssünden uzaklaşacak ve yeniden destek örgütleri kurmak zorunda kalacak; her halde ummadığı birçok zorluklarla karşılaşacaktır. Buna karşılık, bizim ordumuz toplu bulunacak ve daha elverişli koşullar içinde olacaktır. Bu yolda hareketimizin en büyük sakıncası, Eskişehir gibi önemli yerlerimizi ve topraklarımızı düş-

mana bırakmaktan dolayı kamuoyunda doğabilecek manevi sarsıntıdır. Ama en az zamanda, elde edebileceğimiz başarılı sonuçlarla bu sakıncalar kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Askerliğin gereğini duraksamadan uygulayalım. Başka türden sakıncalara karşı koyarız.” (ATATÜRK-II:813-815)

Lider davasına her şart altında inanmalıydı

Bu verilmesi güç bir karardı. Zira İstanbul'daki işbirlikçiler Kemalist hareketin her geri adım atışını bir zafer olarak görüyorlardı. Ayrıca henüz Ankara hükümetini tanımayan İşgal kuvvetleri, Anadolu hareketinin başarısızlıklarına rastladıkları zaten zayıf olan temas istençlerini daha gerilere atıyorlardı. Hepsinden de mühimi Anadolu hareketinin kendi içinde gruplaşmalar, fırkalaşmalar gözleniyordu.⁸

Bazı mebuslar, Mustafa Kemal'i diktatörlük heveslisi olmakla suçluyorlardı. Çekilme kararı elbette Mustafa Kemal aleyhinde bir koz şekline bürünecekti. Mustafa Kemal, sorumluluğu İsmet İnönü'ye atıp, en azından üçüncü tehlikeden yakayı sıyrabilirdi ama madem ki, lider kendisiydi o zaman sadece zaferleri değil hezimetleri de silah arkadaşlarıyla paylaşmayı bilecekti.

Nitekim yukarıda sayılan tüm tehditler aynı anda başgösterdi. Yunan hükümeti, savaşın sona ermek üzere olduğunu, Kemalistler'in pek yakında tarihe karışacaklarını ileri sürmeye başladı. Üstelik bazı Yunan gazeteleri, zafere müttefiklerin yardımı olmadan da varabileceklerini kaydediyordu. İstanbul gazeteleri ise ricatın Türk'ün kaderi haline geldiğinden hareketle, Mustafa Kemal'in macera peşinde koşarak taraftarlarını kırdırıldığını, Yunan zaferinin önceki “sözde zaferler” gölgelediğini öne

8 Bu konuda ayrıntılı bilgi için Nutuk'un ikinci cildinin ilgili bölümüyle, Şevket Aydemir'in Tek Adam eserinin ikinci cildine başvurulabilir.

sürüyordu. Anadolu hareketinde muhalefet zaten çoktan havayı bulandırmıştı. Hatta kimi milliyetçi mebuslar bile muhaliflerin sözlerine kapılıp, moral çöküntüsüne uğramışlardı.

İlk tepkiler İsmet Paşa'ya yönlendirilmişti. İsmet Bey'in zafer kazanamadığı, önceki çarpışmaların önemsiz gelişmelerden sayılması gerektiği Meclis kürsüsünden haykırılıyordu. Sorumlular ortaya çıkmalı, hesap ödenmeliydi. Aslında muhalefetin işaret ettiği "sorumlu" İsmet Bey'den ziyade Mustafa Kemal'in şahsıydı. Zira satır aralarında Mustafa Kemal, İsmet Bey'i savaş alanına sürerek, sorumluluktan kaçmakla suçlanıyordu. Tam bu sırada kürsüye çıkan Mersin mebusu Selahattin Bey, Mustafa Kemal'in adını vererek, onun ordunun başına geçmesini önerdi. Öneriye katılanlar çoğaldı ama Mustafa Kemal'e fırsat vermemek isteyenler vardı. Bu kanat öneriye şiddetle karşı çıkıyordu.

Muhalipler, mücadelenin yitirdiğine kanaat getirmişlerdi. Mustafa Kemal ordunun başında bulunursa, zaten ufukta gözüken mağlubiyetin kaçınılmaz hüsrânı Mustafa Kemal "mucizesi"ni de tarihe gömecekti. Mustafa Kemal, tek başına harap orduyu başarıya koşturamayacağından, yenilerek unutulacaktı. O zaman muhalefetin isteği olacak, müttefik kuvvetlerle Sevr'den daha hafif koşullara sahip bir barışa kavuşulacaktı. Üstelik müttefikler buna dünden razıydılar!..

Mustafa Kemal'in ordunun başına geçmesini hoş görmeyenler arasında bir grup daha vardı. Bu gruba göre Mustafa Kemal'in komutanlığı son umudun da kaybedildiğinin, milli mücadelenin olmadık mucizelere kaldığının kesin itirafıydı. Kamuoyunda son ümidin muhafazası Mustafa Kemal seçeneğinin ileriye saklanmasıyla mümkündü. Mustafa Kemal ise beklediği fırsatın kapının eşiğine geldiğini sezinliyordu. O, başkomutanlık görevini kabule çoktan hazırды ama bu işin sorumluluğu adamı ipe götürecek denli ağırdı. Sorumluluğu

karşılایacak bir bedelin ödenmesi, kendisine o sorumluluğa müşahhas yetkiler tanınması şarttı.

O birşeyi daha düşünüyordu. Aslında komutayı eylemli olarak ele almaktan çekinirse, işte o zaman milli mücadelenin sonuna varılmış demektir. Defalarca zaferden emin olduğunu, kuşku duymadığını dosta düşmana haykırmıştı. En zor durumda, ateşten gömleği giymemeye yanaşmamak, önce liderin davasına inanmadığını göstermek olurdu ki, bu, Mustafa Kemal gibi inanç sahibi bir kişiliğe yakışmazdı. Yine kendisinden bekleneni yaptı ve talebiyle birlikte ateşten gömleği giydi. Talebi aşağıdaki gibiydi:

“Meclis sayın üyelerinin genel olarak beliren istek ve dilekleri üzerine Başkomutanlığı kabul ediyorum. Bu görevi, kendi üzerime almaktan doğacak yararların çarçabuk elde edilebilmesi, ordunun maddi ve manevi gücünün en kısa zamanda arttırılıp pekiştirilmesi ve yönetiminin bir kat daha sağlamlaştırılması için Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin yetkilerini eylemli olarak kullanmak koşuluyla üzerime alıyorum. Yaşadığı sürece, ulusal egemenliğe en gerçek bir hizmet edici olduğumu, ulusa bir kez daha göstermek için, bu yetkinin üç ay gibi kısa bir süre ile sınırlandırılmasını ayrıca dilerim.” (ATATÜRK-II:81)

Uygulanan taktik çok başarılıydı Her kelime titizlikle seçilmişti. Öncelikle zor görevlerden koşmayacağını, en olmadık anda başını ateşe sokacağını ispatlamıştı. İkincileyin muhaliflerden bazılarını onu cepheye sürüp, ortalığı kendi tasarruflarına bırakmak, onun yokluğunda Ankara’da dilediklerince at oynatmak, en ufak başarısızlığında da defterini dürmek istediklerini anlamıştı. Bu ortamı arkasında bırakıp, yönetimi altın tepsi içinde rakiplerine bırakmak adetlerinden değildi. Hem siyasal hem askeri liderliği üstlenmişti. Ancak rakipleri bu kez de

şahsını diktatörlükle suçlayıp, küçük düşüreceklerdi. O zaman olağanüstü halin süresini kısa tutmalı, muhaliflerin tüm silahlarını kendilerine çevirmeliydi. Mustafa Kemal, 6-7 satırlık konuşmasında bunların tümüne muvaffak oluyordu.

Sakarya Meydan Savaşı:

Mustafa Kemal'in Fevzi Paşa ile birlikte cepheye varış tarihi 12 Ağustos 1921'dir. Yunan ordunu 23 Ağustos 1921'de tarruza geçti. Meydan savaşı 100 kilometrelik bir alana yayılmış durumdaydı. Son derece kanlı çatışmalar gerçekleşiyor, düşman bir ara Türk birliklerinin sol kanadına doğru ağır bindirmeler yapıyordu. Bu kanat Ankara'nın 50 kilometre güneyine çekiliyor, savunma hatları zaman zaman kırılıyor ama Mustafa Kemal ani kararlarla düşmanı şaşırtıp, ordunun yüzünü farklı istikametlere çevirmekte sakınca görmüyordu. Mevzi savaşı yerine sürekli hareket halinde çarpışmalar yürütülüyordu. Savaşı yaşayan Yunan komutanlar, daha sonra anılarında, karşılaştıkları güç koşulları şu cümlelerle ifade edeceklerdir:

"Muharebenin bu kadar geniş ölçüde ve uzun müddet sürebilmesi için acaba o mevkiller nasıl tahkim edilmişti? Ve Türkler bu mevkillerin müdafaası için ne kadar kuvvet tabiye etmişlerdi? Yunan ordusunun kahlar kuvvetleri onları dağıtıp, mağlubiyetlerinin itirafına neden kifayet etmemişti." (AYDEMİR-II:449)

Oysa Sakarya sırtlarına ne kazma vurulmuş ne de tahkim noktaları yapılmıştı. Anlaşılan düşman bir kez daha Türk taktiğini sezememişti. Ancak sezmelerine de olanak yoktu zira Mustafa Kemal, savunmanın yer yer kırılıp, ordunun her taraftan saldırıya uğrayıp sürekli yer değiştirmesi karşısında hemen kafasında tasarladığı planı yürürlüğe koyarak, "Hatt-ı müdafa yoktur, sath-ı müdafa vardır. O sath, bütün vatandır. Vatanın

her karış toprağı, yurttaş kanıyla ıslanmadıkça, terk olunamaz. Onun için küçük büyük her cüz-i tam, bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük, büyük her cüz-i tam, ilk durabildiğı noktada, tekrar düşmana karşı cephe teşkil edip muharebeye devam eder. Yanındaki cüz-i tamın çekilmeye mecbur olduğunu gören cüz-i tamlar, ona tabi olamaz. Bulunduğı mevzide nihayete kadar sebat ve mukavemete mecburdur” emrini vermiştir.

23 Ağustos’ta başlayıp aralıksız 22 gün 22 gece süren Sakarya Meydan Savaşı’nda muharebeler esnasında attan düşerek kaburga kemiklerini kıran Mustafa Kemal bazen savaşı sedyeden izlemek zorunda kaldı ama o sağlığının kendisine oynadığı oyunlara karşı hazırlıklıydı. Mustafa Kemal’in zaferlerini ne şiddetli ateş, ne Çanakkale’deki şarapnel parçası ne de attan düşmesi önleyebilirdi. Savaşta yarılan kimi cephelere cephaneye yetiştirmek güçtü. Mustafa Kemal cephaneye yetiştiremediğı hatlara süngü, hatta ceplerindeki bıçaklarla savaşa devam etmelerini emrediyor ve emirleri kahraman askerlerce yerine getiriliyordu.

Mustafa Kemal ve İsmet İnönü, düşmanın ana üslerinden uzaklaştığının bilincindeydiler zaten planlar buna göre yapılmış, ordu tüm eleştirilere rağmen geri çektilmişti. Türk ordusu ilk günlerde tamamen çembere alınıp imha edilmemek için uğraşıyordu. Birlikleri izleyen Yunan kuvvetleri üslerinden daha da uzaklaşacak, irtibat ağları zayıflayacak, cephanede azalma meydana gelecekti. Bunun sonu moral çöküntüsü ve yorulma idi. Türk ordusu düşmanın yılgın, dağının anını kollayıp, nihai darbeyi vuracaktı.

Tarihin en kanlı savaşlarından biri sayılan Sakarya Meydan Savaşı arifesinde İsmet Paşa, Mustafa Kemal’le görüşerek, ordunun dağılımını yapmıştı. Buna göre Türk ordusu yedi tümenle düşmanı durdurup, yedi tümen ve beş süvari tümenini yedekte bırakacaktı. İki süvari tümeni bağımsız olarak düşmanın gerisine sarkacak ve yaptığı baskınlarla Yunan ordusunun düzenini,

ikmal koşullarını bozacaktı. Zaten sözü geçen süvari birlikleri 1-24 Ağustos arasında Sakarya'ya yürüyüşe geçen Yunan birliklerine sayısız akınlar yapmış, düşman kuvvetlerini hırpalamış ve yalnız yakaladıkları ufak çapta birlikleri kılıçtan geçirmişlerdi. (MARTINO:120-121)

25 Ağustos'ta cephenin en kanlı çarpışmaları yaşandı. Yunan ordusu Çaldığı zirvesini tutmak için inanılmaz bir saldırıya geçerek, dağı ele geçirdiler ama Mustafa Kemal'in savaş planı tutmuştu. Türk cephesi tüm akınlara rağmen yarılmadı. Üslerinden fazlasıyla uzaklaşan Yunan askerleri 31 Ağustos'a doğru morallerini yitirmeye başladılar. Çok ciddi yiyecek ve malzeme stoku yapmalarına karşın, koordinasyonu sağlayamıyorlardı. Artık tarruz şiddeti azalıyordu. Yunan birlikleri, Eylül'ün ilk günlerinde resmen boc alıyor, yanlış, sonuçsuz saldırılar gerçekleştiriyorlardı. 8 Eylül'de sol kanattan yavaşça çekilmeye başlayan düşman ordusuna General Papulas 10 Eylül'de "genel ricat" emrini ilet-ti. Düşman güçsüz ve moralsiz bırakılmış beklenen an gelmiş-ti. Ancak Mustafa Kemal yine de temkinliydi. 10 Eylül'de yani Papulas'ın genel ricat direktifiyle başlayan karşı-saldırıda süva-riler, düşmanın gerisine sarkarak inanılmaz kayıplar verdirdiler. 12 Eylül'de Kartaltepe, Duatepe ve Beştepe'ler Türk birliklerinin hakimiyetine geçti. Türk saldırı birlikleri erimek pahasına da olsa, düşmanı püskürtmeyi başardı. 12 Eylül'de zafer telini alan Ankara, 13 Eylül 1921'de Sakarya'nın doğusunda düşmandan eser kalmadığını öğrenecekti. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş hikayesini yazan Toynbee, Sakarya Savaşı ve sonuçlarını şöyle değerlendirmiştir:

"Bu defa Türk ordusuna Mustafa Kemal Paşa kumanda edi-yordu ve yardımcısı da İsmet Bey'di. Karşılaşmış, şiddetli çarpışmalarla aralıksız 3 hafta sürmüştür. Türklerin önderi sık sık savaş alanının ortasındaydı. Bir seferinde de ciddi bir şekilde yaralanmıştı. Türkler ve Yunanlılar göğüs göğü-

se gelmişlerdi. Bu. Hemen hemen eşit güçler arasında geçen korkunç bir çatışmaydı.

Bu, gerçekten Doğu ile Batı'nın, Batılılaşmış bir devlet ile yeni Türkiye'nin üstünlük için çarpışmalarıydı. Üç hafta sonunda Türklerin direncini kıramayan Yunanlılar nihayet ilerlemekten vazgeçmek ve karşı saldırıya geçen Türk Milliyetçileri önünde geri çekilmek zorunda kalmışlardır.

Yunanlılar'ın moralleri çökmüştü. 16 Eylül'de genel ricat emri verilmişti. ⁹ Ve yenik Yunanlılar çekilirken yolları üstündeki köyleri durmaksızın yakıp yıkıyorlardı. Ayın 23'ünde Eskişehir-Afyon hattındaki eski mevzilerine kadar çekilmişlerdi.

Hedeflerine ulaşmakta başarısızlığa uğramışlar ve Türkler de ikinci büyük zaferlerini kazanmışlardı. Gerçi, bu zafer kesin bir sonuç vermemiş, Yunan ordusu yok edilememişti. Fakat Türklere gerekli moral takviyesini vermişti. Sakarya Savaşı ile, Türk-Yunan savaşında durum tersine düşmüştü. Denebilir ki, bu savaş, içinde yaşadığımız yüzyıl tarihinin en büyük savaşlarından biridir.¹⁰ Bu savaş izleyen bir yıllık durgunluk, Türklere güçlerini toplamak ve daha iyi duruma getirmek için bol zaman kazandırmıştır." (TOYNBEE-II:15-16)

Yunan kayıtlarına göre, savaşta 5227 Yunan askeri ölmüş ya da kaybolmuştur. Son derece yerinde bir taktikle düşmanını karşılayan Mustafa Kemal ise Yunanistan'ın Ankara'yı düşürmek hedeflerini baltalayarak Osmanlı'nın başkentinden sonra, yeni Türkiye'nin başkentini de istiladan kurtarmıştır. Böylelikle hem İstanbul hükümetinin hezeyanlarına hem de ulusal hareke-

9 Çoğu tarihçi genel ricat emrinin 10 Eylül'de geldiğini belirtmektedir. Ayrıca Nutuk'ta da bölgenin 13 Eylül'de tamamen temizlendiğini vurgulamaktadır.

10 Toynbee burada Price'in, Türkiye'nin Yeniden Doğuşu kitabına atıf yapmaktadır.

tin içindeki muhalifleri susturan Mustafa Kemal, Yunan birliklerinin hücum kabiliyetini sıfırlamıştır. İşgal güçlerinin, özellikle de milliyetçi önderlikle savaşa girmekten kaçınan İngiltere'nin, iteklemeleriyle haksız bir işgal girişimine kalkışan Yunanistan artık, hücum kabiliyetini yitirmiş bir halde kaçınılmaz sonunu beklemeye başlamıştı.

Sakarya Meydan Savaşı'ndan sonra TBMM'de büyük coşkuyla karşılanan Mustafa Kemal'e "Mareşal" ve "Gazi" unvanları verildi. Bu arada işgal kuvvetlerine mensup araçlar, Ankara'ya, Yunanistan'ın Anadolu'dan çekilmeye hazır olduğunu ancak bunun Trakya'da verilecek tavizler karşılığında düşünüleceğini bildiriyorlardı. Yunan ordusu karşısında ilk defa üstün duruma geçme şansı yakalayan TBMM için Yunanistan'a taviz vermek mümkün değildi. Ancak Sakarya Meydan Savaşı'nın dış ilişkilere en olumlu yansıyan yönü, Fransa'nın Ankara hükümetini tanıması oldu.

Fransa, hem Gaziantep hem de Çukurova konusunda huzursuzdu. Bu ülkenin eski Bakanları'ndan Franclin Bouillion, 9 Haziran 1921'de Ankara'ya varmıştı. Ülkesi, Ankara ile anlaşmak istiyordu. 13 Haziran'da resmi hüviyet kazanan temaslarda kesin sonuç ancak Sakarya Zaferi'nin ardından varılabilirdi. 20 Ekim tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması'yla Fransa, İngiltere'ye haber bile vermeden ve bu ülkenin sert tepkisini üzerine çekeceğini çok iyi bilmesine rağmen, Anadolu'daki emellerinden vazgeçti. Fransa 25 Ekim'de Gaziantep, 5 Ocak'ta ise Adana'yı boşalttı. (KOÇU:273-291) Diğer işgal gücü İtalya Anadolu macerasından, Fransa'dan önce uyanmasını bilmişti. Şimdi milliyetçi önderliğin önünde zaten kolu kanadı kırılan Yunanistan sorununu nihai çözüme kavuşturmak kalıyordu.

Büyük Taarruz:

Seferberlik şartları ağırdı. Gerçi kimi ülkeler Mustafa Kemal'in Türkiye'si ile ilişki kurmuş, Hint müslümanlarından zaman zaman yardım alınabilmiş, SSCB ilişkileri dostane sınırlar çerçevesinde yürütülmüştü ama Ankara ister istemez bir içine kapanıklık ve dünyadan dışlanmışlık sorununu taşıyordu. Mustafa Kemal, son darbenin önemini biliyordu. Acele edip cepheye sıkışmak, savaşı zorlu oyalama taktiklerine bağlamaya niyetli değildi. Meclis Sakarya Savaşı'ndan sonra durulmuş ama taarruz emrinin gelmesiyle, savaş hazırlıklarının uzamasıyla yeniden çalkalanmaya başlamıştı. Bazı mebuslar moralman tükenmiş Yunan ordusuna son darbenin neden hala indirilemediğini sormaktaydılar. Bu kesime göre yitirilen hergün düşmanın yeni siperler kazıp, savunma önlemlerini alması demekti. Oysa Mustafa Kemal, Çanakkale Savaşı'ndan beri zaferin dikenli teller örerek kazanılamayacağını farkındaydı.

Ankara'yı zorlayan diğer faktör, ulaşım olanaklarının kısıtlılığıydı. Cephe kayıtları, hastahanelerde can veren askerlerin sayısının savaş meydanında ölenlerden çok daha fazla olduğunu gösteriyordu, ordu zatürree salgınıyla boğuşuyordu. Genelkurmay Başkanlığı Sağlık Dairesi verilerinden öğrenildiği kadarıyla, 1921'de 151 bin 783 olan hasta sayısı 1922'de 247 bin 988'e ulaşmıştı. Bazı birimlere ilaç sevkıyatı yapılmıyordu. Demiryolu İstanbul'dan başlayıp Ankara da bitiyordu. Milli güçler demiryolunun ancak Eskişehir'in doğusunda yer alan küçük kısmını ellerinde tutuyordu, diğer bazı hatlar zaten savaş taktiği açısından elverişsizdi. İnönü savaşlarında Eskişehir-Ankara ulaşımı 20 saatten fazla sürüyordu. İnebolu'dan Ankara'ya sevkıyat ancak bir haftada tamamlanabiliyordu. Böylesine ağır şartlar altında nihai zafere hazırlanırken temkinli olmak gerekiyordu. Mustafa Kemal, bu ve-

rilerden hareketle Meclis'ten yükselen bazı olumsuz sinyallere karşın savaş hazırlıklarını yürütüyordu.

Yapılan hesaplara göre zaferin kazanılabilmesi için cepheye en az 100 bin silahlı asker, 4 bin makineli tüfek, süvarilere at, atlara yem ve eldeki silahları günlerce ateşlemeye yetecek kadar cephane yığmak lazımdı. (KERİM:177) Mustafa Kemal, 1922 yılı başlarında Ankara'da görüştüğü Rus general Fronze'ye eksikliklerin 2-3 ay kadar kısa bir sürede giderilmemesi halinde diplomatik çözümden başka seçeneğin kalmayacağını söylüyordu. Sakarya Savaşı'nın ardından hazırlıklar derhal başlatılmış ama yukarıda sayılan sebeplerden ötürü, sonuç alınması beklendiği kadar kısa zaman zarfında mümkün olmamıştı.

Mustafa Kemal'in liderliği tartışmaya açılıyor:

Olağanüstü koşullarla başkomutanlık vazifesini üzerine alan Mustafa Kemal, yetkilerinin genişliği sebebiyle sıklıkla eleştirilmekteydi. Başkomutanlık Yasası'nın uzatılmasına ilişkin her meclis oturumu başlı başına bir olay oluyordu. Bu oturumlardan en heyecanlısıyla 55 Mayıs'ta yaşanmıştı. Muhalifler, gerekli çoğunluğun sağlanamadığı bir görüşmede Başkomutanlık Yasası'nın uzatılmamasını sağlamışlardı. Karar, Mustafa Kemal'in liderliğinin resmen tartışılmaya açılması demekti. Üstelik kürsüde söz alan kimi mebuslar, orduyu küçük görürken, milliyetçi önderliği yaylım ateşine tutmuşlar ve bu muhaliflerin sözleri alkışlarla karşılanmıştı. Mustafa Kemal ise, her ne pahasına olursa olsun yetkilerini terketmemeye kararlıydı. Meclis ertesi gün yeniden toplanacak ve Mustafa Kemal Paşa, mebuslara bilgi verecekti.

Gizli oturumda söz alan Mustafa Kemal'in açıklamaları hayli sertti. Önce muhalifler dişlerini göstermişler, şimdiyse sıra Mustafa Kemal'e gelmişti. Sözlerine sürekli Meclis'i karıştır-

makla mesai harcayan belli kişilerin yine ortalığı karıştırmakta olduğunu belirterek başladı. Muhalliflerin olağanüstü yasalarla görev yapan bir başkomutanın varlığını gereksiz bulduklarını hatırlatan Mustafa Kemal, herşeyden önce halihazırda görev yapan mebusların ve TBMM'nin kendisinin olağanüstü şart ve yetkilerle çalışmakta olduğunu vurguladı. Mustafa Kemal'in sert konuşmasının ilgi çekici bölümleri, Nutuk'tan şöyle özetlenebilir:

“Hayır baylar, bizim en önemli ve temel ödevimiz, siyasa yapmak değildir. Bizim ve bütün ülkenin ve ulusun bugün biricik ödevi, topraklarımızda bulunan düşmanı, süngülerimizle kovup atmaktır. Bunu yapamadıkça siyasa, anlamsız birşiz olarak kalır. ...Ben ordumuzun varlığını ve gücünü paramızla orantılı bulundurmak kuramını kabul edenlerden değilim. ‘Paramız vardır, ordu yaparız; paramız bitti ordu dağılsın...’ Benim için böyle bir sorun yoktur. Baylar, para vardır ya da yoktur; ister olsun, ister olmasın, ordu vardır ve olacaktır. Bu noktada bir anımı da canlandırayım. Ben ilk kez bu işe başladığım zaman, en akıllı ve düşünür geçinen birtakım kişiler bana sordular: ‘Paramız var mıdır, silahımız var mıdır?’ ‘Yoktur’ dedim. O zaman, ‘Öyleyse ne yapacaksın?’ dediler. ‘Para olacak, ordu olacak ve bu ulus bağımsızlığını kurtaracaktır’ dedim. Görüyorsunuz ki, hepsi oldu ve olacaktır.

Bir takım baylar da, ‘Başkomutan ulusa parasız zorla iş yaptırıyor; oysa yasalar ülkede parasız zorla iş yaptırmayı yasaklamıştır’ demişler. Bu doğrudur baylar ama gerekseme, tehlike, bize herşeyi yasal göstermektedir. Ordunun eksikleri ulusa parasız iş yaptırmayı gerektiriyorsa, bunu yapıyoruz ve en doğru yasa, budur. Ulsun ve ordunun yenilmemesi için ‘Yasa buna engeldir’ diye gerekli gördüğüm önlemi almakta duraksamayacağım.

... Üzerine büyük işler yüklenmemiş adamların bu konusundaki duraksamalarını hoş görmelidir. Bakınız, size bir örnek vereyim: Ben çok toy komutanlar gördüm. Örneğin, bir alay komutanı yeni tümen komutanı olmuş, ya da bir tümen komutanı yeni kolordu komutanı olmuş; biraz da bilgisi, görgüsü kıt. Daha bilgi, görgü edinmeye fırsat bulamadan güç durumlar karşısında kalmış.Yaşadığı süre içinde bir tümene alışmış iken, düşman karşısında iki yada üç tümene birden komuta etmek zorunda kalınca elbette duraksayacak ve güçlük çekecektir.Bir tümene komuta ettiği zaman, tümenin bütün birliklerini, olabildiği kadar, gözden uzak dayangalarda bulunan iki üç tümenin savaşını yönetmek zorunda kalınca kendi kendine: 'Ben hangi tümenin yanında bulunayım, onun mu bunun mu? Orada mı burada m?' diye sorar.

Hayır! Ne orada bulunacaksın, ne de burada! Öyle bir yerde bulunacaksın ki, hepsini yöneteceksin. O zaman: 'Ben hiçbir gereği gibi göremem' der. Elbette göremezsin, elbette gözlerinle göremezsin! Aklınla ve anlayışınla görmek gerekir.

Vasıf Bey bir konuşmasında demiş ki: "Biz Sakarya Savaşı'ndan sonra, işte şimdiye dek kıpırdayamadık, kıpırdamıyoruz. Bu söz kimilerinin, "Yaşa" sözleri ve alkışlarıyla karşılanmış.

Baylar bundan çok üzüntü ve acı duydum; çok utanç duydum. Ordunun kıpırdamadığını, kıpırdayamayacağını savlayan bir aymazın sözlerini alkışlamak gerçekten çok tuhaftır. Rica ederim, bunu burada gömelim, kimse işitmesin!

İşte baylar, başkomutanlığın gereksizliğini tanıtlamak için söylenen sözlerin belli başlıları bunlardır. Benim de bu sözlerle verebileceğim yanıtlar işitildi. Bundan sonra düşünüp karar verme Meclis'e düşer. Yalnız, bir gerçeği gözler önüne sermek zorundayım. Yüce Meclis'in başkomutanlığın gerekliliğine inan-

dığından kuşku edilmese de, karşıcılığın hiçbir temele dayanmayan gösterileri Meclis kararının istenilmeyen bir biçimde çıkmasına yol açtı. Bunun sonucu ne oldu baylar biliyor musunuz? Başkomutanlık belirsiz bir durumda iki gündür askıda bulunuyor. Bu dakikada ordu komutansızdır. Eğer ben, ordunun komutasını bırakmıyorsam, yasaya aykırı olarak komuta ediyorum. Meclis'te beliren oylara göre hemen komutadan el çekmek isterdim. Başkomutanlığımın sona erdiğini hükümete bildirdim de. Ama, önlenemeyecek bir kötülüğe yol açmak zorunluluğu karşısında kaldım. Düşman karşısında bulunan ordumuz başsız bırakılamazdı. Bunun için bırakmadım, bırakamam ve bırakamayacağım.” (ATATÜRK-II: 877-883)

Mustafa Kemal hayli sert bir üslupla yaptığı konuşmadan istediği sonucu aldı. Çok kısa süre içinde tüm muhaliflerin açıklamalarını incelemiş, en sert konuşmalara gereken yanıtları hazırlamış ve oylama öncesinde TBMM hakimiyetini sağlamıştı. Nitekim yapılan oylamada 11 aleyhte ve 15 çekimser reye karşılık 177 oyla Başkomutanlık Yasası'nın süresi uzatıldı. Şimdi sırada Yunan ordusunun Anadolu'dan atılması vardı.

Büyük Taarruz'da cephe genişliği 600 kilometreyi buluyordu. Mustafa Kemal, bu yüzden Türk birliklerini fazla açılmamaları hususunda uyarmıştı. Yunan ordusunun önceki savaşlarda düştüğü duruma düşmek istemiyordu. Aradan geçen süre içinde Yunan ileri karakollarında tertibat gevşetilmiş, işler savsaklanmaya başlanmıştı. Yine de düşmanın 130 bine varan askeri gücüne karşı 103 bin kişilik bir ordu hazırlanabilmişti. Türk ordusunun top sayısı 200'den fazlaydı ve bunların 50 kadarı ağır toplardı. Türk komuta heyeti en çok yoğun top ateşi altında başlayacak bir hücumla bel bağlamaktaydı.(MECHIN, 2001:191)

Zafer yolunda:

Mustafa Kemal'in taarruz planlarından meclisin bile haberi yoktu. Yunan istihbaratından en ufak bilgiyi bile esirgeyen Başkomutan, hareket planlarını İsmet Paşa, Fevzi Paşa ve Kazım Paşa biliyordu. Cephe düşmana sezdirilmeden düzenlenecek, baskın çok ani gerçekleşecekti.13 Ağustos'tan itibaren kolordu ve tümenler kendilerine bildirilen yığınak noktalarına doğru yürüyüşe geçtiler. 25 Ağustos'ta tamamlanması istenilen yığınaklara ulaşma faaliyeti düşmandan gizli olarak gece yapılıyor, askerler gün ışıdıktan sonra dinlenmeye alınıyorlardı.

Mustafa Kemal ordusunun ana kuvvetini düşman cephesinin bir kanadına odaklamayı düşünüyordu. Hedef yok edici bir meydan savaşıyla düşmanı çökertmekti. Ana kuvvetler Afyon'un yakınındaki Akar çay-Dumlupınar mevkiinde toplanıp, düşmanın bu bölgedeki kanadı vurulacaktı. Mustafa Kemal, Konya'ya gelen General Townshand'le görüşeceği gerekçesiyle 23 Temmuz akşamı Akşehir'e doğru yola çıktı. 28 Temmuz günü tertip edilen futbol maçı komutanlarla buluşulmasını sağlamak amacıyla düzenlenen bir kamuflajdı. 28-29 Temmuz akşamı alınan kararlar gereğince saldırı hazırlıkları 15 Ağustos'a dek tamamlanacaktı. Mustafa Kemal saldırı planlarının esaslarının belirlenmesinin ardından Ankara'ya döndü ve 6 Ağustos'ta birliklere taarruza hazır olunmasına yönelik gizli emir ulaştırıldı. Daha önce de belirtildiği gibi saptanan noktalara askeri birliklerin yürütülmesi işine 13 Ağustos'ta başlandı. Aynı gün Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, cepheye ulaşmıştı.

Mustafa Kemal, muhaliflerin ortaya attığı fikirlere karşılık vermek ve son bir durum değerlendirmesi yapmak gayesiyle Ankara'dan ayrılışını geciktirdi. İstediklerini yapar yapmaz gizlice Ankara'dan ayrılan Mustafa Kemal, cepheye gidişini gizli tutmak için şehirden ayrıldığı gün Çankaya'da çay partisi düzen-

lediğini gazeteler aracılığıyla yayınlamıştı. Hazırlıklar o denli gizli yürütülüyordu ki, Mustafa Kemal Konya'ya tren yerine karayoluyla gitmiş ve şehre varır varmaz telgrafhane memurlarını gözlem altına aldırılmıştı. Taarruz başlayana dek nerede olduğunu kimse öğrenemeyecekti. 20-21 Ağustos akşamı I.-II. Ordu Komutanları, Cephe Komutanı ve Genelkurmay Başkanıyla bir araya geldi. Harita üzerinde "savaş oyunu" gözden geçirildi. 24 Ağustos'ta cephe karargahı Akşehir'den Şahut kasabasına getirilmişti. 26 Ağustos sabahıysa Kocatepe'ye ulaşılmıştı. Taarruz sabah 05:30'da yoğun topçu ateşi desteğiyle başlatılacaktı.

Karanlıkta ilerleyen avcı hatları düşman siperlerine 4-5 yüz metreye dek yaklaşmışlardı. Saat 05:30'da Türk ordusu Kalecik Sivrisi ve buranın batısında yer alan düşman mevzilerine girdi, bir saat sonra Tınaz tepe alındı. Ne var ki Belen'de sorunlar vardı. Bazı birlikler geri çekilmişlerdi. 23. Tümen harekette gecikiyordu. Mustafa Kemal, tümen komutanını azarlamıştı. Ne var ki, tepe saat 09:00 düşürüldü. Mustafa Kemal beklediği anın geldiğini anladı. Ankara'ya Türk ordusunun saat 10:00'dan itibaren tüm cephede saldırıya geçtiği haberini geçti.¹¹

26 Ağustos'ta önemli tepeler alınsa bile düşman direnci kırılamamıştı, Yunan ordusunda yarılma gerçekleşmemişti. 27 Ağustos'ta ise Mustafa Kemal'in hareket planı kusursuzca işletilerek ilk hedefleri oluşturan düşman mevzileri düşürüldü. Düşman Sincanlı ovasına atılırken, süvari birlikleri Afyon'a girdi. Ancak Çiğli tepeyi alması gereken 57. Tümen komutanı Albay Reşat Bey, hedefe ulaşamamasını onur meselesi haline getirerek intihar etti. 26-27 Ağustos'ta düşmanın Afyon güneyinde 50 doğusunda 20-30 kilometre uzunluğundaki müstahkem hatları devre-dışı bırakılmıştı. Yunan ordusunun bazı başarılı hamleleri görülmüş ama bunlar düşmanı kesin sonuca ulaştıracak çapa

11 Aydemir, Mustafa Kemal'in Kocatepe'deki meşhur fotoğrafının 23. Tümen komutanını azarlamaya giderken çekildiğini savunmaktadır.

erişememişti. 28 Ağustos'ta düşman İzmir'e çekilmek istiyor fakat Türk ordusu, Yunan birliklerini çevirme ve imha işini artan kuvvetle sürdürüyordu. 29 Ağustos devamlı çarpışmalarla geçti. Yunan birlikleri hareket kabiliyetlerini yitirdiklerinden aldıkları karşı-taarruz buyruğunu gerçekleştiremediler.

Bu arada dağılıp kaçan Yunan birlikleri toparlanmalarına fırsat verilmeden Türk süvarilerince imha edilirken, Yunan komutan Trikopis'in manevra sahası da bazı Türk birliklerinin sistemli saldırılarıyla daraltılıyordu. Mustafa Kemal Adatepe'ye vardığında, yani 29-30 Ağustos gecesinde İsmet Paşa çember hareketini tamamlamak üzereydi. 26 Ağustos'ta savaş planı uyarınca İsmet Paşa, Afyonkarahisar'daki Yunan cephesinin ortasına saldırmıştı. 29 Ağustos'a kadar geçen sürede Türk ordusu 40 kilometre kadar ilerlemişti. Dağılan Yunan birlikleri topçu kuvvetlerinin de desteğiyle Dumlupınar'da mukavemete yeltenseler bile başarı gösteremeyerek dağıldılar. 29 Ağustos'u 30 Ağustos'a bağlayan gece Mustafa Kemal'in Fevzi ve İsmet Paşalar'a danışarak yaptığı plan ertesi gün başarıyla uygulandı. Yunan birlikleri çareyi savaş alanını bırakıp kaçmakta buldular. Son çare olarak Uşak'ta tutunmaya çalışacak olan Yunan birlikleri, burada da kaderlerinden kurtulamayacaklardı. (TOYNBEE-II:20) Mustafa Kemal, 31 Ağustos'ta savaş alanını gezdi. Öğle saatlerinde İsmet ve Fevzi Paşa ile son durum değerlendirmesinde bulunacak, ardından da meşhur talimatını verecekti:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi orduları!

Afyonkarahisar-Dumlupınar büyük meydan muharebesinde, zalim ve mağrur ordunun asli unsurlarını,, inanılmayacak kadar az bir zamanda imha ederek, büyük ve necip milletimizin fedakarlıklarına layık olduğunuzu ispat ediyorsunuz. Türk milleti, istikbalinden emin olmaya haklıdır.

Muharebe meydanındaki maharet ve fedakarlıklarınızı yakından takip ediyorum. Milletimizin hakkınızdaki takdirlerine delalet etmek vazifemi mütavaliyen ve mütemadiyen yapacağım. Başkomutanlığa teklifatta bulunulmasını cephe komutanlığına emrettim.

Bütün arkadaşlarımın Anadolu'da daha başka meydan savaşları verileceğini göz önünde tutarak ilerlemesini ve herkesin, akıl kuvvetlerini, celadet ve hamiyet kaynaklarını, yarışircasına izbale devam eylesesini rica ederim.

Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir ileri!" (AYDEMİR-II: 487-488)

Yunan ordusunun mevcut durumuyla Uşak'ı tutması mümkün değildi. Türk süvarileri 2 Eylül'de Uşak'taki Yunan karargahına girdiklerinde General Trikopis'e yapacak pek az hamle bırakmışlardı. Türk ordusu General Trikopis ve kurmay heyetini esir etmiş, merkezle zaten iletişimi kesilen Yunan askerlerinin son moral kırıntıları da yerini ümitsizliğe terketmişti. Yunan askeri panik içinde İzmir'e doğru kaçıyordu. Afyon'dan İzmir'e kadar geçtikleri hat üzerinde bulunan tüm köyleri ateşe veren Yunan birlikleri, mağlubiyetin acısını sivil halka saldıracak çıkarıyorlardı. Martino, savaş sırasında Yunan kayıplarının 68 bine vardığını, 17 bin düşman askerinin ise Türk birliklerince tutsak alındığını ileri sürmektedir. (MARTINO:138)

Mustafa Kemal İzmir'de:

Türk ordusu Uşak'tan sonra ciddi direnişle karşılaşmadan ilerliyordu. 4 Eylül'de Yunan askerinin Anadolu'dan tahliyesine karşılık mütareke önerisi Ankara'ya ulaştı. Mustafa Kemal Paşa

5 Eylül'de İcra Vekilleri Başkanı Rauf Orbay'a yollanacak cevap metnini iletir. Buna göre Yunan ordusu zaten parçalandığından Anadolu için bir mütareke yapılmasına gerek kalmamıştır. Ordu 6 Eylül'de Mile hattına vardı, 8 Eylül'de de Manisa civarına erişildi. 9 Eylül'de İzmir'i alan Türk ordusu, 10 Eylül'de Bursa'ya işgalden kurtardı. Bu arada İzmir'deki İtilaf Devletleri, Mustafa Kemal Paşa'ya haber ulaştırmışlardı. İtilaf devletleri temsilcileri, şehrin Türkler'e teslimini müzakere etmek istiyorlardı. Mustafa Kemal, öneriyi kabul etti. 9 Eylül'de Kemalpaşa'da buluşulacaktı. Atatürk, söz konusu olayı, alaycı bir dille Nutuk'ta, "...Verdiği yanıttta da, 9 Eylül 1922'de Nif'te (Kemalpaşa) görüşebileceğimizi bildirmiştim. Gerçekten dediğim günde ben Kemalpaşa'da bulundum. Ama, görüşmeyi isteyenler orada değildi. Çünkü ordularımız İzmir rıhtımında ilk verdiğim hedefe, Akdeniz'e ulaşmış bulunuyorlardı" (ATATÜRK-II:903) sözleriyle tasvir eder.

Mustafa Kemal, Kemalpaşa'ya varmıştı ama İzmir'e hemen girilmesi doğru olmazdı. Öncelikle Türk birlikleri henüz şehrin tamamını kontrol altına alamamışlardı. Şehrin dört yanı Hristiyanlar ve Yunan ordusuna mensup kılıç artıklarıyla doluydu. Halkın da Türk ordusunun hızlı ilerleyişi karşısındaki şaşkınlığı hesaba katılmalıydı. Mustafa Kemal Paşa, o akşam arkadaşlarıyla İzmir'i uzaktan izlemekle yetindi. Paşa, hayallerini süsleyen şehre bir gün sonra girecektir.

Karargah Bornova'da konuşlandırıldı. Ordu mensupları, kentin ileri gelenleri ve işgal güçlerine bağlı subaylar onu selamlıyorlardı. Hükümet Meydanı ise onu karşılamaya gelenlerce hıncı hınc doldurulmuştu. Tam o esnada makine tüfek sesleri, top güremelerine karıştı. Subaylar, kurmaylar dehşet içinde birbirlerine bakıyorlardı. Çatışma seslerinin giderek yaklaşması ve bir türlü kesilmemesi Mustafa Kemal'i de gerginleştirmişti. İki saat kadar süren bir arbededen sonra şehrin düştüğünden habersiz 3 bin kişilik düşman kolunun Türk birliklerince kısıtıl-

ması sebebiyle başlayan çatışmanın, olaylara sebebiyet verdiği anlaşıldı. Mustafa Kemal, yeniden kutlamalara daldı.

İstikamet Karşıyaka'dır. Bayraklı tarafında halen İngiliz garnizonları bulunmaktaydı. Mustafa Kemal için Kral Konstantin'in kaldığı beyaz köşk hazırlanmıştı. İzmir halkı paşa için bu köşkü süslemişlerdi. Kafiye otomobilden inince, Mustafa Kemal, köşkün kapısının önüne bir Yunan bayrağı asıldığını görür. Mustafa Kemal'in gözleri sertleşir, bakışları dumanlaşır. Yüzü donuk ve gergindir. En yakındaki karşılayıcılarına biraz sertçe sorar:

"-Bu nedir?

Orta yaşlıca, terbiyeli bir bayan karşılayıcı bir cevap verir:

-Yunan bayrağı Paşam! Bu eve yerleşen Yunan Kralı Konstantin, buraya ilk girerken, bu taşlığa serilen Türk bayrağını çiğneyerek geçmişti...;

-Hata etmiş. Ben bu hatayı tekrar edemem. Bayrak milletin şerefidir. Ne olursa olsun, yerlere serilmez ve çiğnenmez. Kaldırınız!..." (AYDEMİR-II:512-513)

Şehre girince Kordon boyunda tur atmış sonra da Kramer Oteli'ne uğramıştı. Artık zafer kazanılmıştı. Bu zafer doyasıya kutlanmaya değerdı. O da renkli hayat yaşamayı sever, savaşta ve barışta nasıl yaşanması gerektiğini bilirdi. Kramer Oteli'nde, Mustafa Kemal ile garson, hemen hemen tüm tarih kitaplarına geçecek, şu konuşma yaşanacaktı:

"Otel yabancı ve yerli Hıristiyanlarla dolu idi. Sonradan bize anlattıklarına göre Mustafa Kemal de şehre girince bu otele uğramış. Ne sırması, ne de önünde arkasında koşan generalleri ve subayları var. Dolu salona girmek isteyince, garsoniyer olmadığını söylemiş. Fakat müşterilerden biri tanıyıp da:

'Mustafa Kemal... Mustafa Kemal...' diye bağırınca, kalabalık birbirine girer. İhtimal hepsi dağılacaklar. Mustafa Kemal, kimsenin rahatsız olmamasını rica eder ve yanındakiyle bir masaya oturur. Garson mudur, otel müdürü müdür artık kim önce koşup gelmişse birer kadeh içki istediklerini söyler ve sorar:

-Kral Konstantin hiç bu otele gelip bir kadeh rakı içti mi?

-Hayır paşa efendimiz!

-Öyleyse neden İzmir'i almak istemiş? Der ve İzmir'e girişinin ilk zevkli saatlerini o masada geçirir." (ATAY:321-322)

Barışa doğru:

Artık barış arayışları gündeme gelmekteydi. Mudanya'da temasların yapılmasına milliyetçi önderlik olumlu bakmaktaydı ama Mustafa Kemal Meriç kıyısına dek Trakya'nın acilen boşaltılması hususunda ısrarcıydı. Mudanya Konferansı'na Türkiye'yi temsilen İsmet Paşa delege olarak katılacaktı.

Mudanya Konferansı 4 Ekim'de öğleden sonra açıldı. Konferansta Türkiye adına İsmet Paşa, İngiltere adına General Harrington, Fransa adına General Crape ve İtalya'yı temsilen Monpelli hazır bulunmaktaydı. Konferansın temel amacı Türk-Yunan savaşına acilen son vermek, Trakya, Boğazlar ve İstanbul meselelerini masaya yatırmaktı. Tüm müttefik ülkeleri temsilen Mustafa Kemal'le görüşen Boillon Mudanya'nın alacağı seyri, Bursa'dan izliyordu. Aynı günlerde Bursa'nın konukları arasında Fevzi Çakmak'ta vardı. Başlangıçta müttefikler olumsuz koşullara sahip olmalarına karşın fazla taviz vermekten kaçındılar.

Üçüncü gün, Türk-Yunan savaşının noktalanması hakkında prensip anlaşmasına varılmıştı. Müttefikler artık Trakya'da

konuslandırılacak Türk mülkiye ve jandarma güçlerinin sayısına ilişkin ısrarlarından da vazgeçmiş görünüyordlardı. Ancak Karaağaç meselesi askıdaydı. Ankara, Yunan birliklerinin yanısıra müttefik güçlerinin de Trakya'yı boşaltmalarını istiyordu. Mustafa Kemal, o saatlerde atağa kalkmış ve İsmet Paşa'ya Ankara'nın talepleri çerçevesinde anlaşma sağlanamazsa, Türk askeri hareketinin durdurulmasına ilişkin sözlerin askıya alındığının açıklanmasını söylüyordu.

7 Ekim'de Fransız ve İtalyan delegelerinin Türk taleplerini onayladıkları ortaya çıktı ama General Harrington, İstanbul'a dönmüştü. İsmet Paşa istikameti Bursa'ya çevirdi. Kısaca masada buhran başgöstermişti. Mustafa Kemal, İsmet Paşa'ya birgün önceki buyruklarını hatırlattıktan sonra, Türk ordusunun rotasını İstanbul'a çevirmeye hazırlanmasını iletliyordu. Görüşmeler 7 ve 8 Ekim'de kesildi. Birgün sonra Fransız ve İtalyan generalleri İsmet Paşa'ya ziyarette bulundular. Aynı gün İngiliz temsilcisi çok sert açıklamalar yaptı. Belli ki, ihtilaflı hususlar nihai barış konferansına kalacaktı. Yine de Doğu Trakya'nın Yunan askerinden arındırılması ve alınan tavizler Mudanya Anlaşması'nın imzalanması için yeterliydi. İsmet Paşa kendisine verilen yetkilere dayanarak anlaşmayı 11 Ekim'de imzalamış, savaş sona ermiş, Doğu Trakya vatan topraklarına katılmıştı. (CEBESoy-II:100-101)

Yunan Hükümeti Mudanya koşullarını 14 Ekim'de bazı çekincelerine rağmen imzaladı. (TOYNBEE-II:24) Varılan mutabakat 15 Ekim'de yürürlüğe girdi. Bu arada Ortadoğu politikası tam bir felaketle neticelenen İngiltere Başbakanı Lloyd George 19 Ekim'de istifasını krala sundu. Seçimler İngiltere'de barış ve sükun vadeden yeni İngiliz hükümetini işbaşına getirecekti. "Öldü denen" Türkiye, Mustafa Kemal'in önderliğinde, Büyük Savaş'ın galiplerinden birisinin başını yemişti. Şimdi masanın asıl önemli evresi açılacaktı. Gözler, nihai barış görüşmelerine çevrilmişti.

Saltanatın kaldırılması:

27 Ekim 1922'de İtilaf Devletleri, Ankara hükümetini, Lozan'da düzenlenecek barış görüşmelerine çağırdılar ama ortada çözülmesi gereken başka bir çelişki vardı. O da Lozan'a hem Ankara hem de İstanbul hükümetinden heyet davet edilmesi idi. Ortak çağrı Mustafa Kemal'i sinirlendirdi. Anlaşılan İtilaf Devletleri yine oyun peşindeydiler. İstanbul'un teslimiyetçi hükümetiyle, Ankara'nın milliyetçi önderliği aynı masada Türkiye'nin kaderinin belirlenmesinde, eşit pozisyonda rol oynayamazdı. Mustafa Kemal, padişahın "ılımlı temsilcisi" Tevfik Paşa'nın Lozan'da kazanılan zaferin boyutlarını küçültecek tavırlar sergileyeceğinden kuşku duymuyordu.

Tevfik Paşa, İstanbul adına ilk telgrafı direk Mustafa Kemal'e 17 Ekim 1922'de çekmişti. Tevfik Paşa zaferin İstanbul-Ankara ikiliğini ortadan kaldırdığını, ulusal birliğin sağlandığını ileri sürüyordu. Bu satırları okuyan Mustafa Kemal'in aklına ise milli mücadelenin en çileli günlerinde İstanbul'un kışkırttığı çapulcu çeteleri ve iç-savaş geliyordu. Tevfik Paşa'nın satır aralarında ise düşmandan arındırılmış Türkiye'de padişahın işinin başında olduğu ve ulusun Vahdettin'in buyruklarına uyması lazım geldiği okunuyordu. Dahası Tevfik Paşa, TBMM'nin adını bile anmaktan kaçınıyordu. Mustafa Kemal, yolladı mesajında Tevfik Paşa ve İstanbul hükümetinin ortalığı bulandırmaktan hemen vazgeçmesini istedi. (ATATÜRK-III: 1883)

Tevfik Paşa, Mustafa Kemal'den beklediği ilgiyi göremeyince, 29 Ekim'de sadrazam sanını kullanarak doğrudan TBMM'ye başvurdu. İstanbul hükümeti, başvurularında işin ucunu milli mücadelede başarının kazanılmasına yaptıkları katkılardan söz etmeye dek vardırımlardı. Mustafa Kemal, ne zamandan beri saltanatı kaldırıp, egemenliği ulusa vermeyi tasarlıyordu. Şimdi İstanbul hükümetinin, hem de tam barış toplantısı arifesinde

kalkıştıkları girişimler, ona beklediği fırsatı tanımıştı. İstanbul hükümetinin son girişimleri kullanılarak Vahdettin'in defteri dürülebilecekti.

Saltanatın kaldırılmasına ilişkin oturum 30 Ekim 1922'de TBMM'de açıldı. Kürsüden Dışişleri Bakanı sıfatıyla yaptığı ilk konuşmasında milliyetçi önderliğin barış görüşmelerine İstanbul'un da katılmasını kesinlikle engelleyeceğini, bu hususun İtilaf Devletleri'ne de ayrıntısıyla açıklanacağını kaydetti. Daha sonra içinde Mustafa Kemal'in de imzası bulunan 80 imzalı karar meclise sunuldu. Kararda Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılıp yerine yepyeni bir Türkiye'nin kurulduğu seslendiriliyor, bazı hatipler İstanbul hükümeti adına iş görmeye kalkışanların, Hıyanet-i Vataniye Kanunu çerçevesinde yargılanmasını öneriyorlardı. 30 Ekim tartışmalarla neticelendi ve ertesi gün meclis toplanmayacaktı. Oysa kararın en kısa zamanda çıkarılması lazımdı. 31 Ekim'de Müdafaa-i Hukuk Grubu konuyu ele aldı, Mustafa Kemal gruba yaptığı konuşmasında Osmanlı egemenliğinin kaldırılması mecburiyeti üzerinde durdu.

1 Kasım'da meclis tartışmalarla çalkalanıyordu. Mustafa Kemal, Türk-İslam tarihinden bahsettiği uzun konuşmasında, padişah ve halifeliğin birbirinden rahatlıkla ayrılabilceğini, bunun İslam'a karşı bir saygısızlık olmadığını belirtti. Ancak muhalifler tam zamanında bir planı yürürlüğe sokarak, teklifin üç komisyonda birden görüşülmesi kararını çıkarttılar. Saltanat'ın kaldırılması meselesi Anayasa, Din ve Adalet Komisyonları'nda ortaklaya ele alacaklardı. Mustafa Kemal, meclisin yapısını bildiğinden komisyon çalışmalarını yerinden izlemeye ve gerektiği takdirde inisiyatif üstlenmeye karar verdi.

Üç komisyonun üyeleri bir odada toplanmıştı. Başkan Hoca Müfit Efendi idi. Dinişleri Komisyonu kökenli hocalar çeşitli gerekçeler öne sürerek, işi yokuşa sürmeye çalışıyorlardı. Halifelik padişahlıktan ayrılamazdı. Önceleri bir köşede tartışmaları din-

leyen Mustafa Kemal, müdahale zamanının geldiğini anladığı an, sert bir tonla söze girdi ve aşağıdaki tarihi açıklamasını yaptı.

“Bazı kafalar kesilecektir”

Efendim, egemenliği hiç kimse, hiç kimseye, bilim gereğidir diye, görüşmeyle, tartışmayla veremez. Egemenlik güçle, erkle ve zorla alınır. Osmanlıları, zorla Türk Ulusu'nun egemenliğine ve saltanatına el koymuşlardı. Bu zorbalıklarını altı yüzyıldan beri sürdürmüşlerdi. Şimdi de Türk ulusu bu saldırganlara, artık yeter diyerek ve bunlara karşı ayaklanarak egemenliğini ve saltanatını, kendi eline eylemli olarak almış bulunuyor. Bu bir olup-bittidir. Söz konusu olan, ulusa saltanatını, egemenliğini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız, sorunu değildir. Sorun zaten gerçekleşmiş bir olayı yasa ile saptamaktan başka bir şey değildir. Bu, ne olursa olsun yapılacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes sorunu doğal bulursa, sanırım ki uygun olur. Yoksa, yine, gerçek yöntemine göre saptanacaktır; ama belki bir takım kafalar kesilecektir. İşin bilimsel yönüne gelince, hoca efendilerin üzölmelerine ve kaygılanmalarına hiç yer yoktur. Bu konuda bilimsel açıklamalarda bulunayım...” (ATATÜRK-II: 921)

Mustafa Kemal aslında Meclis'te yaptığı konuşmayı biraz daha netleştirmiş, tehditle karışık olarak fiili durumu aydınlatmıştı. Meclis kürsüsünden Vahdetin'in giriştiği alçakça tertiplerle ulusa karşı suç işlediğini, kendisinin tüm egemenlik haklarını tartışmaya açtığını savlayan Atatürk, şimdi de milletin zaten padişahına ayaklanarak iç ve dış düşmanların oyunlarını boşa çıkardığını, egemenlik hakkına sahip çıktığını vurgulamıştı. Artık tartışmaya mahal kalmamıştı. Zaten hoca efendilerin dirençleri kırılmış, muhalifler işin iç yüzünü pek güzel anladıklarını! belirtmişlerdi.

Yasa tasarısı hemen belirlenmişti. Meclis'te açıkoylama yapılması istenmiş ama bu yine Mustafa Kemal tarafından engellenmişti. O, konunun oybirliğiyle karara bağlanmasını istiyordu. Nitekim yapılan oylamada bir kişinin aleyhte tezahüratına rağmen, Osmanlı ailesinin egemenlik hakkı askıya alınmıştı. Meclis, 1 Kasım 1922'de saltanatı kaldırmıştı. Zaten Ankara'da milliyetçi önderliğin lideri Mustafa Kemal'in kanısına göre İstanbul hükümeti meşruluğunu 16 Mart 1920'de yitirmişti. Milliyetçi önderlik meclis kararını İstanbul'daki temsilcisi aracılığıyla İtilaf Devletleri'ne ilettiler. Artık Lozan'da doğması muhtemel çift başlılık sorunu kökten halledilmiş oluyordu. İstanbul'da ayrı bir hükümet kalmadığını kaydeden Ankara, İstanbul'un Türk vatanının asli bir parçası olduğunu vurguluyordu. Sarayın "ılımlı ismi" Tevfik Paşa'nın son çırpınışları fayda vermemişti. İstanbul'daki Bakanlar Kurulunda 4 Kasım'da varlığına son noktayı koyarak sahneden çekildi.

16 Mart'ta Vahdettin, İngiliz İşgal Orduları Komutanı General Harrington'a sığınma mektubu kaleme aldı. Vahdettin, artık hayatının güvence altında olmadığını ileri sürerek, İngiltere'den sığınma hakkı istiyordu. Cevap olumluydu. Vahdettin, bir İngiliz zırhlısına binerek ülkeden kaçacaktı. Mustafa Kemal, Vahdettin'in kaçışını, eski idareyle hesaplaşan devrimci bir lidere yaraşacak şekilde, şöyle yorumladı:

"Egemenliği atadan oğla geçirmek gibi yanlış bir yöntem sonucu olarak büyük bir makam, gösterişli bir san kazanabilmiş bir alçağın, onuru çok yüksek olan soylu bir ulusu nasıl utançlı bir duruma düşürebileceği, o zaman, kendiliğinden anlaşılır.

Gerçekten, neden ve nasıl olursa olsun, Vahdettin gibi özgürlüğünü ve canını kendi ulusu içinde tehlikede görebilecek kertede bayağı bir yaratığın bir dakika bile olsa, bir

ulusun başında bulunduğunu düşünmek ne acıklıdır! Şuna kıvanabiliriz ki bu alçak, atalarından kalma padişahlık katından Türk ulusunca atıldıktan sonra, alçaklığını tamamlamış bulunuyor. Türk ulusunun bu davranış önceliği elbette övülmeye değer.

Beceriksiz, bayağı, duygu ve anlayıştan yoksun bir yaratık, kendisini kabul eden herhangi bir yabancının karnatları altına sığınabilir; ama, böyle bir yaratığın, bütün Müslümanların Halifesi kimliğini taşıdığını söylemek elbette doğru değildir. Böyle bir görüşün doğru olabilmesi, her şeyden önce, bütün Müslüman toplumların tutsak olmaları koşuluna bağlıdır. Oysa dünyada gerçek böyle midir? Biz Türkler, bütün tarihimiz boyunca özgürlüğe ve bağımsızlığa simge olmuş bir ulusuz. Değersiz yaşamlarını iki buçuk gün daha, alçakçasına sürükleyebilmek için her türlü düşkünlüğü sakıncasız bulan halifeler oyununu da ortadan kaldırılabildiğimizi gösterdik.¹² Böylece devletlerin, ulusların, birbirleriyle olan ilişkilerinde, kişilerin, özellikle kendi devletinin ve ulusunun dokuncasına da olsa kişisel durumlarından ve canlarından başka bir şey düşüneyecek aşağılık kişilerin önemi olamayacağı yolundaki herkesçe bilinen gerçeği onayladık.

Uluslar arası ilişkilerde korkuluklardan yararlanmak yöntemine, düşkünlük çağına son vermek, uygar dünyanın içten gelen bir dileği olmalıdır!" (ATATÜRK-II:925)

18 Kasım'da toplanarak yeni Halife'nin seçimi meselesini görüşen mecliste Kemalistlerle muhalifler bir kez daha çatıştı. Çetin söz düellolarında Mustafa Kemal ve arkadaşlarının temel tezi, yeni Türkiye'nin Halife aracılığıyla tüm İslam alemi üzerinde koşulsuz kudret talebinde bulunamayacağıydı. Yer yer

12 Bu arada Meclis'in Vahdettin'i Halifelik'ten de çıkardığını hatırlatıyor.

açıklamalarda bulunarak yer yer sert çıkışlarla muhalifleri bastıran yine Mustafa Kemal oldu. Yapılan seçimlerde 162 mebusun 148'inin oyunu alan Abdülmecit Efendi, Ankara hükümetine verdiği söze binaen halife seçildi.

Lozan Barış Konferansı:

Türk heyeti barış görüşmelerine katılmak üzere 6 Kasım'da yola çıktı. Konferans 13 Kasım'da toplanacaktı ama İngiltere seçimlerinin gecikmesi sebebiyle bu ülke temsilcisi Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un Lozan'a intikali gecikti. 20 Kasım'da açılan görüşmelerin ilk oturumu 21 Kasım'da başlayabildi. İşin ilginç yanı Almanya dahil olmak üzere I. Dünya Savaşı'nın galibi devletlerin o güne dek mağlup devletlerden hiçbirisiyle sulh kararları için müzakere masasına oturmamış olmalarıydı. Sekiz ay sürecek olan konferans 4 Şubat-25 Nisan 1923 tarihleri arasında kesin-tiye uğrayacaktı. İsmet Paşa'nın yanında delege olarak verilen Hasan Bey ve Rıza Nur'dan başka temsil heyetinde çok sayıda danışmanlar görev alıyordu.

Konferansın davetçileri arasında İngiltere, İtalya ve Fransa sayılıyordu. Katılımcılar ise Türkiye'nin yanısıra Yunanistan, Romanya, Yugoslavya ve Japonya'ydı. Boğazlar konusundaki hassasiyetleri bilinen SSCB ve Bulgaristan delegasyonları konferansa sonradan iştirak ettiler. Konferansın ilk evresini oluşturan 20 Kasım- 4 Şubat tarihlerinde önce 3 komisyon belirlendi. Esas komisyonlardan birisine Türk başkan seçilmesi önerisiye reddedildi. Birinci komisyon; toprak, Boğazlar ve askerlik meselelerini bakacaktı. İkinci komisyonda azınlıklar sonuncusun-daysa mali, hukuki ve iktisadi sorunlar ele alınacaktı.

Birinci komisyon raporunun en önemli noktaları Boğazlar ve Musul üzerinde odaklanıyordu. İsmet Paşa, Misak-ı Milli sınırlarını ve Türkiye'nin deniz güvenliğini ortaya atarak Boğazlar'ın

mutlaka Türk denetiminde kalması gerektiğini söylüyordu. Bu sorun aşılsa Türkiye, diğer yetkililerle masaya oturabilir ve Boğazlar'ın cihan ticaretine, ulaşımına açılmasına katkıda bulunmak için elinden geleni yapabilirdi. Burada kimi itirazları dile getiren Lord Curzon, SSCB delegesi Çiçerin'in Türk tezini desteklemesi karşısında şaşkınlığını gizleyemeyecekti. İsmet Paşa, Boğazlar konusunda Türk tezini ayrıntılarıyla içeren bir de proje sundu. Ancak Musul konusu bir hayli çetrefilliydi. Zira geleceğin petrol bölgesi ve zenginlik yatağı Musul direk İngiliz çıkarları kapsamında ele alınıyordu. İngiltere, Musul'da nüfus çoğunluğunun Türkler'den yana olmasına aldırış bile etmiyordu.

Lord Curzon İsmet Paşa'nın Musul muhtırasına geniş yanıtlar verdi ve İtalya ile Fransa'nın desteğini çekti. Türkiye ise Musul'un herhangi bir devlete bırakılmasına razı olamayacağını seslendirdi. İngiliz müzakereci, işin uluslar arası hakemliğe bırakılmasında direniyordu çünkü ülkesinin uluslar arası platformlarda yeni Türkiye'den çok daha tesir sahibi olduğundan emindi. İsmet Paşa da Milletler Cemiyeti'nin Türkiye'ye adil yaklaşmayacağını görüyor fakat ordunun Güney cephesinde yeni bir maceraya sürüklenemeyeceğini aklından çıkarmıyordu.

Azınlıklar konusunda Türkiye'de yaşayan Kürtler vasıtasıyla konferansa ulaştırılan bilgiler meseleyi çözdü. Kürtler, Türkler arasında yaşamaktan hoşnuttular, maceraya atılmak da istemiyorlardı. Kürt sorunu Lozan'da tartışa konusu edilmedi. Ancak başbaşa bir yemek sırasında Ermenistan meselesinin konferans kapsamı dışında tutulacağına dair Curzon'dan teminat alan İsmet İnönü, muhatabının bir gün sonra Türk heyetini köşeye sıkıştırmak maksadıyla sorunu masaya taşımasına kırıldı. Müzakerelerin ardından meslektaşının elini bile sıkmadan salondan ayrılan İsmet İnönü'yü Curzon güçlükle yatıştırebildi. (AYDEMİR-III, 1999:107-109)

İsmet Paşa direniyor

Kapitülasyonlar Lozan'ın çetin tartışmalarının düğümlediği bölümlerindendir. İsmet Paşa üzerine basa basa kapitülasyonların tarihe gömüldüğünü hatta İttihat Terakki hükümetlerinin I. Dünya Savaşı başladıktan sonra kapitülasyonları kaldırdığının altını çiziyordu. Muhataplarıyla eşit şartlar altında masaya oturan ve bağımsızlık hakkını tanıttıracak olan bir devlete kapitülasyonlar dayattırılamazdı. Fakat kapitülasyon demek ayrıcalık demekti, başka bir ülkeyi dolaylı yoldan boyunduruk altına almak demekti. Emperyalizmin, "sömürü hakkından vazgeçmesi!" son derece zor olacaktı.

Müttefikler Osmanlı borçları ve savaş tazminatları meselesi üzerinde duruyorlardı. İsmet Paşa, yaşanan kanunsuz işgallerin Türkler tarafından arzulanmadığını, Türkiye üzerinde maceraya girişmeye kalkışanlara ayrıca tazminat ödenmeyeceğini ama ülkede felaketlere sebep olan Yunan işgalinin zararlarının Yunanistan'dan isteneceğini söylüyordu. Buna karşılık Venizelos, Türkiye'ye asker gönderiminin işgal amaçlı olmadığını açıklayarak, basına verdiği demeçler vasıtasıyla savaş zararlarının müttefiklerini desteklemekten başka fonksiyon üstlenmeyen! Yunanistan'a kesilemeyeceğini kaydediyordu. Müttefik devletler sonunda Karaağaç'ın Türkiye'ye bırakılması karşısında Türk hükümetinin savaş tazminatı inadından vazgeçmesini önerdiler. Fakat ortada 1854'ten beri biriken Osmanlı borçları vardı. Türkiye bu borçların hepsinin yeni Türkiye'ye ödetilmesinin mümkün olmayacağını savunuyordu. İsmet Paşa, uzlaşmaz duruma düşmektense çok ciddi bir taviz vererek, Osmanlı borçlarından Türkiye'ye düşen sınırlı miktarın Ankara eliyle ödenebileceğini de sözlerine ekliyordu.

Görüşmeler uzuyor ve müttefikler Türkler'in inadını kıramıyorlardı. Ashında Fransa ve İtalya Ankara hükümetiyle uzlaş-

maya hazırdı ama delegasyonun en “pazarlıkçı” kesimi İngiliz tarafıydı. Curzon, 4 Şubat’a dek anlaşma metninin imzalanmaması halinde ülkesine döneceğini belirtti. Rest çekerse, yeni Türk hükümetinden çeşitli kazançlar elde edebileceğini düşünüyordu. Oysa İsmet Paşa, sadece üzerinde mutabakata varılan maddeleri imzalanmasını teklif etti. Yanıt olumsuzdu. Lozan’ın birinci turu sonuçsuz kalmış, Ankara’da siyaset kazanı yeniden dalgalanmıştı.

Ankara, Mustafa Kemal’in de girişimleriyle hemen yeni bir paket gündeme getirdi. Konferans davetçilerinin Dışişleri Bakanlıkları’na 8 Mart 1923’te yollanan bu pakette, Türkiye’nin müzakerelerin devamından yana olduğu kaydediliyordu. Teklif paketine yanıt 28 Mart 1923’te alındı. Lozan Konferansı kaldığı yerden tekrar başlayacaktı.

Yunanistan’dan Karaağaç noktasında beklenen tazminat Bakanlar Kurulu ve İsmet Paşa arasındaki çatışkının odak noktasıdır. Rauf Bey, İsmet Paşa’nın müzakereleri yönetim biçimini beğenmemekte ve sert bir üslup takınmaktadır. İsmet Beyin yanıtları aynı sertlik derecesindedir. Tüm yazışmaların TBMM Reisi Mustafa Kemal’e de iletilmesini isteyen İsmet İnönü, Rauf Orbay’a duyduğu güvensizliği açığa vurur. Oysa Mustafa Kemal, İsmet Paşa’nın yazışmalarından zaten haberdardır. Onun tek sıkıntısı Rauf Bey’in yazışmalarda kullandığı üsluba önceden müdahale edemeyişidir.

Kemalist önderlikte anlaşmazlık:

Derken Rauf Bey, Türk heyetinin bir talebinden geri adım atması halinde, İtilaf Devletleri’nin birleşip tüm noktalarda Türk hükümeti aleyhinde şartlarla masadan ayrılacakları fikrini ortaya atar. Mustafa Kemal, tam da bu noktada, ipleri eline almaya başlar. İsmet Paşa’ya, görüşmelerin uzatılmaması için

azami menfaat sağlayacak şartlarda diretip anlaşmaya varması gerektiği talimatı verilir ama Mustafa Kemal, şifreli telgrafında tazminat konusunda kabul ve red hakkının kendisine ait olduğunu, Ankara'nın bu yönde bir engelleme çıkarmayacağını bildirerek, önemli destek sağlar.

23 Nisan-24 Temmuz görüşmelerinde, ilk turda sonuç alınamayan hususlar masaya yatırılarak tartışıldı. 25 Mayıs tarihinde hükümeti Mustafa Kemal'e şikayet eden İnönü, müttefiklerin Edirne'de Karaağaç ve civarının Türkiye'ye bırakmaya hazır olduklarını hatırlattı. Nitekim aynı gün, müttefikler bu yolda beklenen açıklamayı yaptılar. Atatürk'ün tazminatta direnilmeyebileceğini vurgulayan teline karşın 26 Mayıs'ta Rauf Bey, buna taban tabana bir açıklama yayınladı. İsmet Paşa, birgün sonra karşı atağa geçerek barış yolundaki pürüzlerin yüzde 90 halledildiğini ve istifa edebileceğini belirtir. Kısacası hükümet, İsmet Paşa'ya destek sağlamayacaksa paşa konferanstan ayrılacak ve yerine başka birisi atanacaktır. Üstelik meselelerin yüzde 90'ı hallolunduğuna göre yeni heyetin başkanı çok kolay bir başarıya imza atacaktır! Mustafa Kemal, İsmet Paşa'yı üslubunun ağırlığından dolayı haksız bulduğunu söylemekle beraber, arkadaşına destek veren cümleleri özenle seçerek cevap metnine yerleştirir. (AYDEMİR-III: 120-123)

Temmuz ortalarında konferans fiilen sona ermiştir. İsmet Paşa durumu Rauf Bey'e iletmış ama hiçbir yanıt alamamıştır. Bunun üzerine 18 Temmuz'da sorun Mustafa Kemal'in önüne, İsmet Paşa tarafından getirilir.¹³ Mustafa Kemal, nihai kararına varmıştır. Zaten konferansın başından beri zaman zaman örtük zaman zaman açık destek sağladığı İsmet İnönü'yü 19 Temmuz tarihli bildiriminde bulunur. İsmet Paşa, en içten dilek ve hür-

13 Hükümete durumu 15 Temmuz'da ileten İsmet Paşa, tam 3 gün süren suskunluktan bunalarak, - Mustafa Kemal'e başvurmuştur. Ayrıntılı bilgi için Nutuk'ta ikinci cildin ilgili kısmına müracaat edilebilir.

metle kutlanır, anlaşmanın en kısa zamanda imzalanması istenir. Kısacası lider bir kez daha tüm sorumluluğu üstlenerek, barış kararına varmış ve yeni Türkiye'nin kendisinin ellerinde biçimleneceğini ortaya koymuştur. Zaten İsmet İnönü'nün cevap teli de, liderin kim olduğunu resmen belirtir yöndedir: "Her dar zamanında Hızır gibi yetişirsin. Dört beş gündür çektiğim ezinci bir düşün. Büyük işler yapmış ve yaptırmış adamsın. Sana bağlılığım bir kat daha artmıştır. Gözlerinden öperim, pek sevgili kardeşim sayın önderim." (ATATÜRK-II:1051) Böylelikle yeni Türkiye'nin "Birinci Adam"ı ile "İkinci Adam"ı arasında kurulan "tarihsel ittifak"ın temelleri daha da sıklaştırılmıştır.

İsmet Bey, uluslar arası mücadelesinden utkuyla çıkmış bir kişi olarak Lozan Antlaşması'na imzayı, 24 Temmuz 1923 tarihinde atar. Lozan ile tam bağımsızlığına kavuşan, hareket kaynağı olan Misak-ı Millisini önemli ölçüde masadan koparan, Anadolu'yu kurtaran, kapitülasyonları-Ermeni-Kürt devleti tehdidini tarihe gömen, Boğazlar'da söz sahibi olan Türkiye, şimdi iç sorunlarına dönebilirdi. Tüm bu kazanımlar elbette verilen bazı tavizler sonucu olmuştu. Zira taviz isteyen taviz vermeye de yanaşmalıydı.

Dördüncü Bölüm

Atatürkçülük Devrimler Dönemi:

Yeni Meclis'ten Cumhuriyet'in kurulmasına:

İsmet İnönü başkanlığındaki heyet 2 Ağustos'ta İstanbul'a varmış ancak Ankara'ya ulaşması 13 Ağustos'u bulmuştu. 2 Ağustos günü ayrıca II. Meclis'in açılış tarihiydi. Mustafa Kemal, I. Meclis'in artık ömrünü tamamladığını, bu mecliste ortaya çıkan karışık ruh halinin ülkeyi çok başlılığa sürükleyeceğini aylar öncesinden sezinlemişti. Toplumda meclisin görev yapamayacak noktaya sürüklendiğini düşünenler giderek çoğunluğu oluşturmaya başlamışlardı. Barış meclisi savaş meclisinden farklı olmalı ve ülke içinde verilecek mücadeleye uygun direnci göstermeyi bilmeliydi.

Mustafa Kemal, bazı muhaliflere rağmen konuyu Bakanlar Kurulu'na götürerek, Meclis'in yenilenmesi sorununun elbirliğiyle çözülmesini sağlamalıydı. Bakanlar Kurulu tartışmalara karşın teklife olumlu yaklaştı. Konu Grup Genel Kurulu'nun önüne geldi ve 1 Nisan 1923'te 120 milletvekilinin Meclis'in yenilenmesine ilişkin sürdükleri teklif, oybirliğiyle karara bağlandı. Mustafa Kemal artık bir yandan Lozan'daki temasları izlemek diğer yandan da yeni meclisin oluşumunu şekillendirmek durumundaydı.

Aslında Mustafa Kemal, meclisin cadı kazanına döndüğünü 1922'nin Aralık ayında anlamıştı. Zira 2 Aralık 1922 gününde muhalif mebusların meclise sundukları bir teklif, mevcut meclisin ne denli pervasızca kararlara imza atabileceğini kanıtlamıştı. Söz konusu teklifte, Milletvekili Seçim Yasası'nda değişiklik öngörüyorlardı. Öneride, "Büyük Millet Meclisi'ne üye seçilebilmek için, Türkiye'nin bugünkü sınırları içindeki yerler

halkından olmak ya da kendi seçim bölgesinde yerleşmiş olmak gerekir. Ondan sonra göçmen olarak gelenlerden Türkler ve Kürtler, bir yere yerleştirildikleri günden bu yana beş yıl geçmiş ise seçilebilirler” deniyordu. Eğer bu öneri meclisten geçseydi, Mustafa Kemal, yurttaşlık haklarından, seçilme haklarından mahrum bırakılmış olacaktı. Zira Mustafa Kemal’in doğduğu yer artık Türk sınırları içinde değildi. Üstelik ömrünün büyük kısmını savaş meydanlarında Osmanlı ve Türk sınırları arasında mekik dokuyarak geçiren bir kişi olarak, herhangi bir yerde beş yıl boyunca yerleşik oturma hakkından da mahrum kalmış durumdaydı.

Mustafa Kemal, aynı gün Meclis’te tüm bu noktaları aydınlığa kavuşturan duygusal bir konuşma yaptı. Konuşma metni basın yoluyla öğrenildikten sonra halk, liderine sahip çıkarak Meclis Başkanlığı’nı protesto yağmuruna tuttu.Yasa tasarısına imza koyan üç milletvekilinin seçim bölgelerinden de mebuslara sert tepki yağdı. Öneri elbette bir sonuca ulaşmadı.

Ve CHF kuruluyor:

Öte yandan, muhaliflerin bu başarısız atağı, Mustafa Kemal’in elinde yepyeni bir silaha dönüştü. Mustafa Kemal, ne zamandır tasarladığı parti kurma işinin zamanının geldiğine hükmetti. 7 Aralık 1922’de basın aracılığıyla, halkçılık esasına dayalı bir siyasal parti kurma niteliğinde olduğunu açıklayan Atatürk, Kemalistler’in, Müdafaa-i Hukuk gruplarının bu yeni çatı altında örgütlenmesi gerektiğini duyurmuştu. Bu uğurda yollara düşecek olan Mustafa Kemal, yurt gezileri vasıtasıyla halkın nabzını yoklayacak, bilimadamları, gazeteciler ve kanaat önderleriyle temaslarda bulunarak partisinin temel niteliklerine şekil vermeye çalışacaktı. Olabildiğince fazla fikir alıp, tüm ulusu bir pota içinde eritebilecek yapıyı oluşturmalıydı. Zira ulus-

devletin temellerinin sağlamlaştırılıp, yüzyıllar boyunca “kapı-kulluğu” ve “ümmet bilinci”yle baskı altına alınan ulusal bilincin parlatılması, halka benimsetilmesi gerekiyordu.

Mustafa Kemal’i düşündüren iki nokta daha vardı. Halkın belirli kesimi, muhalefetin de telkiniyle saltanatın kaldırılmasının ardından doğacak rejimden endişelenmeye başlamıştı. Bu kesim, Mustafa Kemal’in padişah yetkileriyle donatılmasından ve bir diktatöre dönüşmesinden korkuyordu. Bu korkunun giderilmesi elzemdi. Halktan hem partiden beklentilerini öğrenen Mustafa Kemal, muhaliflerinin telkinlerine, “karşı-telkin” uygulayarak diktatörlük paranoyasına son vermeyi amaçlıyordu. Ayrıca 1921 Anayasası’nda muallakta kalan bazı yönlerin de somut sonuçlara oturtulması gerekliliği, liderin kafasını kurcalıyordu. Anayasa’nın 2. ve 26. Maddeleri çağdaş Cumhuriyet prensipleriyle uyuşmuyordu. Bu maddeler oraya sırf, muhaliflerin işin başında halkı kıskırtmalarının engellenebilmesi için verilmiş ödünler olarak yerleşmişti. Şu anki mevcut meclisin yapısı bu maddeleri temizlemeye elverişli değildir. Yeni meclis bu hususu düzenlemeliydi ama bunu yapma yönündeki engellerin kaldırılması ancak verili bir program etrafında örgütlenmiş, parti umdelerine sıkı sıkıya bağlı kalacak bir grubun mecliste belirmesi ve iradesini kararlılıkla ortaya koymasıyla mümkündü.

I. Meclis’te iki grup oluşmuştu. I. Grup Mustafa Kemal Paşa, II. Grup ise Ali Şükrü Bey liderliğinde çalışmalarını sürdürüyordu. Muhalifleriyle Mustafa Kemal arasında yaşanan gerginliklere bir diğer örnek, İsmet Paşa’nın Lozan’ın ilk turundan eli boş dönmesinden sonra yaşanmıştı. 6 Mart’ta Barış Delegasyonu’nun desteklenmesi konusunda oylama yapılacağı sırasında çıkan bir tartışmada Mustafa Kemal, muhaliflerin lideri görünümündeki Ali Şükrü Bey’i üzerine yürüyerek, zorlukla susturabilmişti. Tatsız olayların ardından yapılan oylamada I. Grup reyleriyle İsmet Bey’e destek sağlanmıştı. (SEZGİN,1984:119-126)

Mustafa Kemal, 8 Nisan 1923'e dek sürdürdüğü parti kurma temaslarının ardından yeni partisine temel olacak 9 esası saptadı. Partinin programı, halka, seçim çalışmaları esnasında duyurulacaktı. Aslında, partinin erekları bahsolunan 9 maddeyle de sınırlı değildi ama kimi amaçlar, hareketi sonuçsuz bırakacak fırsatların muhalefetin eline koz olarak düşmemesi için saklı tutulmuştu. Burada da Mustafa Kemal'in liderlik vasıflarından birisiyle karşılaşırız. O, aklına gelen herşeyi bir çırpıda dile getiren maceraperestlerden değildi. Evet kafasında çizili somut bir program vardı ama o programın esasları ancak yeri geldiğinde açıklanırdı. Boşboğazlıkla, aşırı ketumluluk arasındaki çizgiyi en iyi seçenlerden birisi kendisiydi. Atatürk, Nutuk'ta parti için belirlediği temel esaslarla diğer ereklar hakkında şu bilgileri veriyor:

"Bu program bugüne değin yaptığımız ve sonuçlandırdığımız bütün sorunları içine alıyordu. Bununla birlikte, programa yazılmamış kimi önemli sorunlar da vardı. Örneğin: Cumhuriyet'in ilanı, halifeliliğin kaldırılması, Dinişleri Bakanlığının kaldırılması, şapka giyilmesi... gibi.

Bu sorunları programa alarak, önceden, bilgisiz ve gerilerin bütün ulusu yanıltmaya fırsat bulmalarını uygun görmedim. Çünkü bu sorunların, zamanı gelince çözülebileceğine ve sonunda ulusun kıvanç duyacağına kesin olarak inanıyordum.

Yayınladığım programı bir siyasi parti için yetersiz ve kısa bulanlar oldu. 'Halk Partisi'nin programı yoktur' dediler. Gerçekten, ilkeler adı ile anılan programımız, karşı çıkanların gördüklerine ve bildiklerine benzer bir program değildi; ama temel ilkeleri kapsıyordu ve uygulanabilir nitelette idi. Biz de, uygulanamayacak düşünceleri kuramsal birtakım ayrıntılayarak bir kitap yazabilirdik. Öyle yap-

madık. Ulusun maddi ve manevi yönlerden yenilenip gelişmesi için çalışırken, iş yapmayı söze ve kurama yeğ tuttuk. Bununla birlikte; 'Egemenlik ulusundur', 'Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden başka hiçbir makam ulusun alın yazısında etkin olamaz', 'Bütün yasaların düzenlenmesinde, her türlü örgütlenmede, yönetimin bütün ayrıntılarında, genel eğitimde, iktisat işlerinde, ulusal egemenlik ilkelelerine uyulacaktır', 'Padişahlığın kaldırılması ile ilgili karar değişmez bir ilkedir.' Gibi bilinmesi gereken önemli noktalar ile, mahkemelerin yenileştirileceği, bütün yasalarımızın hukuk bilimi verilerine göre yeni baştan düzeltilip tamamlanacağı, toprak ürünleri vergisinin değiştirileceği, ulusal bankaların anaparalarının arttırılacağı, gereksindiğimiz demiryollarının yaptırılacağı, üretimi birleştirmeye hemen girişileceği, askerlik görevi süresinin hemen kısaltılacağı, ülkenin bayındırlaştırılmasına çalışılacağı ve benzeri gibi ivedi ve önemli gereksemeler ilkeler dışında bırakılmamıştır. Barışla ilgili görüşümüzün de: 'Maliye, iktisat işlerinde ve yönetimde bağımsızlığımızı kesinlikle sağlamak koşuluyla barışın yeniden kurulmasına çalışmak' olduğunu bildirdik. Halifelik katının, bütün Müslümanlara özgü bir makam olabileceğini de belirttik.

İlkeler, 'Halk Partisi'nin kuruluşuna ve çalışmasına yetti. Partinin adına daha sonra 'Cumhuriyet' kelimesi de eklenerek -bilindiği üzere- 'Cumhuriyet Halk Partisi' denildi."¹⁴ (ATATÜRK-II:957-959)

Yukarıda dile getirilen ilkeler gerçekten samimi arayışlardı. Nitekim, CHF kurulduktan sonra 1940'lı yılların ikinci yarısına dek tüm bu ilkelerin arkasında sağlam bir şekilde durarak, Mustafa Kemal'in öngörülerini hayata geçirdi. Demiryolları politikası, eğitim, din ve kültür reformları ileride değinileceği üzere

birbirini izledi. Kemalist Devrimler, yurdun çehresini değiştirdiği ölçüde, İslam dünyasına da bir model teşkil etti ve günümüzde de söz konusu "biricik model olma" özelliğini sürdürüyor.

Meclis'in yenilenmesi

1 Nisan'da Meclis'in yenilenmesi kararını çıkaran mebuslar, iki gün sonra da Cumhuriyet tarihinin en demokratik seçim yasalarını çıkarmıştı. Seçmen yaşı 18'e indirilmiş ve her 20 bin erkeğe bir temsilci seçilmesini sağlamıştır. (DEMİREL,1994:516-525) 18 yaş limiti daha sonra 1924 Anayasası'na girecek ve bugün bile bu Anayasa'nın ne denli ilerici bir özelliğe sahip olduğu konusu konuşulacaktır.

Ülke genelinde yapılan seçimlerde Halk Fırkası'na mensup adaylar büyük başarıyla ayrıldılar. Bir-iki bağımsız milletvekilinin dışında Meclis sıralarını dolduran tüm mebuslar, Halk Fırkası listelerinde kendilerine yer bulmuşlardı. I. Meclis'in muhalif ikinci grubu mensuplarından hiçbirisi milletvekili seçilmeyi başaramamıştı. II. Meclis 23 Ağustos'ta Lozan Barışı'na onay verme meselesini ele aldı. Zaman zaman sert tartışmalara dalınan oturumda, İsmet Paşa, "Yunan şartlarına boyun eğmek"le bile suçlandı ama neticede Lozan kanunlaşarak onaylandı. Oylama sonuçları 213 lehte oya karşılık 13 aleyhte oy şeklindeydi.

Mustafa Kemal, 13 Ağustos'ta Meclis Başkanlığı'na yeniden seçildi. Oylamaya katılan 197 mebustan 196'sı Mustafa Kemal lehine oy kullanmıştı. Uzunca bir teşekkür konuşması yapan Mustafa Kemal, ülkenin başarısının uygarlık yolunda atılacak adımlara bağlı olduğunu, bu uğurda çok adım atıldığını ancak alınan mesafenin henüz yeterli olmadığını vurguladı. Asayiş, bağımsızlık ve adalet sorunlarının mutlaka çözülmesinin önemine işaret eden Mustafa Kemal, asayişi, devletin birliğini tehlikeye

atanların devlet güçlerince cezalandırılacağını, ordunun özenle düzenleneceğini ve adli hususlarda reform yapılacağını kaydetti. Son olarak eski rejimin kişi, yenisinin ise halk rejimi olduğunu savunan Mustafa Kemal, Osmanlı dönemi üzerinde gereğinden fazla durulmamasını istedi (ALPKAYA,1998:35) Aynı gün Meclis Başkan Vekilliği'ne Ali Fuat Paşa seçildi. 14 Ağustos'ta ise yeni kabine kuruldu. Rauf Bey'in "özel nedenler" dolayısıyla görev almadığı kabinenin başkanlığına Ali Fethi Bey getirilmişti. Ali Fethi Bey teşekkür konuşmasında, yeni kabinenin bir "iş yapma" kabinesi olduğunu dile getirdi.

Bilindiği gibi Halk Fırkası'nın kurulması çalışmalarına seçimlerden önce başlanmıştı. 9 Ağustos 1923'te Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni oluşturan mebuslar, tüzük tasarısını kabul ettiler. 2 Eylül'de Mustafa Kemal, yeni partinin ilk Genel Başkanlığı'na Mustafa Kemal seçildi. Cumhuriyet Halk Fırkası (Partisi) 23 Ekim¹⁵23 tarihinde resmen kuruldu. Partinin kurucuları, hepsi de milletvekili olan; Sabit Sağıroğlu, Refik Saydam, Celal Bayar, Münir Hüsrev Göle,Kazım Hüsnu, Saffet Arıkan, Cemil Uybadın ve Zülfi Tiğrel'di. (MEYDAN LAROUSSE-III,1970:96)

Devrimin başkenti:

Mustafa Kemal, iki ayrı yerden mebus seçilmiş ama kendisi Ankara mebusu olarak parlamentoda faaliyet göstermeyi uygun bulmuştu. Zaten daha İstanbul'un işgalinden buyana Ankara, fiilen ülkenin başkentliğini üstlenmişti. (ŞİMŞİR,1988:427) Atatürk, 28 Kasım 1920'de Ankara'yı resmen başkent yapmayı

15 CHF'nin kuruluş dilekçesinin Dahiliye Vekaleti'ne veriliş tarihi kimi eserlerde 23 Ekim kimilerinde ise 23 Eylül olarak verilmektedir. Bu kitapta Cem Yayınevi'nin Türkiye Tarihi-IV kitabında verilen tarihe itibar edilmiştir. Alpkaya da bu tarihi vermektedir. Ancak Aydemir, CHF'nin 23 Eylül'de resmîyet kazandığını belirtir. Nizamname'nin onaylandığı 9 Eylül tarihi ise partinin kuruluş yıldönümü olarak kutlanmaktadır.

denemiş fakat bu hamle Ocak 1921'de mebusların büyük çoğunluğunun karşı çıkması nedeniyle sonuca ulaştırılamamıştı.

Daha önce de belirtildiği gibi Osmanlı'nın bile Ahilik teşkilat yapısını kırmayı başaramadığı Ankara, demokratik kültürün filizlenmesi açısından tarihsel, köklü avantajlara sahipti. Üstelik milliyetçi önderlik daha ilk günden Ankara halkının yoğun ilgisiyle karşılaşmış ve bu ilgi artarak devam etmişti. Ankara dönemsel şartları itibarıyla savunmaya da elverişli bir şehirdi. Öncelikle kentin coğrafi yapısı ve sağlam kalesi Ankara'nın kara operasyonu ile düşürülmesini güçleştirmekteydi. Denize yakın olmaması sebebiyle, olası bir savaşta denizden ablukaya alınma ihtimali de yoktu. Düşmanın denizden çıkarma yapıp Ankara'ya ulaşması, Çanakkale'den de çetin bir savaş gerektirmekteydi.¹⁶ Ancak savunmadan da öte, Mustafa Kemal'in aklında yapacağı devrimler yatmaktaydı. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı'dan hem radikal bir kopuş hem de sürekliliği ifade ettiği düşünüldüğünde, başkent olarak Ankara'nın seçilmesi, ilişkinin kopuş noktasında odaklanmış bir tercih olarak düşünülebilir.

Ankara'nın başkent olması tartışmaları II. Meclis başladı-ğı günlerde gündeme gelmişti. (ALPKAYA:46) Meclis açıldıktan sonra milliyetçi önderliğin yayın-organı olarak adlandırılan Hakimiyet-i Milliye gazetesi, yeni başkent adresini göstermişti. Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti Ankara olacaktı. Hatta bu gazeteden daha radikal bir yayın çizgisine sahip olan ve yine milliyetçi önderliğe yakınlığıyla tanınan Anadolu'da Yeni Gün,

16 Öte yandan her ne kadar denizden ablukaya alınma ihtimali olsa bile İstanbul da fet-hedilmesi zor bir şehirdir. Zira olası düşman kuvvetlerinin deniz yoluyla İstanbul'a ulaşabilmesi için çok iyi korunan iki Boğaz'ı aşması gerekmektedir. Zaten milliyetçi önderliğin ısrarla Boğazlar meselesi üzerinde ayak diretmesinin mantığı da bu gerçeğe dayanıyordu. Ayrıca Büyük Savaş sırasında İstanbul'u ele geçirerek, Türkler'i savaş dışına atmak isteyen müttefiklerin Çanakkale'de uğradıkları ağır yenilgi İstanbul'un doğal korunaklarının ne denli güçlü olduğunu ortaya koymaktadır.

konu üzerinde bir anket yayınlayarak, mebuslar arasında konuyu tartışmaya açmıştı. 3 Eylül'de İstanbul mebusu Hamdullah Suphi Bey, bir teklif vererek, Ankara'da şehremaneti kurulmasını istemişti. Bu arada Anadolu'da Yeni Gün, yeni Meclis binasının yapımına pek yakında başlanacağını duyurmaktaydı.

Ankara'nın başkent olması mebusların da kafasını karıştırmaktaydı. Milliyetçi önderlik arasında o dönemde ortaya çıkan görüş ayrılıkları başkent meselesine de taşmıştı. Refet Bey, tarihsel, coğrafi, iklimsel şartlar ve ulaşım kolaylıkları nedeniyle başkentın mutlaka İstanbul olması gerektiğini savunuyordu.

Başkent tartışmaları sürerken Lozan'ın şartları da yerine getirilmeye başlanıyordu. 15 Eylül'de Edirne'de Karaağaç, 21-22 Eylül'de İmroz ile Bozcaada Türk birliklerince teslim alındı. 2 Ekim 1923'te ise kararlaştırıldığı gibi İstanbul'da konuşlanan işgal birlikleri, Türk bayrağını selamlayarak, şehri boşaltmaya başladılar. 6 Ekim'de ise Albay Şükrü Naili Bey komutasındaki Türk birlikleri şehre girdi. İşin ilginç yanı Refet Paşa'nın bu tarihten tam bir yıl önce 6 Ekim 1922'de İstanbul'a girmişti. İstanbul'un yeniden Türkler'in kontrolüne girmesi, elbette başkent tartışmalarını tetikleyen bir unsur olacaktı.

9 Ekim 1923'te İsmet Bey ve 14 arkadaşı aracılığıyla meclise bir teklif sunuldu. Ankara'nın resmen başkent olması isteniyordu. İsmet Bey, milli mücadelede Ankara'nın oynadığı rolü, milliyetçi önderliğe sadakatini göz önünde bulundurarak yeni Türkiye'nin başkentinin mutlaka Ankara olması gerektiğini savunuyordu. Konu 13 Ekim'de Umum-i Heyet'te tartışıldı. Sadece bir mebus aleyhte söz istemişti. Tasarı geçmiş, ülkenin yeni başkenti belli olmuştu... Mustafa Kemal, meseleyi, "Türkiye'nin merkezini hadisat tespit ve tayin etmiştir. Ankara, Türk Cumhuriyeti'nin merkezidir" şeklinde değerlendiriyordu. (ATATÜRK-III, 1961: 63-66)

Monarşi'den Cumhuriyet'e

28 Ekim'de Meclis'te muhtelif hizipler olduğu ama hakim bir hizbin ortaya çıkmadığı anlaşıldı. Bu tam da Gazi'nin beklediği fırsattı. Pekçok mebus Paşa'nın Meclis'e çağırılarak, işlerin düzenlenmesini öneriyordu. Hükümet buhranı giderek boyut kazanıyordu. Mustafa Kemal, grupta bazı incelemelerde bulundu ve beklediği tarihi fırsat için ortamın biraz daha kızışmasını beklemeyi uygun buldu. Derhal Çankaya'ya çekildi. Yanında İsmet Paşa'dan başka, Milli Savunma Bakanı Kazım, Sinop mebusu Kemalettin, Sami, Ruşen Eşref, Ekrem Beyler ve Halit Paşa hazır bulunuyorlardı. Gazi işte bu yemekte arkadaşlarına, "Yarın Cumhuriyet'i ilan edeceğiz" diyecekti. Hemen son hazırlıklar ele alındı ve siyasal buhran yerini yeni bir rejim modelinin belirlenmesine bıraktı.

Bu sırada muhalifler İstanbul'da toplanmışlardı. Rauf Bey, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa ve Adnan Bey gelişmeleri eski başkentten izliyorlardı. Gazetelerde demeç ve resimleri yayınlanan bu grup İstanbul basınınca açıkça destekleniyordu. Ancak, İstanbul'da kopartılan fırtına Ankara'ya pek az tesir ediyor, hiçbir grup meclisçe onaylanabilecek bir liste çıkaramıyordu.

Grup, 29 Ekim 1923'te sabah saat: 10:00'da toplandı. Kabine meselesinin hararetle tartışıldığı bir sırada önce Recep Bey, kabinenin intihab tarzının değişimini önerdi ardından Kemalletin Sami Paşa takririni sundu. Gazi, Meclis'e davet edecek ve karışıklığı düzeltecekti. Mustafa Kemal yaptığı kısa konuşmada gruptan bir saat süre istedi. Gerek Bakanlar Kurulu gerekse yöntem bakımındaki karışıklığı bir saat içinde somutlaştıracığı bir öneriyle çözümleyecekti. Aslında Mustafa Kemal'in önerisi belliydi ama bu bir saat gerekli kişilerin çağrılarak bir akşam önceki "sıra" ortak edilmeleri için gerekiyordu. Nitekim süre bunun için kullanıldı.

Mustafa Kemal, kendisini kızdıran mebusların da Teşkilat-ı Esasiye Encümeni Başkanı Yunus Nadi'nin de Cumhuriyet'e karşı çıkmayacaklarını biliyordu. Önce Anayasa'da gerekli değişiklikler yapılacak, ardından Cumhuriyet meselesi oya sunulacaktı. Nitekim Mustafa Kemal'in hazırladığı tasarıya en ateşli destek Yunus Nadi'den geldi. Grupta meclisin Anayasa'yı değiştirip değiştirmeyeceği meselesi tartışıldı. Kimi milletvekilleri önce güçlü hükümetin oluşmasını, diğer pürüzlerin sonradan görüşülmesini öneriyorlardı. Bazılarıysa buhranın Anayasa tadiliyle geçirilemeyeceğine inanmaktaydılar. Kemalist vekiller tüm bu savları, karşı savlarla çürüttüler. Hatta bir eski Adalet Bakanı, artık rejime isim konmasının zamanı geldiğini, meclisin Anayasa değiştirecek yetkiye sahip olduğunu ve yönetimin kuramlara, teorilere göre değil, ihtiyaçlara göre belirleneceğini hatırlattı. Üstelik Anayasa'nın değiştirilmesiyle halkın kafasındaki soru işaretleri de giderilecekti. İsmet İnönü, grubun parti Genel Başkanı'nı dinlemek zorunda olduğunu vurguladı. Abdurrahman Şeref Bey ise konuşmasında, hükümet biçimlerini herkesin bildiğini ve ismi konsa da konmasa da egemenliği kayıtsız şartsız ulusa bırakan yönetim modelinin Cumhuriyet olduğunu kaydetti. Mustafa Kemal'in önerisi maddeler tek tek okunduktan sonra grupça benimsenmişti.

Parti toplantısının hemen ardından Meclis görüşmesine geçildi. Meclis'in sarıklı mebuslarından Rasih Kaplan'ın Cumhuriyet'in din bakımından en yararlı yönetim şekli olduğunu haykırmasıyla ok artık yaydan fırlamış, meclisi heyecan fırtınası sarmıştı. Oturumu yöneten İsmet Bey, Anayasa Komisyonu'nun teklifin karara bağlanmasını istediğini söylemesinden sonra yasa milletvekillerinin "Yaşasın Cumhuriyet" sesleri altında ve sevinç gösterileriyle meclisten geçti. Sıra devletin başının seçilmesine gelmişti. Aday milliyetçi önderliğin lideri Mustafa Kemal'di ve oylama sonucunda 158 oyun 158'ini alan Mustafa Kemal Paşa, oybirliğiyle Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturmuştu.

Cumhuriyet 29 Ekim akşamı saat: 20:30'da ilan edilmiş 15 dakika sonraysa Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmıştı. O gece karar tüm yurda bildirildi ve Ankara'da 101 pare top atışıyla halka duyuruldu. Artık Başbakan ve Bakanlar Kurulu Meclis tarafından seçilmeyecekti. Devletin başı olan Cumhurbaşkanı istediği birisini Başbakan olarak görevlendirecek, o Başbakan da beraber çalışmak istediği Bakan arkadaşlarını belirleyecekti. Atatürk, Başbakanlık görevi için İsmet İnönü'ye layık görmüştü. İsmet Paşa da, Mustafa Kemal'in çok yakın çalışma arkadaşları olan Recep Bey, Kazım Paşa gibi isimlerin bulunduğu kabinesini oluşturdu. Artık İsmet İnönü, yeni Cumhuriyet'in fiilen "İkinci Adamı"ydı.

Sadece cumhuriyet ilan etmekle, çağdaş devletler seviyesinin yakalanamayacağını en çok Mustafa Kemal idrak etmişti. Nitekim, 1923'ü izleyen reform yılları ve gerçekleştirilen devrimler Atatürk'ün, cumhuriyeti "Batı tandanslı egzotik süs bitkisi" olarak köylü kütlesinin ortasına yerleştirmede çok iyi anlaşılabacaktır.

Cumhuriyet'in ilanı yurt sathında kutlanırken, İstanbul basınının bazı kalemleri yeni rejimi müstehzi bir havayla karşıladılar. Tanin gazetesi 1 Kasım'da yeni rejimi, şöyle karşılamaktaydı: "Dün gece cumhuriyet şerefine atılan top seslerinden dışarıya fırlayan halk, 'cumhuriyet' sözlerinden fazla bir şey anlamamış: - Cumhuriyet: O nedir? - Nasıl adamdır? - Nereden geldi? diyenler olduğu gibi, silah seslerini yangın işareti zannedenler de oldu." (KARAL, 1998:35) ¹⁷

17 Bazı vatandaşlar top seslerini duyunca müttefiklerin birleşerek Türkiye'ye yeni bir savaş açtığı sanısına kapılmışlardı. Bu kişiler, İstanbul'un düşman donanmasınca sarılıp bombalandığını zannediyorlardı. İşin aslı Kemalist önderliğin İstanbul'daki temsilcilerinin ertesi sabah yaptıkları açıklamalarla anlaşılmıştı. Ne var ki, gerçekleri öğrenen halkın yeni rejimi coşkuyla kutlamaya başlaması, Tanin'in fazlasıyla mübalağa ettiğini açığa çıkarmaktadır.

Hilafet'in ilgası:

Osmanlı Devleti'nde Halifelik makamının etkisi göstermelikti. Yavuz Selim, Abdülhamit'ten başka bu makama ısrarla sarılan sultan pek azdı. Osmanlı Devlet geleneğinde güç padişahlıkta odaklanıyordu. Zaten Abdülhamit de bu sanı, Hristiyan emperyalist devletlere gözdağı vermek için, politik bağlamda kullanmıştı. İşin garip yanı hilafet makamını kullanan liderlerden birisi de milli mücadelenin hemen başında Mustafa Kemal'in kendisiydi. Ancak o da bu makamı salt politik konumunu kuvvetlendirmek için kullanmıştı. Cumhuriyet'in ilanından sonra hilafetin başlı başına sorun olacağı kuşkusuzdu. Zira özellikle eski rejimin kalıntıları, eski günlerden menfaati olanlar ve Mustafa Kemal'in liderliğinden hoşlanmayanlar umutlarını Halife üzerinde toplamışlardı.

Aslında Ankara ile Halife'nin arası Abdülmecit Efendi'nin atanmasının hemen ardından yaşanmaya başlamıştı. Sadece Halife sanını kullanmasına sıcak bakılan Halife, bazı İslami sıfatların yanı sıra, "Han" sıfatını da bazı yazışmalarda kullanmış, bu durum Mustafa Kemal'in sert tepkisiyle karşılaşmıştı. Halife, Cuma selamlıklarında Fatih gibi giyinmek istemiş, Mustafa Kemal bu talebi de geri çevirmişti. Üstelik Ankara'da Mustafa Kemal'le çatışan soluğu Abdülmecit Efendi'nin yanında alıyor, Halife atalarının yönetim anlayışını eleştirmeye yanaşmıyordu. Halife'yi ziyaret edenlerin arasında Refet ve Kazım Karabekir Paşalar da bulunuyordu.

İsmet Paşa, gizli celsede Mustafa Kemal'den aldığı destekle ülkeyi karıştırmak isteyenlere karşı şedit tedbirlere gerek duyulduğunu savundu. İstanbul'da bazı kesimler rejime cephe almışlardı ve bunlarla mücadelenin en etkin yolu İstiklal Mahkemesi heyetinin İstanbul'a yollanmasıydı. İnönü'den sonra kürsüye gelen Yusuf Akçura, Ağa Han ve Emir Ali'nin Sünni olmamala-

rına karşın, sünnilerin sözcüsü gibi davranmalarına anlam veremediğini belirtti. Lazistan mebusu Ekrem Beyse, hükümetin teklifi gündeme getirmekte bile geç kaldığından hareketle, devrimlerin kanla yazıldığını hatırlattı. Oturumun üçüncü celsesinde İstanbul'a İstiklal Mahkemesi gönderilmesi karara bağlandı. Heyet 9 Aralık'ta İstanbul'a gitmek üzere yola çıktı. Hükümetin kararını onaylayan Mustafa Kemal, devrimler öncesinde genç Türkiye'nin önüne dikilen son engellerden birinin de ortadan kaldırılmak üzere olduğunu görüyordu. Paşa, Hilafet üzerine yapılan tartışmaları aşağıdaki gibi değerlendirmekteydi:

“Baylar yabancılar, halifelige saldırıda bulunmuyorlardı; ama, Türk Ulusu saldırıdan kurtulmuyordu. Halifelige saldıranlar, Türkü çekemeyen Müslüman uluslar değildi. Ama, Çanakkale’de, Suriye’de, Irak’ta, İngiliz ve Fransız bayrakları altında Türklerle vuruşanlar Müslüman uluslardı.” (ATATÜRK-II:1103-1105)

1 Mart 1924’te Meclis’in yeni yasama yılının açılması dolayısıyla bir konuşma yapan Mustafa Kemal, Hilafet’in kaldırılması ve eğitimin birleştirilmesi meselelerine değindi. Konu olgunlaşmıştı. Hilafet bir sonraki gün CHF grubunda tartışılmaya başlandı. 3 Mart’ta ise Meclis’e 50’şer imzalı 3 ayrı teklif sunuldu. Önergelerin ilk ikisinin başında birer din adamının isimlerinin yer alması, Mustafa Kemal’in dengeleri ne denli iyi koruduğunu, olası karşı fikirlere önceden nasıl etkin tedbirler aldığıнын önemli göstergesidir. Halifeliğin kaldırılmasına şiddetle karşı çıkan mebuslar yok değildi ama 5 saat süren görüşmelerden Mustafa Kemal’in beklediği sonuç çıktı. 3 Mart 1924’te Hilafet kaldırılmış, Tevhid-i Tedrisat ilan olunmuş, hanedan ailesine Avrupa yolu gözük müştü. Aydemir, çıkan kanunlar ve bu kanunların çıkarılışında Mustafa Kemal’in liderlik vasıflarının nasıl bir rol oynadığını şu cümlelerle ortaya koyar:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi, 429,430,431 numaralı kanunları çıkararak:

‘Türkiye Cumhuriyeti’nde, halkın muamalatına dair olan hükümlerin teşri ve infazı Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun hükümetine ait’ olarak kabul edildi.

‘Şer’iyye ve Evkaf Vekaletleri ile Erkan-ı Harbiyeyi Umumiye Vekaleti kaldırıldı.’

‘Türkiye dahilindeki bütün müessesatı ilmiye ve tedrisiye, bilcümle medreseler, Maarif Vekaleti’ne devredildi ve oraya bağlandı.’

...Bu kanunlarla Türkiye, siyasi iktidarda dini nitelikte yarı Teokratik vasfından biraz daha sıyrıldı. Dini siyasetten ayıran, devlet idaresinde dini ilke ve müesseseleri devlet dışı kılan Laik bir Devlete doğru yöneldi. Bu harekette de, tıpkı Saltanat’ın kaldırılması, daha sonra cumhuriyetin ilanı hareketlerinde olduğu gibi, Gazi Mustafa Kemal’in, yön tayin edici Önderlik karar ve tesirini görmemek kabil değildir... Onun içindir ki, laiklik hareketi, tıpkı Hakimiyeti Milliye ve Cumhuriyet gibi, Mustafa Kemal’in asli ilkelerinden biridir. Bu arada, Erkan-ı Harbiye Umumiye Vekilliği kaldırılmak, Erkanı Harbiye Reisi kabineden çıkarılmak suretiyle de, ordu siyasetten ayrılmış oluyordu...” (AYDEMİR-III:162-163)

Meclis’in çok-partili sınavı: TCF:

1924 yılı gizliden gizliye süren anlaşmazlıklar iyice su yüzüne çıktı. Daha önceden de belirtildiği üzere Mustafa Kemal, eski dava arkadaşlarından bazılarının beraber hareket edip ordu içindeki konumlarını kullanarak, siyasi iktidarı ele geçirmeye

kalkışmalarından korkuyordu. Gerçi eleştiri okları hep "İkinci Adam"a yöneltiliyordu ama Mustafa Kemal'e asıl hedefin kendisi olduğunu sezinlemesi için kahin olmasına gerek yoktu. Paşa, ordu mensubu milletvekillerinden asli meslekleriyle siyaset arasında tercih yapmaları çağrısında bulundu. Kazım Karabekir, Ali Fuat ve Cafer Tayyar Paşalar, diğer komutanların aksine milletvekilliğini seçtiklerini açıkladılar. Rauf Orbay ve Refet Bele, bu paşalarla yakın temas halindeydi. Ortamda yeni bir parti kurulmasını engellemediğine göre, yeni oluşumun çok yakında meyvesini vermesi beklenmeliydi.

Mustafa Kemal 1927'de yayınladığı Nutuk'ta, askerlik mesleğine dönmeyen komutan arkadaşlarına ateş püskürür. Ona göre eski arkadaşları , rejime ve şahsına karşı, "Büyük komplo" tasarlamaktadırlar. Üstelik adı geçen "Büyük Komplo" son derece sinsi ve örgütlü yürütülmektedir. Ağzına Cumhuriyet kelimesini bile yakıştıramayan Rauf Orbay'ın birden bire yeni rejimin nimetlerine sarılması "masumane" bir tutum olarak izah edilemez.¹⁸ Ne var ki, Mustafa Kemal'in ağır ithamlarının, Nutuk'un bire-bir tarih belgesi olmadığı ve paşalar arasındaki iktidar mücadelesinde liderin kendisi savunması olarak ele alınması yerindedir. Yine de Atatürk'ün korktuğunun gündeme gelmesi, partinin kurulmasından güç olan karşı-devrimcilerin yeni partide örgütlenmeleri, liderin çok da haksız sayılamayacağı gerçeğini günyüzüne taşımaktadır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın anlamı, "İlerici Cumhuriyet Partisi" idi. 17 Kasım 1924'te kurulan partinin Genel Başkanı Kazım Karabekir Paşa'ydı. Partinin kurucuları ise şu isimlerden oluşuyordu: Rüştü Paşa, Rauf Orbay, Muhtar, Salih, Halis Turgut Beyler. (MEYDAN LAROUSSE-XII,1973: 68) Ancak partinin kuruluşunda ileride mutlaka bir diktatöre dönüşeceği

18 Nutuk'ta Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na giden süreç ve Fırka'nın kurulması bütün ayrıntısıyla işlenmektedir.

ileri sürülen Mustafa Kemal'e duyulan bir öfke açıktan açığa seziliyordu. Görünüşte liberal ve demokrat bir parti izlenimi veren TCF, "TCF, İslam'a saygılıdır" sloganıyla rotasını belli ediyordu. (TUNAYA,1952:616) Ülkede halk eğitimsiz, cahil ve perişan durumdaydı. Pekçok kişi yeni rejime tezat oluşturan kimi muskacılardan, üfürükçülerden, çağdaş büyücülerden medet umuyordu. Devletin mali koşullarının yetersizliği topyekün bir iktisadi kalkınma programının uygulanmasına imkan vermediği ve ulusal burjuvazinin cılız kaldığı günlerde, insanlar dertlerine devayı bu ne idüğü belirsiz kişilerden arama yoluna gidiyorlardı.

Belki TCF önderliği bu yobaz takımını yanına çekmeyi düşünmüyordu. Üstelik TFC önderliği kendi aralarında yaptıkları toplantılarda genel olarak uygulanan sosyal reformları benimzediklerini gizlemiyordu. Zira onlar da milliyetçi önderlik içinde azımsanmayacak görevler ifa etmişlerdi ama ilk muhalefet partisine kimlerin doluşacağını kestirmek çok kolaydı. Hilafet'in kaldırılmasını, "Zındıklık" olarak niteleyen kesimin, ilk fırsatta genç Cumhuriyet'le hesaplaşmaya kalkışması olağandı. Üstelik yeni parti önderliğinin "dine saygısını" özellikle bildirmesi, TCF kapılarını gerici güçlere ardına dek açıyordu. Yeni rejimin lideri Mustafa Kemal'den kendilerine zerre kadar menfaat gelmeyeceğini anlayan gerici güçler, TCF'nin demokratik ve liberal özlemlerinin unutulmasına yol açıyordu.

TCF, kişi ya da zümre üstünlüğüne karşın halk iradesini ve demokrasiyi savunacaktı. Cumhurbaşkanı partilerüstü olacak ve seçilir seçilmez daha önceden yer aldığı partiyle ilişkisini kesecekti. Halk demokrasiyle daha iyi kaynaştırılacak, halk iradesine dayanılmadan Anayasa değişikliği mümkün olmayacaktı. İdare adem-i merkeziyetçi olacak,¹⁹ eğitim alanında sorumluluk önemli

19 Prens Sabahattin'in savunduğu adem-i merkeziyet fikri ne İttihat Terakki ne de Atatürk'ün liderliğindeki CHF'de tutulmuştur. İT yönetimi ülkenin sürekli toprak yitirdiği bir dönemde yerel yönetimlere fazla yetki sağlayarak, azınlıkların ayrılma

ölçüde yerel makamlara bırakılacak, belediye başkanları atama değil seçimle işbaşına gelecekti. Basın özgür kılınacak, yargıçlar kendi istekleri dışında yerlerinden alınamayacaklardı. TCF, Avrupa partilerini örnek almıştı ve toplantılarını açık yapacaktı. Oysa CHF geleneği toplantıların gizli yapılmasıyla yürüyordu.

Şeyh Sait isyanı:

Doğu illeri Osmanlı döneminden beri problemliydi. Hatta I. Dünya Savaşı sırasında Türk birlikleri, civardaki Türk köyleri sıklıkla silahlı Kürt çetelerinin saldırısına maruz kalmıştır. Dönemi aktaran çoğu kitapta Osmanlı'nın son yıllarında devletin Kürtler'in yoğunlukta bulunduğu bölgelere giremediğini işlemektedir. Ancak milli mücadele sırasında, yaşadıkları yerlerin Ermeniler'e verileceğini anlayan Kürt aşiretleri bu tutumlarını değiştirmişlerdir. Ermeniler'den nefret eden aşiretler, Ermenistan'a katılmaktansa milli mücadele saflarında yer almayı uygun bularak, Kemalist önderlikle ittifaka girmişlerdir. Kürt aşiretlerinin bu ittifakı büyük oranda samimi bir çerçevede gelişti ve sağlam temellere oturdu. Nitekim Kürt ileri gelenleri Lozan'a yolladıkları telgraflarda, kesinlikle Türkiye'den ayrılmak istemediklerini beyan ederek, Konferans'ta Kürt meselesinin gündeme gelmesini önleyip, samimiyetlerini ortaya koymuşlardı. Ne var ki, eğitim, kültür ve sosyal yapı açısından çok şanssız bir konumda olan Kürt kökenlilerin yoğunlukta bulunduğu birimlerde Cumhuriyet sonrasında da bazı sorunlu ayaklanmalara rastlanmıştı.

taleplerini körüklemek yerine merkezi otoriteyi kuvvetlendirmeyi hedefliyordu. Mustafa Kemal ise bir ulus-devlet, dolayısıyla da Batılı anlamda bir ulus yaratma derdindeydi. Dönemsel şartlar adem-i merkeziyet düşüncesine pek şans tanımıyordu. Bu fikir Türkiye'de ancak II: Dünya Savaşı'nı ABD'nin kazanmasından sonra ciddiye alınacak, 1960'lı yıllardaysa en devletçi kalem tarafından bile bir şekilde savunulacaktı. Ziya Gökalp-Prens Sebahattin çatışkısını başta Gökalp kazanacak ve Sebahattin rakiplerinden öcünü 1960'lı yıllarda alacaktı.

İşte bu isyanların en önemlilerinden biri TCF'nin kurulmasının ardından gündeme gelmiştir. Hınıs'ta yerleşen, çevre yerleşim birimlerinde sözü dinlenen aşırı derecede yobaz Şeyh Sait'in başlattığı isyan, Cumhuriyet tarihinde bugünlerde bile tartışılan çok farklı bir başkaldırı hareketiydi. Sinsi ve pinpirikli birisi olan Şeyh Sait, Kürt subaylara ilişkin açılan tahkikatta ifadesine başvurulması üzerine iyiden iyiye sıkıntıya düştü. 13 Şubat 1925'te telgraf hatlarını kestiren Şeyh Sait, isyan bayrağını açtı. İsyanın çıkış noktası, Halifeliği tekrar ihya etmek ve "Elden gitmek üzere olan" dini kurtarmaktı. Civardan bazı aşiretlerin ve Kürt beyliklerinin de destekledikleri isyan, kısa sürede çevreye yayıldı, jandarma müfrezelere baskınlar, hükümet konaklarına saldırılar düzenlendi. Ancak isyanlar Kürt kökenlerinin çok yoğun biçimde katıldığı kitlesel halk hareketlerine dönüşmedi. Zaten bu özelliği sebebiyle Şeyh Sait olayının dini yönünün mü yoksa etnik köken yönünün mü daha baskın olduğu tartışılmaktadır.

Ordu 21 Mart'ta isyan bölgelerinde rahatlıkla ilerlemeye başlamıştı. 5 Nisan'da isyan büyük ölçüde dar bir çerçeveye sınırlanmıştı. 15 Nisan'da Genç'e giren Türk birlikleri, Varto gününde sıkıştırılan Şeyh Sait, Şeyh Abdullah, Şeyh Ali, Şeyh Galip başta olmak üzere 25 elebaşının yakalandığını merkeze geçtiler. İsyan bastırılmıştı. 25 Mayıs'ta başlayıp 27 Haziran'da sona eren İstiklal Mahkemesi, 29 idamla neticelendi. Gıyaben verilen cezaların dışında kalanlar infaz edildi. Mustafa Kemal, yayınladığı tebliğlerde milletin büyük bir azim ve kararlılıkla başkoyduğu yolda ilerlemeyi sürdürdüğünü ve devrimin ilkelerinden sapılamayacağını altını çizdi. Bu arada hükümet İstanbul basınında muhalefetin kalesi durumunda olan Tevhidi Efkar, Son Telgraf, Tanin'le birlikte Marxist Aydınlik dergisi ve İslamcı Sebil-ür Reşat dergileri kapatıldı. Kimi sanıkların mahkemelerde TCF'nin kuruluşundan moral ve güç buldukları yolundaki değerlendirmeler

dikkatleri yeniden bu partinin üzerine çevirmişti. Hükümet, 3 Haziran 1925 tarihli kararnameyle söz konusu partinin faaliyetlerini durdurdu, TCF altı aylık ömrünü noktaladı.

Ancak Doğu'da yakalanan bir fırsat kullanılamadı. Bu Mustafa Kemal'in en talihsiz mağlubiyetlerinden biriydi. Doğu'yu geri bırakan aşiret düzeni, toprakların haksız paylaşımı, ağalık, beylik, şeyhlik kurumlarının ortadan kaldırılması, toprak reformu çok elverişli koşullara rağmen başarısız oldu. Bunda bölge halkının bu tip taleplere sahip çıkmaması ve reform isteklerine kayıtsız kalması da önemli pay sahibiydi. Eğer Mustafa Kemal bu talihsiz yapıyı kırabilseydi, liderlik sanatı kolyesine bir de toprak reformu halkasını ekleyebilecekti. Olmadı...

Tekke ve zaviyelerin kapatılması:

Bu arada Diyarbakır İstiklal Mahkemesi, isyanlarda birtakım şeyh ve müritlerinin başat rol oynadıkları sonucuna varmıştı. Mahkeme hemen bölgesi sınırlarına giren tekke ve zaviyelerin kapatılmasını kararlaştırdı. Ankara İstiklal Mahkemesi de davalar esnasında benzer bir kaygıyı duymuştu. Mahkeme hükümete müracaat ederek, tekke ve zaviyeler problemine genel çözüm bulunmasını istedi. Hükümet de 30 Kasım 1925'de açıkladığı 677 sayılı yasa ile tekke ve zaviyelerin kapatılmasını karara bağladı. Bunu, 26 Aralık'ta alınan karar izledi. Dini takvim ve eski saat düzeni yerini Miladi takvimle 24 saate dayanan çağdaş saat düzenine bıraktı.

Rejimin Kastamonu sınavı:

Kastamonu muhafazakar yapısı ağır basan bir şehirdi. Mustafa Kemal, seçimini doğru yapmıştı. Eğer kılık-kiyafet devriminin en çetrefilli aşaması olan başlık meselesi, Kastamonu

gibi muhafazakar yapıdaki şehre benimsetilebilirse, epey yol alınmış olacaktı. Kastamonu- İnebolu gezisini yapmanın amacı hem Gazi'nin daha önce görmediği bu bölgeyi incelemek hem de devrimleri "direnme ihtimali" yüksek bir şehirde olanca hızıyla sürdürmektir. Gazi, bu yolculuğa iki yaveri, katibi ve iki samimi dostuyla çıkmıştı. Gerçi Mustafa Kemal, çiftlikte arasına şapka takar, yakın arkadaşlarını bu yeni görüntüsüne alıştırmaya çalışırdı ama halk kendisini şapka ile ilkken karşılayacaktı.

Yolda arkadaşlarına Timur'dan bahsediyordu. Mustafa Kemal, Timur'un liderlik tarzından etkilendiğini, bu devlet adamının liderlik sanatını çok beğendiğini saklamazdı. Timur'un rakiplerini şaşırtma huyunu, bir liderlik özelliği olarak değerlendiren Mustafa Kemal, aynı özelliğin şahsında da toplandığının bilincindeydi. İlk durak Çankırı'da halkı başı açık ama elinde şapka ile selamlayan Mustafa Kemal, karşısında bulunanların feslerini çıkardıklarını farkedince, halka ve şehrin ileri gelenlerine şapkalarının nerede olduğunu sorar. (AYDEMİR-III:224-225)

Kastamonu girişinde Mustafa Kemal'i karşılayan kabile, karşılarında duran liderlerinden etkilenmiştir. Atatürk, şehirde halkın tepkisini ölçmek için başlarda şapkayı takmaz. Beyaz renkli Panama şapka elindedir. Baş sürekli açıktır. Onu gören halk da kısa süre sonra başını açmıştır. Kastamonu'da halka yaptığı konuşmasında, ülkeyi mutlaka medeniyete taşıyacağına söz veren Mustafa Kemal, artık Türkiye'nin yeni bir yola büyük inançla girdiğini ve geriye dönüşün mümkün olmadığını anlatır. Sonra bir vatandaş yanına çağırarak lider, ondan başındaki fesi çıkarmasını ister. Ataklığı halkı fethetmiştir. Konuşmanın ardından belediye binasından hükümet konağına yönelen Mustafa Kemal, herkesin başını açtığını, bir inkılabın daha halk katında benimsendiğini görmekten memnundur. Yanındakilere döner ve zor işin çok kolay başlatıldığını söyler.

“Bir Türk dünyaya bedeldir:”

Kastamonu konağında kalan kafilede, Mustafa Kemal yine de heyecanlıdır. Sıklıkla balkona çıkar, şerefine düzenlenen gösterileri izler. Hepsinde de başı açık ve elinde şapkasıyladır. Gösterileri izlemeye gelen diğer vatandaşların da kendisini gördükten sonra feslerini, sarıklarını çıkarmalarından memnun kalmıştır. Zira halk hem de pek muhafazakar olarak tanınan halk, liderle bütünleşmiştir. Liderin ağzından çıkan söz, yaptığı her hareket halk tarafından “mutlak hakikat” gibi algılanmaktadır. Bir devrimin taban tutması bakımından bu “olmazsa olmaz” gerekliliktir.

Ertesi sabah askeri birlikleri teftiş eden Mustafa Kemal, çok az giydiği üniformasıyla askeri birliğin karşısındadır. Kışlanın duvarına, “Bir Türk 10 düşmana bedeldir” yazsını asılmıştır. Yanında bulunan bir subaya, gerçekten duvarda yazılı söze inanılıp inanılmadığını sorar. Aldığı yanıt olumludur. Mustafa Kemal, karşı çıkar, “Hayır, bence öyle değildir. Bir Türk dünyaya bedeldir.” Uzun yıllar ulus bilincinden ayrı tutulmuş bir ülkede ulus-devletle birlikte ulusu da yaratıp, halkı ulusa bir bütünlük idealine erdirmeyi amaçlayan bir liderden zaten bu beklenirdi. Zira ulusu kurmanın önemli şartlarından birisi de o ulusu oluşturan, geçmişte oluşturmuş olan ve gelecekte birlikteliği sürdürecektir her bir bireye hak ettiği değeri vermektir. Verdiğini somut olarak göstermektir. Kısacası burada basit bir şovenizm ya da ırkçı anlamda sert milliyetçilikten ziyade ulusa olan inancın dışavurumu söz konusudur. Tıpkı, “Hakimiyet kayıtsız şartsız millettir” sözünde olduğu gibi.

Hatırlanacağı gibi o söz telaffuz edildiğinde azınlıklara her türlü serbestliği tanıma inancında olan işgal kuvvetleri, Türkler’i bir ulus olarak saymıyor ve Türkler’in Wilson prensiplerinden tam anlamıyla yararlanmalarını kabul etmiyorlardı.

Mustafa Kemal, milli mücadelede en önemli savlarından birisi olarak, “Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir”i ortaya atarak, Anadolu’da kendi kaderine yön vermeye azimli bir ulusun, Türk ulusunun bulunduğunu tanıtlamaya koyulmuştu. Atatürk, bu arada geleneksel, “Devlet ebem müddettir” anlayışını, çağa göre yorumlayıp, “Millet ebed müddettir”e dönüştürmek istiyordu. (TANYOL,1990:14-15)

26 Ağustos tarihi, Türk Devrimi’nin önemli söylevlerinden birisine tanık olmuştur. Türk Ocağı’nda toplanan gençler, öğretmenler, erkekler ve kadınlar Gazi Mustafa Kemal Paşa’yı beklemektedirler. Mustafa Kemal, İnebolu’da halka devrimi, yaşanan deneyimleri ve savaşın ikinci evresini anlatacaktır. Atatürk, söylevinde sorular soracak, aldığı cevaplara göre üslubunu ayarlayacaktır. Bu cevaplar, halkın devrimlerin gidişatına yönelik hislerinin ortaya çıkarılması, anlaşılması açısından değerlidir. Konuşmanın önemli kısımları şöyle özetlenebilir:

“Efendiler;²⁰

Bu milletin başında, bir dakika bile olsun bir sultan bırakmak caiz olabilir miydi?

Asla! Asla!

Bu millet, Allah’ın gölgesi, Peygamber’in Halifesi olduğunu iddia küstahlığında bulunan cahillere, vatanında, vicdanında yer verebilir miydi? Bunu sizden soruyorum!

Asla ve katiyyen!...

Türk milleti, evlatlarına vereceği terbiyeyi, mektep ve medrese diye iki ayrı müesseseye bırakabilir miydi? Böyle bir terbiyeden, aynı fikirde, aynı zihniyette bir millet yaratmak, abesle iştigal olmaz mıydı? Ben sizin öz kardeşiniz,

20 Mustafa Kemal konuşmasının başında kadın-erkek ayrımı yapmadığını, efendiler seslenişinin hem kadınları hem de erkekleri kapsadığını özellikle söylemiştir.

arkadaşınız, babanız gibi söylüyorum... Medeniyetim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı, fikriyle, aile hayatıyla, yaşayış tarzıyla medeni olduğunu göstermek zorundadır. Medeniyim diyen Türkiye halkı, dış görünüşüyle de baştan aşağı medeni insanlar olduğunu göstermek zorundadır. Şimdi sorarım, bizim kıyafetimiz medeni midir? Milli midir? Beynelmilel midir?

Hayır, asla!

O halde kıyafetsiz bir millet medeni olur mu? Siz böyle kalmaya, böyle vasıflandırılmaya razı mısınız?

Katıyen, değiliz...

Öyleyse cevheri göstermek için, çamuru atmak lazım! Çok cevherli olan bizim milletimize layık olan kıyafet, medeni ve beynelmilel kıyafettir. Öyle giyineceğiz. Ayakta iskar-pın, fotin, bacakta pantolon, yelek, gömlek, kravat, yakalık, ceket ve tabiatıyla bunları tamamlamak için başta siper-i şemslî, serpuş! Açık söylemek isterim: Bunun adına şapka derler!... Buna, caiz değildir diyenler vardır. Bunlar cahillerdir. Onlara sorarım: Yunan serpuşu olan fesi giymek caiz olur da, şapkayı giymek niçin caiz olmaz?... Korkmayınız! Bu gidiş zaruridir. Medeniyetin coşkun seline karşı direniş beyhudedir!" (AYDEMİR:230-231)

Kanunlarda rota Batı'ya çevriliyor:

Aslına bakılırsa, Türk toplumunun rotasını Batı'ya çevirme arayışları Kemalist Devrim'le başlamaz ama Atatürk döneminde sağlam bir zemine kavuşturulur. Osmanlı Devleti, Avrupa karşısında aldığı yenilgi ve toprak kayıplarının ardından bazı düzenlemeler yapmaya mecbur kalmış ve askeri saha başta olmak üzere Batı'ya doğru hamlelerde bulunmak zorunda kalmıştı. Tanzimat'tan sonra, Batıcılık akımının da etkisiyle, kadın so-

runu belli ölçüde çözümlenmeye çalışıldı. Osmanlı aydınları, kız okulları açarak, I. Dünya Savaşı döneminde kadına dışarıda çalışma imkanları verip, bu imkanları genişleterek ve mevzuat hukuku alanlarında ciddi sayılabilecek reformlar yapmayı başardılar. Bu reformlardan en göze batanı ise Mecelle'ydi. 1869'da yazılmaya başlanıp, 1877'de tamamlanan Mecelle'de 16 kitapta toplanan 1851 madde bulunmaktaydı. Osmanlı hukuk düzeninin özünü oluşturan Mecelle, o günlerin şartları içinde Doğu hukukundan modernliği itibariyle epey ayrılan, farklı bir kurallar bütünü içermektedir.

Ne var ki, Mustafa Kemal'e göre Mecelle, devrim şartlarına cevap verebilecek yetkinlikte değildi. Mecelle'den ötesine geçmek, Batı'yla, çağdaş medeniyetlerle bütünleşebilmek için gerekliydi. Kemalist önderlik, 1926-1927 yıllarında hukuk reformunu tamamına erdirmek üzere harekete geçti. Devletin kanun yapısı, işleyişi, muamelat sahasında da Batı hedef alınarak düzenlendi. Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt, sıkı bir devrimci olarak hukuksal düzenlemelerin mimarlarından birisi oldu.

Önce İsviçre kanunlarından tercüme edilen Medeni Kanun, ardından Borçlar Kanunu ve İtalyan hukuk düzeninden esinlenilen, Ceza Kanunu Mahmut Esat Bozkurt döneminde hazırlanarak yürürlüğe girdi.²¹ Bu kanunlardan Medeni Kanun, Türkiye'yi çağdaş uygarlıklar seviyesine götürmek hususunda en iddialı

21 Kanunların Batı'dan alınıp tercüme edilmesi sıklıkla eleştirilir. Hatta İtalyan anlayışından esinlenerek çıkarılmış kanunlar, o dönem İtalya'da iktidarda bulunan Mussolini ve faşist hareket sebebiyle fazlasıyla hedef alınır. Ne var ki, devrimci önderlik İtalya'dan esinlenen kanunları seçerken, faşizmle arasında bir illiyet kurma çabasında değil, o dönem Batı kanunlarından Türkiye'de işleyebilecek en geçerlilerini saptamak kaygusunu gütmektedir. Bu arada faşizmi Mustafa Kemal'e önerenler arasında milliyetçi önderliğin önemli isimleri olmuştur ama Atatürk bu talepleri geri çevirmiş, faşizme güvenmediği vurgulamıştır. Atatürk, üzerinde ısrarla durulan kimi faşist uygulamaların ise kendisinden sonra hala isteniyorsa yürürlüğe sokulabileceğini belirtmekle yetinmiştir. O günlerde Kemalist önderliğinde hakim olan bir diğer yargıysa Batı ülkelerine sınıf atlatmış kanunlar üzerinde tasarrufta bulunup, bu kanunları şark kurnazlığıyla bozup daha başlangıçta yararsız kılmamaktır.

olan kanundur. Herşeyden önce devletin laik niteliği, bu kanunda kendisini açıkça göstermektedir. Medeni Kanun'un kabulü sırasında görevli encümenin başında yine bir din adamı olan Hoca Mustafa Fevzi Efendi vardı. Medeni Kanun'un tarihi 17 Şubat 1926'ydı. Bu kanunun devamı niteliğinde olan Borçlar Kanunu ise 22 Nisan 1926'da yayınlanıp 4 Ekim 1926'dan itibaren yürürlüğe girdi. 29 Mayıs 1926'da Türk Ticaret Kanunu, iki yıl sonra, 28 Mayıs 1928'de Türk Vatandaşlığı Kanunu izleedi. 18 Haziran 1927'de de Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu Meclis'te onaylandı. (TÜRKİYE TARİHİ-IV: 111-112) Uluslar arası rakamların benimsenmesi 24 Mayıs 1928'de gerçekleşti.

Medeni Kanuna göre kadın erkeğin sahip olduğu miras haklarına kavuşmakla kalmadı, erkeklerin yasa önünde sadece bir kadınla evlenebilmeleri karara bağlandı. Bütün kanunlar çağdaş hukuk sistemi doğrultusunda elden geçirilirken, çağdaş Türk ailesi de kurulmuş oldu. Mustafa Kemal, Türk kadının hiçbir şekilde erkeklerden aşağı tutulamayacağına dikkati çekerken, Kurtuluş Savaşı sırasında; erkeklerin açığını kapayarak tarlaları süren, ordunun, halkın beslenmesine yardımcı olan, cephelere mermi taşıyan kadınlar bu hakları çoktan hak etmişlerdi. Ayrıca halkın yarısı yerde yarısı yukarıda medeniyete yükselinemezdi. Üstelik dünyada hiçbir kadın Türk kadını kadar çetin bir mücadeleden alınının akıyla çıkmış değildi. (KARAL:112)

Yine de, Türk kadınının sosyal yaşama sokmak hayli çetin bir mücadele gerektirdi. Zira eşi Latife Hanım da başta olmak üzere, Batı'ya en yakın hayat tarzına göre yetiştirilmiş kadınlarda bile az çok çekinceler yaşandığı ortadaydı. Batılı değerlere gönül vermiş, onlarla içiçe büyümüş kadınlar bazı Doğulu önyargılarda ayak direliyorlardı. Yabancı diplomatların, arkadaş toplantılarının ve devlet erkanının biraraya geldiği toplantılara katılan Türk kadınları, erkeklerle kendilerini bir tutma, eşit şartlarda ilişkiye girme hususlarında oldukça çekingen davranabiliyorlar-

dı. Mustafa Kemal, bir kez daha öncü rolünü oynama işlevinin kendisine yüklendiğinin farkına varmıştı. İttihat ve Terakki yönetimi, kız mekteplerinin açılmasında kararlı davranmışlar, savaş döneminde sokakta erkeklerin görevlerini yerine getiren kadınlar işlerin yürütülebilmesi için peçelerini atmışlardı ama öğretmen okullarında kız çocuklarına beden eğitimi yaptırılması, üniversitede erkek ve kızların ayrı ayrı oturtulması gibi sorunlar Cumhuriyet'e taşınmıştı. Cumhuriyet'in ardından üniversitede kadınlarla erkekler birlikte oturmaya başlamışlardı.

İzmir suikastı:

1926 yılının Haziran ayında Mustafa Kemal, Marmara kıyılarında dinlenmektedir. İstikamet İzmir'e doğrudur. Yapılan programa göre 14 Haziran Bursa'da geceleyecek Mustafa Kemal, 15 Haziran'da İzmir'e varacaktır. Oysa Atatürk, son anda bir program değişikliği yapmış ve 15 Haziran'da Balıkesir'de konaklama kararı alır. Kimi tarihçilere göre Atatürk şans eseri bu karara varmış ve mucize eseriyle yaşamını kurtarmıştır. Bazı tarihçilerse, Türk istihbaratının ulaşan verilere dayanarak, suikastı önceden haber alarak, Mustafa Kemal'i durumdan haberdar etmişlerdir. Aynı görüşe bağlananlar Mustafa Kemal'in hem programında değişiklik yaptığını hem de muhalefete karşı uzun süredir gündemde olan tasfiyeyi plana bağladığını savlarlar. (ZURCHER,1987:335)

15 Haziran gecesi suikastı gerçekleştirecek tetikçileri deniz yoluyla Yunan adalarına kaçırarak olan Giritli Şevki adındaki motorcu, hükümetin suikasttan haberdar olduğuna karar verip, soluğu poliste alır. Atatürk'ün program değişikliği motorcunun tavrında önemli değişikliğe neden olmuştur. Motorcudan edinilen enformasyonu değerlendiren güvenlik güçleri, tertibin başı Ziya Hurşit'i ve kiralık katiller Çopur Hilmi, Laz İsmail, Gürcü

Yusuflu İzmir otellerinde ele geçirirler. Ziya Hurşit çok geçmeden tertibi itiraf eder. Gazi, Ziya Hurşit'in kaldığı Gaffar Zade sokağından geçerken yavaşlamak mecburiyetinde kalacak suikast de o an işlenecekti. Sokağın darlığı ve kalabalıktan yararlanan tertipçilerse önce rıhtıma koşacak ardından Sakız adasına kaçacaklardır.

Ziya Hurşit'in itirafları, mahkemenin boyutlarının genişlemesine sebep olur. İşin ucu Ankara ve İstanbul'a yayılır. Yönetim suikast çilerin piyon olduklarını suikast eyleminin Ankara ve İstanbul'da tezgahlandığını düşünmektedir. Bu arada Mustafa Kemal Paşa, 16 Haziran'da halkın sevgi çemberi içinde İzmir'e ayak basar. Atatürk, burada yaptığı konuşma Türk tarihine geçecektir: "Beni naçiz vücudum, birgün elbette toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır ve Türk milleti, emniyet ve saadetini garanti eden prensiplerle medeniyet yolunda tereddütsüz yürüyecektir."

İtirafların ardından Ankara ve İstanbul'da da tevkifatlar başladı. Teşebbüsten 4 gün sonra kamuoyunu bilgilendiren İstiklal Mahkemesi Reisi Ali Bey, TCF önderliğinin de olaya karıştığını beyan etti. 26 Haziran'a dek geçen süreçte Hüseyin Rauf ve Adnan Adıvar hariç 100'ü aşkın kişi gözaltına alınmıştı. Ancak TCF lideri Kazım Karabekir'in de tevkif edilmesi halka ve orduda geniş anlamda huzursuzluk yaratmıştı. Başbakan İsmet İnönü, hadiselerin vehim boyut kazanmasını engellemek amacıyla devreye girerek Kazım Karabekir'in önce salıverilmesini sağladı. Ancak İstiklal Mahkemeleri, çok geniş yetkilerle donatılmıştı. Mahkeme heyeti, İsmet Paşa'nın müdahalesini adaletin önünü kapatmak sayarak, bu kez İsmet Paşa hakkında tutuklama kararı çıkarttı. Mustafa Kemal, İzmir'e çağırıldığı İsmet Paşa'ya, mahkemeden özür dilemesini söyledi. İnönü, özür yazısını mahkemeye ulaştırınca, hakkındaki suçlama kaldırıldı, Karabekir ise tekrar tevkif edildi.

Ancak Ziya Hurşit suçunu kabullenmesine karşın TCF önderliğiyle illiyetini ısrarla reddediyordu. 4 Temmuz'da başlayan "Paşalar Duruşması" gerilimi bir hayli arttırdı. Halkın yanı sıra ordunun da hoşnutsuzluğu had safhaya ulaşmıştı. Paşalar mahkemeye getirilirken kapıyı bekleyen askeri kıta hazırola geçmişti. Bunun üzerine Mustafa Kemal'in, Çeşme'ye çağırdığı Mahkeme Reisi'ne, paşaların üzerine fazla varılmamasını söylediği öne sürülür. (ALKAN:91)

13 Temmuz kararların açıklanma günüydü. Mahkeme, başta Ziya Hurşit olmak üzere, 6'sı mebus biri eski Ankara Valisi toplam 15 kişinin idamına karar verdi. Mahkeme kararı aynı gün Atatürk tarafından onandı ve cezalar aynı gün gece yarısından sonra yerine getirildi. Bu arada, Kurtuluş Savaşı'nın önderleri arasında bulunan Refet, Ali Fuat ve Kazım Karabekir Paşalar'ın beraat kararları da okundu. Halk, kararların bu kısmını sevinç çığlıklarıyla karşıladı. Sıra İttihatçılarla hesaplaşmada, eski bir kadronun tasfiyesinin tamamlanmasında son aşamaya gelmişti. Mahkeme heyeti işlerini Ankara'da sürdürecekti, zan altındaki İttihatçılar'ın durumunu görecekleri. Rauf Bey ve Adnan Adıvar Ankara'da yargılanacaklardı.

Mahkeme heyeti 17 Temmuz'da Ankara'ya döndü. Tutuklanan 58 kişi arasında İttihatçı kadrodan o günlere dek ulaşmayı başarmış tüm önde gelen şahsiyetler bulunmaktaydı. İddia makamı İttihatçılar'ın İzmir suikastine bulaştığına inanıyordu ve sanıklar "Kara Çete" şeklinde adlandırılıyordu. 2- 23 Ağustos tarihleri arasında iddianame okundu ve ifadeler alındı. 25 Ağustos'ta savunmalara geçildi. Karar ertesi gün açıklandı. Cavit, Dr. Nazım, Nail ve Hilmi Beyler idam cezasına çarptırıldılar. 37 sanık beraat etmişti. Mahkeme sırasında Avrupa'da bulunan ve yurda dönmeyen Rauf Bey 10 yıl hapis cezası almıştı. Rauf Bey, ülkeye ancak 1935 yılında dönecek ve çıkan aftan yararlanarak affedilecekti. Kuşkusuz olaylar milli mücadelenin liderinin üzerinde

de geniş etki bırakmıştı. Milli mücadele devrinde şahsına tavrı alan İstanbul kökenli bazı eski rakiplerini bile zaferden sonra affedip kırılganlıkları önemli ölçüde unutmaya yoluna giden Mustafa Kemal, aralarında milliyetçi önderliği tamamlayan arkadaşlarının da bulunduğu pekçok önemli şahsiyeti açıkça karşısına almış, tüm muhaliflere gözdağı vermişti. Olanlardan dolayı o da sarsılmıştı. Ama dönem devrim dönemi değildi. Hepsinde önemlisi tarihsel geleneği içerisinde köprü başında adam vurmamak, isyan çıkarmak, Bakan, mebus öldürmek gibi olaylar bulunan bir hareketin tasfiyesi de şarttı. Lider, devrimlerden, yolundan ödün veremezdi. Mustafa Kemal de vermedi.

Devrimler tamamlanıyor:

1926 yılı sonları ve 1927'nin ilke evresi sakin geçti. Olağanüstü şartlarda görev yapan İstiklal Mahkemeleri'ne ihtiyaç kalmamıştı. 7 Mart 1927'de söz konusu mahkemeler kaldırıldı. 28 Mayıs 1927'de Lozan anlaşması uyarınca, genel af kapsamı dışında bırakılan 150 kişi Türk vatandaşlığından çıkarıldı. Bu olay, tarihe "Yüzellilikler Olayı" diye geçti. Bu kişiler 29.6.1938'de affa uğradılar. (AYDEMİR-III:273) 29 Mayıs'ta ulaşım sorununun çözülmesinde aşama sağlandı. "Şimendifer politikası" meyvelerini veriyordu ve demiryolu Kayseri'ye ulaşmıştı. 15 Haziran 1927'de Türkiye Cumhuriyeti sınırları dahilinde bulunan tüm resmi ve milli binaların üzerindeki saltanat döneminin tuğra, yazı ve armaların kaldırılmasına dair kanun çıkartıldı. 1 Temmuz'da Mustafa Kemal, İsmet İnönü ve Kazım Özalp Paşalar emekliye ayrılarak askerlik hizmetini bıraktılar.

Bu arada önemli bir olay yaşandı. Atatürk, ilk kez İstanbul'u ziyaret edecekti. Aslında İstanbul ziyareti 1924'te gerçekleşecekti ama Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'daki muhaliflere kızgındı. İzmit'e dek gittiği halde İstanbul'a uğramaktan kaçınmıştı.

Eski rejimin “kalesi” olarak algıladığı İstanbul şehrinden ayakları sanki geri geri gidiyordu. Bunda en önemli etmen İstanbul halkının ciddi bir kesiminin Ankara’nın başkent yapılmasını sindirememesiydi. Gerçi halkın çoğunluğu milliyetçi önderlikten yanaydı fakat İttihatçılar’ın en nüfuz sahibi olduğu şehir yine de Ankara’ydı. Muhalif İstanbul basını Ankara’nın başkent ilan edilmesi başta olmak üzere Mustafa Kemal’in hemen hiçbir eylemini onaylamıyordu. Kemalist Ankara basını İstanbul’da tutulmuyor, halk İstanbul basınına beklenenden yoğun ilgi gösteriyordu. Atatürk’ün yakın dostu Falih Rıfkı, kurucularından olduğu Akşam gazetesinden, yazdığı Kemalist yazılarla tirajın düşmesine neden olduğu gerekçesiyle ayrılmaya zorlanmıştı. Üstelik İstanbul’daki işadamları da Ankara karşıtı tutumları körüklüyorlardı.

Paşa 8 yıl sonra İstanbul’da

İstanbul-Ankara çekişmesi 1924 yılında iyiden iyiye artmıştı. Tartışma genelde Ankara’nın başkent yapılması üzerinde dönüyordu. Ankara basını ve Atatürk, Ankara şehri ve halkının milli mücadelede üstlendiği vazifeyle başkent olmayı fiilen hak ettiğine inanıyordu. İstanbul basınıysa, “şehre bile benzetemedikleri” Ankara’nın devletin merkezi olmasının, ülkeyi olduğundan güçsüz göstermeye sebep verdiğini savlıyordu. Türk halkı, böylelikle Avrupa’dan dışarı atılmış, küçük bir Anadolu devletçğine dönüştürülmüştü. İstanbul, hala saltanat özlemi çekiyordu. Ahmet Emin Bey, 1924 Kasımı’nda kaleme aldığı yazılarında Mustafa Kemal’e politikadan uzaklaşıp, köşesine çekilmesini önermişti. Aynı kalem Ankara’nın gelişmesine imkan olmadığını, bu altyapısız şehrin en fazla 30 bin nüfus barındırabileceğini, bu nüfusun sadece bürokratlardan oluşabileceğini, böylelikle de başkent halkından kopuk bir “vurdumduymazlar” kenti haline geleceğinin ısrarla yazıyorlardı.

Yaşanan TCF örneği de Atatürk ile İstanbul'un arasını açmıştı. İstanbul halkı, TCF'ye muazzam destek sağlamış, Rauf Bey, eski başkentte, "Halk kahramanı" ilan edilmişti. Üstelik bu ilan edilişin, Kurtuluş Savaşı ile ilgisi de yoktu. Rauf Bey, Mustafa Kemal'e bayrak açtığından kahraman sayılıyordu. Mustafa Kemal, yakın dava arkadaşlarına yazdığı mektuplarda İstanbul'un hala Bizans olduğundan dert yakınıyor ama hemen ardından Cumhuriyet'in Bizans'ı hizaya sokacağını ekliyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul öfkesi ancak 1927 yılında dinebildi. Tam 8 yıl 1 ay 26 gün önce bir bahar gününde İstanbul'dan ayrılan Mustafa Kemal, sonunda eski başkente dönmüştü. Ayrılışı meçhule giden bir yoldu, maceraydı. Oysa dönüşü, bir zaferin halkasıydı. Milli mücadele başarılmış, Cumhuriyet kurulmuş, inkılaplar başlamıştı. İşgal altında terkedilen şehirde artık Türk bayrakları dalgalanıyordu. İstanbul sokakları coşmuş, halk lideriyle bütünleşmişti. İstanbul, ayrılığın bitmesini delicesine kutluyordu. Balkonlarda, sokaklarda toplanan halk liderlerini selamlıyor, şehre kurulan yüzü aşkın tak zaferini haykırıyordu.

III. Meclis ve Nutuk:

Bu arada II. Meclis çalışmalarını 1927 yılı Temmuz ayında noktaladı. CHF, 1 Eylül 1927'de çalışmalarını açan III. Meclis'e 316 milletvekiliyle tek parti halinde geldi. Eski TCF kadrolarından kimse seçilmeyi başaramamıştı. Muhafızları, Mustafa Kemal Atatürk'e diktatör damgasını yapıştırdılar.²² 15-20 Ekim tarihlerince CHF. İkinci kongresini gerçekleştirdi. TBMM2de Atatürk başkanlığında toplanan kongrede, partinin tüzük ve programı ayrı metinler halinde belirlenerek, program 7 madde-

22 Bu konuda ek bilgi ve görüşler için Ali Fuat Cebesoy'un anılarından faydalanılabilir.

de genel esaslar şeklinde ortaya kondu. Genel Kurul toplantılarının adı Kurultay olarak değiştirilirken, Mustafa Kemal ve yakın arkadaşlarının öncülüğü sayesinde; Fransa, Almanya, Belçika, Macaristan, Litvanya, Hollanda Çekoslovakya, İsveç, Norveç gibi ülkelerin önderliğinde kurulan radikal sosyalist partilerin oluşturduğu birliğe katılınması önerisi geri çevrildi. (MEYDAN LAROUSSE-III:96)

Atatürk, aynı kongrede, ünü Nutuk'u da okudu. TBMM'de 6 gün süren ve toplam 36 saati bulan Nutuk'un okunması sırasında, mücadelesini, milli mücadelenin şartlarını ve karşılaştıkları güçlükleri anlatma fırsatı bulan Mustafa Kemal, dünyaya yön veren, tarihin akışını değiştiren her büyük lider gibi tarihe kendi ağzından bir belge bırakmıştır. Atatürk, Nutuk'ta eski rejimin yordakçılarını, milli mücadeleye balta vuranları ve eski rejim ile yenisi arasındaki nitel farklılıkları da vurgulamıştır.

Ancak Nutuk'un en önemli özelliği, Mustafa Kemal Atatürk'ün milliyetçi önderlik içinde yaşanan gelişmeleri özetlediği kısımlardır. Bir zamanlar yanyana çalıştığı ancak kimi nedenlerle görüş ayrılığına düştüğü dostlarının eleştirilerini Nutuk sayesinde yanıtlayan Atatürk, bu tarihsel belgede milliyetçi önderliğin iç-hesaplaşmasını da dışa vurmuştur. Bu yönüyle Nutuk, ne tarihin kendisi ne de anılar manzumesidir. Nutuk, Mustafa Kemal'in gözüyle hem iki rejimin hem de milliyetçi önderliğin hesaplaşmasıdır. Yer yer eleştirisinin dozunun aşırısına kaçmasını engellenemese de, Nutuk, milliyetçi önderliğin diğer kesiminin hatıratlarının aksine, oldukça tutarlı ve iyi bir üslupla kaleme alınmış bir metin özelliğindedir. Mustafa Kemal Atatürk, liderlik vasıflarını açıkça sergilediği eserinde o an aralarının açık bulunduğu arkadaşlarının haklarını teslim etmeye, milli mücadeleye onların katkılarını gözden kaçırmamaya özen göstermiştir. Nutuk, aynı zamanda devrimci bir ruhla genç bir Cumhuriyet'in kurulmasını sağlayan tartışmasız önderin ruh

halini, onu yanında yürüyenlerden farklılaştırıp öne çıkartan özellikleri de yansıtan eşsiz bir belgedir.²³

Parti kongresinde onaylanan nizamnamede CHF'nin dinle devlet ilişkilerini birbirinden ayırmaya karar verdiği vurgulandı. CHF Başkanlık Divanı'nda kaleme alınan bildiriye "laik" terimine yer verildi. Bununla birlikte, 1924 Anayasası'na giren devletin resmi dininin İslam olduğuna dair hüküm 10 Nisan 1928 tarihinde kabul edilen yasayla tarihe karıştı. Bu beklenen bir gelişmeydi. Yüzünü Batı'ya çeviren, egemenliği kayıtsız şartsız ulusa veren bir yönetim eninde sonunda "laikliği" benimseyecekti. Ancak burada da Mustafa Kemal'in bir liderlik vasfı göründü. Mustafa Kemal, önce somut durumu yaratan, onu halka benimseten bir liderdi. Önce hakimiyetin ulusa verileceği belirtilip, halkın buna ısınması sağlanmış sonra saltanat kaldırılıp cumhuriyet kurulmuştu. Halk, şapkayı Mustafa Kemal'in başında görüp ısınmış ardından devrim gelmişti. Laiklik de ilk fiilen yaratılmış, tekkeler, zaviyeler kapatılmış, Hilafet ilga edilmiş, kanunlar dinsel dogmalardan kurtarılmış en sonunda da laiklik terimi ismiyle birlikte açıklanmıştı. Halkın gönlündeki kendisine yönelik sevgi ve saygının bilincinde olan Mustafa Kemal, acı ve baskıdan ziyade her zaman ikna yöntemine önem vermişti.

23 Nutuk'ta en sert eleştiriler Refet Bele, Rauf Orbay ve Kazım Karabekir'e yönelmektedir. İsmet İnönü hemen hiç eleştirilmemekte, Ali Fuat Cebesoy ise belli miktarda desteklenmektedir. Ancak eleştirilerin en belirleyici niteliği, söylenen tüm sözlerin somut olaylara dayandırılmasıdır. Örneğin Kazım Karabekir, daha milli mücadelenin başından itibaren yaptığı katkılarla övülürken, sadece Mustafa Kemal Paşa ile yaşadığı tartışmalara sıra geldiğinde eleştirilmektedir. Bu da Nutuk'un bir "öç alma" amacıyla yazılmaktan ziyade, somut olay odaklı bir hesaplama olduğunu ortaya koymaktadır. Yoksa Nutuk, özellikle günümüzde İslamcı kesimin dile getirdiği gibi bir liderin diğerlerini yerin dibine batırarak başarının tüm kazanımlarını üstlenmeye çalıştığı bir kitap değildir. Aynı tarihlerde diğer önderlerin de anılarını kaleme aldıkları hatırlandığında bu eserin değeri daha iyi anlaşılabilir. Bu yüzden İslamcı kesimin bazı paşaların muhtelif demeçlerinden pasajlar alarak derledikleri ve Mustafa Kemal'i aşırı sert suçladıkları kitaplar okunurken iki kere düşünülmelidir.

Yeni yazı: Dilde devrim:

Mustafa Kemal, 1928'de yeni bir mücadeleye başkoymuştu. Türk kültürü, tarihinin kökenleri ortaya çıkarılmalı, kültürel devrim siyasal-ekonomik devrimleri pekiştirmeliydi. Kültürel devrimler yeni Cumhuriyet'in felsefi altyapısının oluşturulmasına katkı sağlamalıydı.

Ulus-devlet ancak ve ancak dilde, tarih alanında ve kültürde yapılacak reformlarla yaratılabilirdi.²⁴

8 Şubat 1928'de ilk Türkçe hutbe okundu. Daha önce belirtildiği gibi Latin rakamları 24 Mayıs 1928'de alındı. Mustafa Kemal Paşa, yeni Türk harflerini ise ilk CHF'nin 8 Ağustos 1928 tarihinde İstanbul'da organize ettiği bir toplantı vesilesiyle kamuoyuna duyurdu. Ancak meselenin evveliyatı vardı. 27 Haziran 1928'de harflerin Latinceleştirilmesi yolunda bir ilim heyeti kurulmuştu. Birgün sonra millet mekteplerinin açılması için Halk dershaneleri ve konferansları yönetmeliği yayınlandı. 17 Temmuz'da Başbakan İsmet İnönü, Din Encümeni ve Latin Harfleri Komisyonu toplantısında hazır bulundu. Ancak Atatürk ve İnönü, yeni harflere geçiş konusunda farklı düşüncelere sahiptiler. Her iki önder de Latin Harfleri hususunda temelde aynı görüşleri paylaşıyorlardı ama İsmet Paşa, bu harflere intikal edilebilme açısından 7 yıllık bir geçiş dönemi öngörüyordu. Mustafa Kemal ise daha aceleliydi. Ona göre 6 ay yeterliydi. (EMRE:317)

8 Ağustos 1928 tarihinde Sarayburnu Halk Gazinosu'nda yeni harfleri kamuoyuna duyuran Mustafa Kemal Paşa, bu harflerin halk tarafından en kısa zamanda öğrenilmesini isteyerek, "Yeni Türk harfleri çabuk öğrenilmelidir. Yeni Türk harflerini her vatandaşa, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bu

24 Ulus-devletin yaratılması sorununa ilişkin olarak Anderson'un Hayali Cemaatler ve Bostancı'nın Milliyetçilik eserleri okunabilir. Hobsbawm'ın Milletler ve Milliyetçilik adlı eseri de bu meydana bir başvuru kaynağı oluşturmaktadır.

vazifeyi yaparken düşününüz ki, bir milletin yüzde 10'u, yüzde 20'si okuma yazma bilir, yüzde sekseni bilmezse, bu ayıptır" dedi.

Atatürk, Dil Devrimi'nin halka benimsetilmesi aşamasında Başöğretmenliğe soyunmuştu. O, bir kez daha halkının başında aydınlık ufuklar yolunu açma sevdasında idi. 23 Ağustos'ta Tekirdağ'da yeni harfleri halka tanıttı, 25 Ağustos'ta IV. Muallimler Birliği Kongresi'ne katılan öğretmenler yeni alfabeyi halka aşılayacaklarına yemin ettiler. 13 Eylül'de Malatya'ya doğru yola çıkan İsmet İnönü, şehre bir öğretmen sıfatıyla gittiğini kaydetti. 16 Eylül'de Maarif Vekaleti'nde Bakanlık müsteşarları konuyu enine boyuna tartıştılar. 29 Eylül'de yeni devrimin halka benimsetilmesinin kolaylaştırılması gayesiyle Cumhurbaşkanlığı Orkestrası Şefi Osman Güngör bir "Yeni Harfler Marşı" besteledi. 8-25 Ekim tarihlerinde memurlar, yeni harflerden sınava alındılar.

1 Kasım 1928, TBMM'nin yıllık toplantısının açılış günüydü. Şartlar olgunlaşmış, son sözü söyleme anı gelmişti. Aynı gün yapılan görüşmelerde yeni harfler itirassız kabul olundu. Yasa 3 Kasım 1928'de yayımlanarak yürürlüğe girdi. Bu tarihten itibaren tüm devlet dairelerinde ve kurumlarında, bütün şirket, dernek ve özel kuruluşlarda Türk harfleriyle yazılan evrakların kabulü ve işleme konulması mecburi kılındı.

Türkler'in "Ata"sı:

26 Mart 1931'de Ölçüler Kanunu benimsendi. 21 Haziran 1934'de ise Soyadı Kanunu Meclis'ten geçti. Kanuna göre her aile iki yıl zarfında kendisine uygun bir soyadı seçecekti. 24 Aralık'ta çıkan kararnamede de, soyadlarının nasıl alınacağı ve hangi soyadlarının alınamayacağı hususları belirtiliyordu. Mustafa Kemal'e, "Atatürk" soyadının verilmesinin tarihi 24

Kasım 1934'tür. Atatürk, "İkinci Adam" İnönü'ye soyadını kendisi verdi. 26 Kasım'da Hakimiyet-i Milliye gazetesine yazdığı açık mektupta "dava arkadaşı" İsmet Paşa'ya "İnönü" soyadını verdiğini belirtiyordu. (AYDEMİR-III:443-444) Aynı gün "efendi, bey, paşa" gibi lakap ve unvanlar tarihe karıştı. Mustafa Kemal Paşa, bundan böyle tüm dünyada M. Kemal Atatürk olarak tanınacak, başka hiç kimse bu soyadı kendisine seçemeyecekti.

Bu arada, 21 Haziran 1934'te çıkarılan yasayla bazı kisvelerin giyilemeyeceği benimsendi. Ulusal Bayram ve Tatil Günleri de 7 Mayıs 1935'te kabul edildi. Kemalist Devrimler tamamlanmıştı. Ne var ki, bu bölümde Kemalist Devrimler'in önemli sayacaklarından olan tarih ve kültür reformları anlatılamadı. Bu kısımlar, "Mustafa Kemal ve Temel Fikirleri" başlıklı son bölümde bir bütün olarak ele alınacaktır. 4. Bölüm'ün son kısmında ise ikinci çok partili dönem ve Mustafa Kemal'in bu günlerdeki tutumu incelenecektir.

Serbest Fırka denemesi ve CHF:

1929 yılı tüm dünyayı derinden sarstı. Tüm ülkeleri etkisi altına alan ekonomik negatif şok ve kriz, dünya ekonomisinde genel bir durulmaya yol açmıştı. İktisadî açıdan kıt kaynaklardan beslenen, henüz emekleme döneminde bulunan genç Türkiye Cumhuriyeti'nin de bundan etkilenmesi kaçınılmazdı. Halk krizden daralmadan hayli etkilenmişti. İmparatorluğun bunalımlı yıllarından bu yana iki yakası biraraya gelmeyen halk, doğal olarak ekonomik krizden devrim kadrolarını da sorumlu tutmaya başlamıştı. Türk toplumu halen bir "köylü toplumu"ydı ve köylülerin iktidara tanıdığı vade, her sene aldığı mahsul gibi 1 yıla sınırlıydı.

Ayrıca CHP de başlangıçta halkına vadetiklerinden bir kısmını başaramamıştı. Dil Devrimi'nin ardından kendini tarih ve

kültür reformlarına adayan Mustafa Kemal Paşa, halkıyla eskisi kadar içli-dışlı değildi. Akademik çalışmalar, aydınlarla yaptığı çalışmalar fazlasıyla vakit alıyordu. Partisini kurarken halka söylediği, CHP'nin tüm milletin partisi olacağı, halkla devletin, milletle partinin aynı potada bütünleşebileceği kanaatleri sözden öteye geçememişti. Halkın, ekonomik bunalımın faturasını devrimci kadrolara kesmeye başladığı günlerde, CHP de giderek halktan kopuk bir hizbe dönme sinyalleri veriyordu. Özellikle taşrada yoğunlaşan ve partinin ismini siyasi çıkarlarına dönüştürmeye çalışan bir kesim halkın CHP'den soğumasına yol açıyordu.

Siyasette yeni bir heyecan fırtınasının yaratılması şarttı. İşlerin tek-parti ile yürümeyeceği açıktı. Aslına bakılırsa bu tip durumlarda rejimi sertleştirmek, genel bir baskı hareketine girişilerek sıkıntılar aşılanaya dek olağanüstü şartlara başvurmak pekçok liderin uyguladığı genel-geçer bir politikadır. Ya da işbaşındaki liderler, bu dönemlerde ipleri ellerinden iyice kaçırarak, muhalefetin oluşması ve iktidarın ellerinden uçup gitmesi karşısında çaresiz kalırlar. Oysa Mustafa Kemal, "genel-geçer" bir lider değildir. O içinde bulunulan şartları iyice yokladıktan sonra pek akıl-sır erdirilemeyecek bir işe kalkıştı. Kendi muhalefeti ni kendi yarattı. Pek az lider, hem de dünyayı sarsan ekonomik buhrana rağmen, böylesi "cılgınca" bir girişimde bulunabilirdi. Ama o "genel-geçer", "sıradan" bir lider değildi ve kurduğu partinin karşısına bir başka parti koymak için kolları sıvadı.

Yalnız temkinli davranmaktan vazgeçmedi. TCF, inisiyatif dışında kurulmuştu ve halktan çok büyük ilgi görmüştü. Üstelik Türk halkı, kimi Batı toplumları gibi, demokrasiye aşina bir toplum da değildi. Öncelikle cümle rejim düşmanının kurulacak yeni partide, TCF'de olduğu gibi, örgütlenmesi önlenmeliydi. Kısaca Paşa, demokrasi denemesinde inisiyatif elden kaçırmamalıydı. Muhalefet partisi meselesi öncelikle

Çankaya akşamlarında masaya yatırıldı, sonra bu partinin özellikleri tartışıldı.

1930 yılı yaz aylarında Paris Büyükelçisi Fethi Bey, Mustafa Kemal'in misafiriydi. Fethi Bey, Gazi'ye Avrupa'daki parlamenter sistemlerden ve çok partili demokrasilerden söz ediyordu. İsmet Paşa, Fethi Bey'in diline dolanmıştı. Belli ki , Paris Büyükelçisi Başbakan'ı pek tutmuyordu. Mustafa Kemal Paşa, gerek kafasındaki çok parti denemesini biran evvel harekete geçirebilmek gerekse Fethi Bey'in dış tecrübelerinden yararlanabilmek için konuyu dostuna açtı. Çok-parti denemesine hazırды ve partinin Fethi Bey tarafından kurulması halinde, kendisine her türlü desteği vermeye hazırды. Teklifi önce yadırgayan Fethi Bey, kısa bir duraklamadan sonra yeni partinin başına geçmeye razı oldu. İşte çok kısa sürecek olan Serbest Fırka macerası böyle başlamış oldu. Mustafa Kemal de, samimiyetini göstermek amacıyla, hiçbir siyasi ağırlığı olmayan hemşiresi Makbule Hanımı sembolik destek mahiyetiyle yeni partinin kurucuları arasına kattı.

Muhalefete şarhı destek

Serbest Fırka (SF), Taksim'de Kalmış apartmanında bir dairede faaliyetlerine başladı. Kuruluş tarihi 12 Ağustos 1930'du. Partinin Genel Başkanı Ali Fethi Okyar, Genel Sekreteri ise Nuri Conker'di. Partinin ilk Yönetim Kururлу Üyeleri ise şunlardı: Seniğ, Nakiyeddin, Tahsin, İbrahim, Haydar Beyler, Ahmet Ağaoğlu, Refik İsmail, Mehmet Emin Yurdakul, Süreyya Paşa.

Parti kurulur kurulmaz Mustafa Kemal Paşa'yı şaşırtan bir ilgiyle karşılaştı. Ticaret burjuvazisi partiyi bağrına basmış, rejimden, devletçilik politikalarından ve ekonomik bunalımdan şikayetçi olan kesimler partinin saflarında birleşmişlerdi. Daha önce iki kez Başbakanlık yapmış olan Fethi Bey ve arkadaşlarının donuk kişiliklerine rağmen parti adeta "lidersiz" kitle partisi

haline gelivermişti. İzmir mahalli basının yanısıra, Yarın ve Son Posta gazeteleri partinin yayın-organlığına soyunmuşlardı.

Ancak Mustafa Kemal, ilk etapta samimi desteğini sürdürür. Hatta Başbakan İsmet Paşa bile, kendisine muhalefet amacıyla kurulan partiye destek olma konusunda ikna olunur. Yeni partinin kurulmasında harcanacak para dahi Atatürk tarafından sağlanmıştı. Ancak partinin yönetici kadrosu pek zayıftır. Ali Fethi Bey, kitleleri sürükleyecek çapta bir politikacı değildir. Zaten belki de bu yüzden, işler çıkırından çıktığı vakit Fethi bey, CHP'ye kızgın kalabalıkları dizginlemekte başarısız kalır. Öyle ki, yeni partide çok-partili demokrasiye samimi şekilde taraf olan Ali Fethi Bey dışında ikinci tek kişi Ahmet Ağaoğlu'dur. Parti laiklik ilkesine muhalefet dışında her türlü siyasi fikri savunmada serbest bırakılmıştır ama Fethi Bey'in ekonomik anlamda fazla bir seçeneği de bulunmamaktadır. Ülkedeki yangın ve hoşnutsuzluğun temel sebebi ekonomideki buhrandır ve yeni parti temel söylemini bu çerçevede şekillendirecektir. İsmet Bey, devletçilik politikası güttüğüne göre, SF elbette ki liberal sistem savunuculuğuna yönelecektir.

Nitekim SF, devletçiliğe çatarak, devletçiliği yersiz bularak işe girişti. Yüksek vergiler ve demiryolu politikaları sert dille eleştirildi. Buna karşın SF'nin liberalizm ve demokrasi anlayışı, o günler için, Türkiye'ye uymadığından soyut düzlemde öteye geçemiyordu. (BORATAV, 1974:20-70) SF, programının diğer yönleri bakımından CHP'den çok daha farklı sözler sarfetmiyordu. Yine de, özellikle yeni palazlanan burjuvazi, kent-kasaba orta sınıfları SF'yi tutuyordu. CHP'nin resmi ve yarı-resmi yayın organları dışındaki basın da yeni partinin yanına geçmişti. Ege ve Karadeniz CHP'nin elinden adeta kayıp gitmişti. Başından beri İsmet Paşa'yı kabullenemeyen Meclis'te çoğunluk Gazi'den korkmasa çoktan Fethi Bey etrafında kümelenirdi.

Ali Fethi Bey'in İzmir gezisi, ipleri koparmaya yetecekti. İzmir'e varınca bir "kurtarıcı" gibi karşılanan Fethi Bey, büyük ilgi görüyordu. İzmir Valisi, işlerin çığırından çıkacağını sezinleyerek, Ankara'yı uyarmak yoluna gitmişti. Güvenlik güçleri bir taşkınlık ihtimali karşısında çaresiz kalabilirdi. Henüz İzmir'de örgütü bile bulunmayan SF yönetimi ise aynı sıralarda şehirde, ülkenin gerçek önderliği gibi karşılanıyordu. Duruma kızan CHP yönetimi, İzmir gezisi sırasında SF'ye açık tavır almakta, Fethi Bey ve arkadaşlarını karşılamadıkları gibi mitingin önlenmesi yolunda her türlü tertibe başvurmaktaydılar. İzmir Valisi, karşılamada çıkan olaylardan hareketle Fethi Bey'den halka hitap etmemesini istedi ama partizanca soruna eğildiğini de gizlemedi.

Fethi Bey gördüğü muameleden sinirlendi. Olayları lidere aktarmayı denedi ama çekeceği tel engelleniyordu. Saatler süren bir tartışmadan sonra sorunlar Mustafa Kemal Paşa'ya iletilti. Atatürk, karakteri ve liderliği gereği sorunun insandan kaçtığına inanır, engellerin üzerine üzerine giderdi. Nitekim Ali Fethi Bey'e yolladığı cevabında, "Anladım ki, sana nutkunu söylettirmek istemiyorlar. Fakat sen behemehal nutku söyleyeceksin ve tesadüf edeceğin herhangi bir engeli bana bildireceksin" diyordu. Nutuk ertesi gün söylenecekti ama ilk gece istenmeyen olaylar yaşandı. CHP yandaşı bir gazeteyi basmaya giden halka ateş açıldı ve 14 yaşındaki bir genç hayatını yitirdi.

İzmir'de rejim karşıtı prova

Ertesi gün halk galeyana gelmişti. Kimse Fethi beyin ne söylediğini dinlemek istemiyordu. Halk kurtarıcı olarak gördüğü Fethi Bey'den, rejime karşı gelmesini bekliyordu. İsmet Paşa'nın resimleri yırtılıyor, halk rejim aleyhtarı sloganlar atıyor, en hassaslıkla üzerinde durulan laiklik ilkesine bile başkaldırıyor-

du. Fethi Bey yine de çalışmalarını sürdürdü. İzmir, Manisa ve Aydın da teşkilatlanma girişimlerine hız verildi ama kaçınılmaz son yaklaşıyordu. CHP yanlısı gazeteler, Fethi Bey'e çok sert eleştiriler yöneltiyorlardı. Hatta eleştirilerden Mustafa Kemal de nasibini alıyor, CHP'yi yüzüstü bırakmakla suçlanıyordu. Gazi ya açık açık SF yanına geçtiğini açıklamalı ya da duruma el koymalıydı. Aksi takdirde CHP, kendi yönünü çizmekte kararlıydı.²⁵

SF heyeti Ankara'ya dönüşte karşısında farklı bir Mustafa Kemal bulur. Gerek kurucusu ve tartışılmaz lideri olduğu partide, liderliğinin tartışılmaya açılması gerekse İzmir'den gelen abartılı raporlar Mustafa Kemal'i etkilemiştir. Gazi, SFG yönetimine kinayeli bir dille artık desteklerine ihtiyaçları kalmadığını, asıl desteğe muhtaç partinin CHP olduğunu aktarır. Bu arada mahalli seçimler gerçekleşir. Seçim sonuçları bir hayli şaibelidir. Muhalefet, CHP'nin ezici çoğunlukla kazandığı seçimleri İT döneminin "sopalı seçimleri"ne benzetmektedir. SF sadece Samsun belediyesini kazanmıştır. Meclis'te iki parti sözcüleri çok kırıncı bir dille birbirlerini suçlamaktadırlar. Mustafa Kemal, son bir çabayla Ali Fethi Bey ve İsmet Paşa'yı sofrasında buluşturup uzlaşma yolu aramaya çalıştı ama nafileydi. İsmet Bey, son derece ser bir edayla diğer partiyi suçluyordu. İki partinin önderliklerinin barışması hayalden de öteydi.

Daha da kötüsü, Fethi Bey kullanıldığını düşünmeye başlamıştı. Gazi Paşa halkın gerçek niyetini öğrenmek, tartmak niyetiyle kendisinden faydalanmış şimdiiyse hedefine ulaşarak, başlangıçta verdiği sözlerden caymıştı. Gazi, CHP'den yana taraftı ve herşey bitmişti. Neticede Meclis'tw bir soru önergesi konuşulacağı gün Ali Fethi Bey SF'nin kendisini feshettiğini açıkladı. Tarih,17 Kasım 1930'du. Ülke genelinde teşkilatlanma fırsatı bile

25 Daha ayrıntılı bilgi almak için Cumhuriyet gazetesi arşivlerine bakılabilir. Özellikle Yunus Nadi'nin yazıları ve Mustafa Kemal Paşa'ya aynı yazarın yazdığı açık mektup önemli eleştiriler içermektedir.

bulamayan SF'nin ömrü 3 ay, 1 mahalli seçimle sınırlı kalmıştı. Demokrasi umutları bir başka bahara kalmıştı.

Kubilay Olayı:

SF'nin siyasal hayatına son vermesi ülkedeki memnuniyetsizliği ve yönetim aleyhtarı faaliyetleri kesmeye yetmedi. Üstelik siyasal anlamda iktidar seçeneğinin kendilerine kapalı olduğunu ikinci kez gören muhalefetin koyu-gerici unsurlarının başka yollara başvuracaklarını anlamak için kahin olmak da gerekmiyordu. Nitekim beklenen karşı-devrimci isyan girişimi çok geçmeden patlak verdi. 23 Aralık 1930'da Menemen'de kanlı bir karşı-devrim provası yaşandı. Derviş Mehmed isimli meczup birisinin önderliğinde ayaklanan karşı-devrimciler, öğretmen-yedek subay Mustafa Fehmi Kubilay'ın engellemelerine aldırmadılar. Kubilay'ı yere yikan isyancılar, genç subayı şehit ederek, başını bir mızrağın ucuna geçirdiler.

Çok geçmeden olay yerine hükümet kuvvetleri ulaşır. Derviş ve iki adamı çıkan olaylarda öldürülür. Balıkesir, Manisa ve Menemen'de Sıkıyönetim ilan edilir. Yargılanan 2 bin 200 sanıktan 29'u Kubilay'ın şehit edildiği meydana asılır. (MEYDAN LAROUSSE-VII:607)

Tüm bu gelişmeler yaşanırken, Mustafa Kemal de halktan uzak kalmasının ülkeye hiç fayda sağlamadığının bilincine varmıştı. O devamlı halkıyla iç içe olmalı, çok gerekli reformlar tasarlarken bile tüm umudunu kendisine bağlamış olan kalabalıklara yüz çevirmemeliydi. Üstelik ülkenin durumu hakkında kendi gözlemlerini yapmalı, sağlıklı sonuçlar çıkarmalıydı. Lider, yine ipleri eline almalıydı. 1930 Kasım ayında Mustafa Kemal, uzunca bir yurt gezisine çıktı. Mechin, "Kurt ve Pars" isimli eserinde Mustafa Kemal'in bu gezi sırasındaki ruh hali ve edindiği izlenimleri şöyle ortaya koyar:

“Fakat Mustafa Kemal acı bir hayal kırıklığına uğramıştı. Anlayışlı bir muhalefet meydana getirmek emeli boşa gitmişti. İşte ilk defadır ki iradesini yürütememişti ve karşısında bir muhalefet cephesi yaratamamıştı.

Eski seçim usulüne dönmeye karar verdi. Mustafa Kemal, genel sekreterini değiştirmek ve yardımcılarını değiştirip gençleştirmek ile yetinerek milletvekillerinin yine yalnız Halk Partisi'nden çıkmasını kabul etti. Milletvekili adaylarının çoğunu, küçük çiftçiliği, işçiliği ve orta sınıfı temsil edenlerden seçti ve bunları, halkın siyasi yönden bilinçlendirilmesi işiyle görevlendirdi.

...Kemal Atatürk, Çankaya'ya döndü ve mutlak hükümdarlığını sessizce devam ettirmeye başladı; fakat keyfi kaçmıştı. Artık eskisi gibi şen değildi, suratı çok asıktı. Halk, onu sevmekte devam ediyordu; ona itaat ediyordu ve her gördükçe çılgınca alkışlıyordu. Fakat o, bir defa kırılmıştı: Bu kadar nüfus ve kudrete rağmen idaresindeki insanları istediği gibi değiştirememişti. 1932 ilkbaharında, içinde acılık kaynayan bir ifade ile:

‘Halk politika ile uğraşmasın. Kendini tarıma, ticarete ve tarıma versin. Bu memleketi, kendi kendisini iradeye kabiliyetli bir hale gelip gelmediğini anlamak için, daha on-onbeş sene idare etmeliyim'dedi.” (MECHIN:292-293)

Mustafa Kemal'in belki de ikinci yenilgisi, demokrasiye geçişin kendi yaşamında sağlanamamasıydı. Ancak nasıl toprak reformu için şartla müsaait değilse, devrim ateşi altında hemen demokrasiye ısınılması da mümkün değildi. Demokrasiye geçiş ancak “İkinci Adam” İsmet Paşa'ya kısmet olacaktı. Yine de, kısa sayılabilecek yaşamına iki demokrasi denemesi sığdırabilen Atatürk, kimilerinin iddialarının aksine bir diktatör değil çağı-

nın gerçeklerine ulaşabilmiş bir çağdaş lider olduğunu kanıtlamıştır.

Kişisel özellikleri:

Sürekli olarak devrimlerinden, Türk toplumuna yaptığı unutulmaz katkılarından bahsedilen Atatürk, insan olarak nasıl birisiydi? Tarihin yetiştirdiği en büyük liderlerden birisi olan Mustafa Kemal, özel yaşamını nasıl düzenlerdi? BU kısa bölümde, yukarıdaki sorulara kısaca değinilecek.

Atatürk'ün Türk toplumunu bu denli değiştirebilmesinin ardında yatan asıl unsur Mustafa Kemal'in şahsiyet olarak bizzat yeni bir insan tipi olmasıdır. Hayat felsefesini daha 1908 yılında Suriye'de arkadaşı Müfit Bey'e üç kelime ile açıklamıştır: Hedefi "Yarının adamı olmaktır." Böylelikle Mustafa Kemal Paşa, gündelik insani ilişkilerinde de öngörülene güvenen ve her dönem için geçerli eserler ortaya koymaya çalışan bir kişiliktir. En önemli özelliklerden bir diğeri de bağımsızlığa olan tutkusuydu. Bu sadece ulusal bağımsızlıkla ilgili bir şey de değildir, Atatürk özel hayatı boyunca da bağımsız yaşamaya özen göstermişti. Karal, Atatürk'ün bağımsız yaşamaya, kararlarını özgürce alıp arkasında durmaya verdiği değeri, bizzat Mustafa Kemal'in ağzından şöyle özetler:

"Benim çocukluğumdan beribirtabiatiim vardır. Oturduğum evde ne ana, ne kızkardeş, ne de ahabap ile bulunmaktan hoşlanmam. Yalnız ve müstakil kalmayı tercih etmiş ve sürekli olarak öyle yaşamışımdır. Aile arasında yaşayanlar pekala bilirler ki, sağdan soldan samimi ihtarlardan masun bulunmazlar. Böyle bir durumda da, o ihtarlara ya itaat, ya da red icap eder. İtaat nasıl olur? En aşağı benimle yirmi beş yaş fark olan anamın ihtarlarına itaat, maziye dönmek olmaz mı? İsyen etmek, faziletli yüksek kadınlığına kani

olduğum anamım kalbini ve telakkilerini alt üst etmektir.
Bunu da doğru bulmam" (KARAL:146)

Gerçekten de Mustafa Kemal, öyle her emre itaat etmez. Annesi geleneksel-dini eğitim görmesini istemiş, o fiili durum yatarak gönlündeki askeri okula kavuşmuştu. Kimsenin nasihatlarından ilham almadan çağdaş medeniyet medeniyetler seviyesine varmanın hedeflenen kültürü tanımaktan geçtiğini keşfetmiş ve öz çabalarıyla Fransızca öğrenmişti. Üstelik Fransızcasını geliştirdikten sonra sadece askeri eserler okumakla kalmamış Fransız Devrimi, edebiyat ve tarih konulu eserlere de yönelmişti. Eksikleri yüzüne vurulduğu zaman hemen sıkılır ama öfke saçmak yerine en kısa sürede bu eksikliklerini gidermeye yönelirdi. Bir arkadaşı onu edebiyat konusunda pek geri bulmuş, Atatürk derhal bu açığını kapatmak için edebi eserler okumaya başlamış ve sonunda da hedefini gerçekleştirmişti. İnatçıydı, engeller karşısında ürkmekten ziyade üzerine üzerine gitmeyi seferdi. Zira hep tekrarladığı üzere sorunlar insandan, özellikle inançlı insandan kaçardı.

İçine çekilmekten hoşlanırdı. İnsan arasına kendi haline çekilmeli, gönlünün sesini dinleyip, kararlarını gözden geçirmeliydi. Arkadaşlarına da bunu tavsiye eder, gönül sesinin insana en iyi yönlendirici olacağını savunurdu. Vicdan, tarih ve cihana karşı sorumluluk ilişkisi içinde olduğuna inanır, ahlakın şahsi boyutun ötesinde evrensel ve tarihsel yönlerinin bulunduğunu bilirdi. Vicdan, tarih ve kamuoyu Atatürk'e göre üç yargıçlı büyük bir mahkemeydi. Aklın üstünlüğünü ve düşüncenin doğruluğunu üstün tutar, tabiatla ne bir söz ne de bir hareketin yok olmayacağını vurgulardı. Hayatın anlamı hakkında aşağıdaki fikirlere sahipti:

"Vaktiyle kitaplar karıştırırdım. Hayat hakkında filozofların ne dediklerini anlamak istedim. Bir kısmı herşeyi kara

görüyordu, 'Madem ki biz hiçiz, sifıra varacağız, dünyadaki geçici ömür esnasında neşe ve saadete yer bulunmaz' diyorlardı.

Başka kitaplar okudum, bunları daha akıllı adamlar yazmışlardı. Diyorlardı ki, 'Madem ki sonu nasıl olsa sıfırdır, bari yaşadığımız sürece şen ve şatır olalım.'

Ben kendi karakterim itibarıyla ikinci hayat telakkisini tercih ediyorum, fakat şu kayıtlar içinde:

... Herhangi bir şahsın yaşadıkça memnun ve mesut olması için lazım gelen şey, kendisi için değil, kendisinden sonra gelecekler için çalışmaktır... Hayatta tam zevk ve saadet, ancak gelecek nesillerin varlığı, şerefi ve saadeti için çalışmakta bulunabilir. Bir insan, böyle hareket ederken 'Benden sonra gelecekler' acaba böyle bir ruhla çalıştığımı fark edecekler mi? diye düşünmelidir. Hatta en mesut olanlar hizmetlerinin bütün nesillerce meçhul kalmasını tercih edecek karakterde bulunanlardır." (KARAL:148)

Mustafa Kemal Atatürk'ün şahsiyetine ilişkin yapılan değerlendirmelerde iki hususa ağırlık verilir. Bu hususlar genelde Atatürk'e sert eleştiriler yönetenlerin sıklıkla başvurdukları propaganda malzemelerini de oluşturur. İlk unsur kadınlarla olan ilişkileridir. Atatürk'ün hayatında kadınlar olmuştur ama tutkulu bir aşk yaşayıp yaşamadığı bilinmemektedir. Atatürk'ün hayatını inceleyen yazarların genel kanısı, büyük önderin hayatında çok güçlü-tutkulu bir aşk yaşamadığı yönündedir. Fakat bu gerçek, muhaliflerinin onu karalamak isteyenlerin suçlamalarını haklı çıkarmaktan uzaktır. Atatürk'ün bağımsızlıkçı kişiliği, ülküsünün peşinde ısrarlı koşusu onun tutkulu aşklar peşinde zaman harcamasını belli ki engellemiştir. Pek çok tarihsel kişilik de olduğu gibi Mustafa Kemal'in bağımsızlıkçı doğası, kendisini

insanı çileden çıkaracak romantik aşk maceraları peşinde koşmaktan alıkoymuştur. Atatürk, hiç kimsenin baskısına itaat etmeyeceği gibi bir kadının baskısına itaat etmeyi düşünmemiştir. (KARAL:148)

Çankaya'da "tek başına":

Diğer mesele ise içki meselesidir. Mustafa Kemal Atatürk'ün sıklıkla alkol kullandığı malumdu. Üstelik onun bu alışkanlığı halk tarafından da bilinmekteydi. Ancak Mustafa Kemal Paşa'yı çekemeyenler, yapılan devrimlerin bilincine varamayan, onun liderlik özellikleri altında eğilen muhalifleri, bugün olduğu gibi yaşadığı yıllarda da çeşitli dedikodular yayarak Atatürk'ü içki meselesiyle vurmaya denemişlerdi. Atatürk, kendi kulağına kadar gelen dedikoduları, akıl-almaz iddiaları, "Benim adım çok içer diye çıkmıştır. Filhakika, ben oldukça içerim. Fakat istediğim zaman bunu keserim. Vazife esnasında bir damla içmem. İçki sadece benim keyfim içindir. İçki yüzünden vazifemi bir an geri bıraktığımı hatırlıyorum" (KARAL:149) sözleriyle yanıtlamıştı.

Atatürk'ün sofrası çok önemli düşünürler be liderlere oldukça benzerdi. Bu sofralarda görünüşte içki içilip eğlenilirdi ama meselenin aslı çok başkaydı. Her akşam belli bir konu belirlenir, Atatürk'ün dost ve arkadaşlarının yanı sıra o konunun uzmanları da masada yerlerini alırlardı. Bazen sabaha dek süren sohbetlerde ülke sorunları atılacak adımlar çok demokratik hava içerisinde saatlerce tartışılır, hemen herkesin görüşüne başvurulurdu. Ayrıca bu içten havadan yararlanarak Mustafa Kemal Paşa, devlet işlerinde görevlendireceği devlet adamı adaylarını da akşam toplantılarında sınava çeker, hissettirmeden onların verilecek göreve hazır olup olmadıklarını anlamaya çalışırdı. Sofranın bir diğer özelliği ise aileden mahrum olan, bağımsız yaşamayı sev-

mesine karşın insan doğası gereği hep yalnız kalması mümkün olmayan Atatürk'ün yalnızlığının giderilmesidir. Zira Atatürk, tüm o sarsılmaz gücü, heybetinin yanı sıra sonuçta yalnız bir kahramandır. Aydemir, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusunun bu halini şu şekilde anlatmaktadır:

“Tam o sıralarda birinin, vahanın son yeşillik sınırlarından çıkarak, üzerinde güneşin son ışıkları kaynaşan batı sırtına doğru ilerlemeye başladığını gördüm.

Oydu. Yalnızdı. Arakasında onu takip eden köpeği, etrafında geniş kıvrımlar yaparak dolaşıyor, bazen ona yaklaşıyor, bazen ondan uzaklaşıyordu. Elleri cebindeydi. Gövdesi biraz öne eğikti. Belki biraz düşünceliydi. Yavaş adımlarla, güneşin ateş tekerleğini neredeyse toprağa değdirecek gibi görüldüğü çıplak sırta doğru yürüyordu. O, sırta vardığı zaman, güneş ufka yaslanmıştı.

Gurubun ziya oyunları ile olduğundan daha heybetli görünen endamı, göğe mürtesem düşüyordu. Bu manzaraya daldım. Bu manzara bana garip ve belki de doğru olmayan birtakım düşünceler ilham etti. Fakat ben bu düşüncelerin kafamda olduğu gibi cereyanına mani olmadım:

Gözümde bir inkılap ve iki şahsiyet belirdi. Bu şahsiyetlerden biri bir şef, bir kahramandı. Etrafında herkesin bildiği, herkesin anladığı bir inkılabın hikayesi vardı. Kendisini harplere, mücadelelere ve hele harp cephesindeki düşmandan daha çok yoran, kalbini daha çok kanatan isyanlara, ihanetlere, suikastlere rağmen ve bütün bunları unutarak, halkın emrine vermişti. Cephelerde kazanılan zaferler, saltanatın yıkılışı, cumhuriyetin ilanı, yeni devletin kuruluşu, kadınların çarşaflarını atışı, şapkaların giyilişi, vs...

Bu davalarda millet ayaklanmış ve onun daima unuttuğu ve affettiği o büyük bozgunculara rağmen, onun arkasında yer

almıştı. Bu cephesiyle o, gittikçe sevilen, gittikçe kuvvetlenen bir şefti. Bir bayrak adam, efsaneleşmeye başlayan insanüstü bir varlıktı...

Fakat arkada, daha başka bir şahsiyet yaşıyordu.

Şimdi bu dağın üstündeki gibi tek, yalnız, anlaşılmamış ve hemen hemen arkadaşsız, bambaşka bir adam.

Bunun hayatı, belki de baştanbaşa bir çileydi. Bu iki şahsiyet, belki de, birbirleriyle de cidal halindeydiler.

Hayatında beşeri hiç bir derin aşkın hikayesi yoktu. Aşkı, kendine inancı ve ambiyansıydı. Ömrü bir karargah dekoru içinde geçmişti. Fakat bir karargah adamı değildi. Ne yalnız asker, ne cihangirlik peşinde koşan bir hayalperest, ne yalnız ıslahatçı. Hayır. Bunların hepsinin üstünde bir varlıktı. O, bir insandı.

Zaman oldu, bu vatanın sınırları belki de onun hayaline dar geldi. Şu iki ucu bir araya gelmeyen hazin bütçeler... Şu daracık yol, mektep, hastane davaları... Şu yolunmuş bozkır, şu uykulu kasabalar ve şu etrafında gördüğü münevver denilen yalnız dinleyen insan...

Belki de bunun için kendini sınırların dışına atmak istedi ve o zaman kendine bir başka alem yarattı.” (AYDEMİR:436-437)

Her gerçek lider gibi o da çağının çok ötesine geçmiş bir kişilikti ve doğal olarak onun hedeflerini tam anlamıyla kavrayabilmiş insan sayısı pek azdı. Kalabalıklar arasında yalnızlık çekmek, her dahi gibi onun da kaderiydi. Üstelik onca eleştirilere, karalamalar ve ihanetlere karşın hem ayakta kalmayı hem de çok kısa bir yaşama çok büyük eserler, devrimler sıdırmayı başarmış ender şahsiyetlerden birisiydi. Ölümünden yıllar sonra, İslam ülkelerine hala onun yönetim şeklinin öneriliyor olması, Türk toplumunun bıkıp usanmadan yeni bir “Atatürk” beklemesi dehasına en sağlam kanıtları oluşturmaktaydı.

Liderin vefatı:

Hayatı boyunca sağlık problemleriyle karşılaşmıştı ama son yolculuğa doğru ortaya çıkan veriler, bu seferki hastalığın diğerlerine benzemediğini gösteriyordu. Atatürk'ün sağlık durumu hakkındaki ilk konsültasyon Ankara'da 6 Mart 1938'de yapıldı. Yiyeceğe dikkat edilecek, dinlenilenecek ve içki kesinlikle kaldırılacaktı. Atatürk'ün canı sıkılmıştı. Hastalığının ilk devresinde zaman zaman günlük iyileşmeler görülecek, O da buna güvenerek, normal hayatında değişiklik yapmayacaktı. Hayattan kopuşu başlı başına bir mücadeledir. Ölüme direniş, ulu bir ağaç gibi ayakta kalmaya çalışır. Afet İnan'a, bir keresinde ölümü istemenin bir cesaret olmadığını fakat ondan korkmanın da başlı başına ahmaklık olduğunu söylemiştir. (ATAY:467)

Mart ayında hükümet harekete geçer ve Fransa'dan Dr. Fissenger çağrılır. O da, tanıyı ve tedaviyi onaylayacaktır. En ağır sağlık koşullarıyla uğraştığı sırada Hatay meselesi de gündemin ilk sırasına oturmuştur. Mustafa Kemal Atatürk, ulusu için sağlığını hiçe sayarak kendini yollara atar, Güney gezisi düzenler. Ancak dönüşünde durumu epey ağırlaşmıştır. Bu tarihten itibaren onun için Savanora yatındaki günler başlayacaktır.

Hastalığın ikinci evresi Haziran ayında gelir. Bir çocuk gibi açık denizlere kanat açmak için beklediği Savanora yatı, artık onun hastahanesidir. Üstelik Dr. Fissenger'in raporuyla birlikte hastalığını öğrenmiş ve bu konuda kitaplar okumaya başlamıştır. Fissenger, ikinci gez Türkiye'ye uğradığında Atatürk'ü yattan Dolmabahçe sarayına taşımak gerekiyordu. Hastalık çok hızlı ilerlemiş ve umutlar önemli ölçüde tükenmeye başlamıştı. Doktorlar 24 saatin 16'sının istirahataya ayrılmasını şart koşuyorlardı.

Sonbaharda hastalığın üçüncü ve son evresine girilmişti. Prof. Neşet Ömer, Dr. Nihat Reşat Belger ve hükümetin görevlendirdiği doktorlar heyeti sürekli başındaydılar. Atatürk'ün karın suları artmaktadır. Gazi, durumun gidişatını anlaya-

rak, 15 Eylül'de vasiyetini yazdırır. Eylül ayında tek tesellisi Hatay'ın bağımsızlığına kavuşmasıdır. Oy Hatay Millet Meclisi açılır. Hatay'ın anavatana katıldığı tarihe 23 Temmuz 1937'dir. Atatürk, ilk komayı 26 Eylül'de yaşar. Ekim'de karnı şişmiştir ama doktorlar su alıp almamak hususunda tereddüttedirler. Atatürk, son emrini veriri ve suyun alınmasını ister. Bu emir hemen uygulanır ama Türkiye Cumhuriyeti'nin lideri sigarasını bile tutmaktan acizdir.

Cumhuriyet'in XV. Kuruluş yıldönümü dolayısıyla Ankara'ya gitmek, kaçınılmaz sonla orada tanışmayı istemektedir. Ancak bu mümkün olmaz. İsmet Paşa Gazi adına hazırladığı nutku, Mustafa Kemal adına halka okur. Atatürk ise o sıralarda yatağa mahkumdur. 29 Ekim'de doktorlar kendisi için tayin ettikleri ve biraz süt, biraz meyve suyu, biraz da bamyadan oluşan reçeteyi bildirirler. Bu arada, Cumhuriyet törenleri için Dolmabahçe Sarayı önünde toplaşan kalabalıklar, "Çok yaşa" diye bağırmaktadırlar.

9 Kasım'da ikinci ve son koma Atatürk'ü yakalar. Tam 36 saat süren komanın neticesinde, dünya çapında bir lider, Türkiye'de ulus-devletin yaratıcısı ve kollayıcısı Mustafa Kemal Atatürk 10 Kasım 1938 saat: 09:05'de hayata gözlerini yummuştur. Cenazesi Dolmabahçe Sarayı'nda katafalka kondu. Önce askerler sonra halk Atatürk'e şükranlarını bildirmek için saraya koştular. 9 gün 9 gece boyunca İstanbul halkı gözyaşları içinde liderlerini son kez selamladı.

Cenaze namazı 19 Kasım Cumartesi sabah saat: 08:10'da Dolmabahçe Sarayı'nın büyük salonunda kılındı. Cenaze alayı iki saat süren bir yolculuğun ardından feryatlar, gözyaşı ve kederler arasında Sarayburnu'na varır. Sarayburnu'nda Zafer torpidosuna alınan naaş sonradan Yavuz zırhlısına nakledilir. İstanbul, onu 101 pare top atışıyla uğurladı. 21 Kasım'da Ankara'da Etnografya Müzesi'ndeki geçici mezarına defnedilen Atatürk'ün naaşı, 10 Kasım 1953'te ebedi ikametgahı olacak olan Anıtkabire törenle gömülür.

Sonuç

Kemalizm'in tarihsel mirası:
6 Ok

Atatürk ve Atatürkçülük deyince akla ilk gelen olgulardan birisi de Mustafa Kemal'in devrimlerine ve Türkiye Cumhuriyeti'ne yön veren 6 Ok yani temel ilkelerdir. Bunlar Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Devrimcilik, Laiklik, Halkçılık ve Devletçilik'tir. Aslında her bir ilke kendi içinde değerlidir ve Türk halkını çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırmayı hedefler. Bu ilkeler hep birden değerlendirildiğindeyse, Atatürk'ün liderlik hedeflerine-ön görülerine genel bir bakış atılmış olunur.

Cumhuriyetçilik:

Cumhuriyetçilik yeni Türk Devleti'nin temel özelliğidir. Tarihçiler Cumhuriyetçilik ilkesinin üç açıdan önemine işaret ederler. Öncelikle tarihsel hanedan devletine bu ilkeyle tepki konulmakta ve tarihteki diğer Türk devletlerinden ciddi kopuş yaşanmaktadır. Tarih boyunca Türk devletleri hanedan tapısına sıkı sıkıya bağlı kalmışlar ve genelde kurucularının isimlerini almışlardı. Oysa çağın gerekleri doğrultusunda oluşturulan Cumhuriyet ile artık Türk insanı yüzünü Batı'ya çevirmiş ve geçmişle arasında temel bir farklılık noktası koymuştur. Yeni devlet kişilerin iki dudağından çıkan ani ve keyfi kararlarla yönetilemeyecek, halkın yönetimi esas olacaktır.

Ayrıca Cumhuriyetçilik ilkesi çağdaş Batılı anlamda egemenlik sorununu da içine almaktadır. Bilindiği gibi egemenlik kuramı beraberinde egemenliğin kime ait olacağı sorununu da getirmektedir. Atatürk, egemenliğin, "Kayıtsız şartsız ulusun" ol-

duğunu belirterek, egemenliğin kaynağı ve şeklini yanıtlamıştır. Ne Osmanlı döneminde ne de dinsel anayasanın geçerli olduğu zaman diliminde egemenlik tam anlamıyla halka ait olmamıştır. Yine Cumhuriyetçilik ilkesinin bir diğer kazanımı da çağdaş anlam taşıyan bir “anavatan” kavramına ulaşılmasıdır.

Çağdaş “anavatan” demek verili bir toprak, sınırlar çerçevesinde vatan kavramının kalplerde ve düşüncelerde somut bir şekilde kavranabilmesi demektir. İmparatorluk döneminde vatan mefhumuyla kastedilen olgu doğulan, içinde yaşanılan köy, kasaba veya şehirdi. Oysa artık vatan doğulan, yaşanılan yerle sınırlı kalmayıp, sınırlar içerisinde bulunan tüm topraklara verilen addı. Zaten Türkler ulusal kurtuluş mücadelesini de, kendilerini bir ulus olarak görmeyen Batılı devletlere karşı, bağımsızlıklarını kazanıp, bu sınırlar içinde kalan vatana ulaşmak için yürütmemişler miydi? Atatürk'ün kendi sözlerinden Cumhuriyet ve Cumhuriyetçilik ilkesinin özellikleri şöyle alınabilir:

“...Cumhuriyet rejimi, yurdumuzda, esenlik ve sükunun en iyi yerleşmesini sağlamış bulunuyor. Yurttaşlar ve bu yurttan oturanlar, cumhuriyet yasalarının eşit koşulları altında kendileri için hazırlanan, özgürlük, gönenç ve mutluluk olanaklarından elden geldiğince yararlanmaktadırlar.

Ulusumuzun layık olduğu yüksek uygarlık ve gönenç düzeyine varmasını alıkoyabilecek hiçbir engel düşünmeye yer bırakılmadığını ve bırakılmayacağını karşınızdaki söylemekle mutluymum.” (EYÜPOĞLU, 1984:145-146)

Milliyetçilik:

Atatürk'ün Türk gençliğine miras bıraktığı ilkelerin en anlamlılarından biri milliyetçiliktir, kuşkusuz. Milliyetçilik, Türk milletin siyasi, sosyal ve kültürel bağlamda varoluş gerekçe-

sini ortaya koyan ilkedir. İmparatorluk devrinde, çok milletli yapıyla bir zorunluluk olarak güdülen “Millet sistemi”, Türklüğün etnik anlamda bile önemsenmesini imkansız kılmıştı. Ancak toprak kayıplarıyla beraber önce Hristiyan sonra da Arap unsurlar, devlet sınırları dışında kalınca, devletin kendisini yeniden tanımlama, kodlama zorunluluğu başgösterdi. Artık “unsurların birliği” veya İslam topluluklarının karışımı gibi kavramlar devletin yapısını ifade etmez hale gelmişti. Kısacası Osmanlı’nın asırlar boyunca büyük dikkatle sürdürüldüğü tanımlamalar kifayetsiz kalında Osmanlı’nın o günkü doğrusunu, genç Türkiye Cumhuriyeti’nde sürdürmeye kalkışmaz inanılmaz bir yanlış olurdu. İşte milliyetçilik ilkesiyle, Türk yeniden kendini tanımlama, varlık gerekçesini bulma sorununu aşmayı bildi.

Atatürk’ün karşılaştığı en ciddi sorun o güne dek ulus bilincinde yaşadığı gerçeğine varmasına engel olunan bir halka ulus olduğunu ispat etmektir. Mardin’in de belirttiği gibi hakında yapılan onca eleştiriye rağmen Atatürk, milliyetçilik ve Batılı anlamda bir ulus-devlet inşa etmek konusunda pek fazla eleştirilemez. Hatta elindeki topluluğu ulus haline dönüştürme-sindeki bu başarı Atatürk’ün belki en önemli-kusursuz zaferidir. Atatürk bu bağlamda işe milletin ne olduğunu izah ederek başlar. Millet, milliyetçilik dünyanın her yerinde beraberinde milli karakterin özellikleri, hangi unsurların bir topluluğu millet yapmasına yeteceği sorunsalları getirmiştir. Mustafa Kemal için, bir cemiyete millet diyebilmek için, o cemiyetin; siyasi, dilsel, ırksal ve kökensel birlikteliği paylaşmasının yanısıra tarihi ve ahlaki yakınlık ilişkisi içinde bulunması gerekmektedir. Vatan birliği elbette millet olabilme kriterlerinin en yaşamsalları arasındadır. (ATATÜRK,1972:351)

Türkiye’yi kuran milletin, Türk milleti olduğuna inanan Mustafa Kemal, kendisini daima biyolojik ırkçılığa dayalı sert-totaliter yaklaşımlardan uzakta tutmasını bilmiştir. Onun millet

ve milliyetçilik tanımı, barışperver, ulusun yaşam ve kaderine yön çizebilme temel hakkını gözetken kültürel bir milliyetçilik tanımıdır ve başka pekçok konuda olduğu gibi Fransız yaklaşımından esin almaktadır. Hayatı boyunca bilimsel ve tarihi tecrübeleri ona milletin suni bir yapılanma olmadığını kanıtlamıştır. Bu açıdan organizmacıdır. (OSTERUD,1984:223)

Atatürk'ün yanında bulunan onun hareketlerini izleyen düşünürlere göre yeni devletin milliyetçilik anlayışı çok farklıdır. Bu kesim Atatürk'ün vatan sevgisini kutsallıkla birleştiren, milliyetçiliği sadece tapınma addeden mistik-hayalci milliyetçilik anlayışının karşısındadır. Mistisizme, geçmişe tapınmakla sınırlı bir fetişizme karşı çıkan bu yeni anlayışı Karaosmanoğlu, "Türk Rönesansı" olarak adlandırmaktadır. (KARAOSMANOĞLU,1961:79-90)

Görünen o ki, Atatürk'ün milliyetçiliğe ait görüşleri hem ülkücü hem de akılcıdır. Gerçekçiliği, "Bugün dünya milletleri ak-raba olmuşlardır ve olmakla meşguldürler. Bir milletin varlık ve saadeti, diğerleriyle bağlantılı hale gelmiştir. İnsanlık kavramı yükselmiştir. Yüksek ideal yolcularının çoğalmasa gerekmektedir. Ancak bu ideal birbirine yaklaşma idealidir. Milletimi esir etmeyi düşünen bir millet bu arzusundan vazgeçinceye kadar düşmanımdır. Mazlum milletler zalimleri birgün mahfedecektir. İnsanları mutlu edeceğim diye onları birbirine boğazlatmak, gayri insani bir sistemdir. Milletleri yükselten bir hassa vardır: İntikam hissi. Milletlerin kalbinde intikam hissi olmalı. Hayatına, ikbaline refahına düşman olanlar bulundukça onu affetmek elimizden gelmez. Düşmana merhamet aciz ve zaaftır. Bu, insanlık göstermek değil, insanlık hassasının yok olduğunu ilan etmektir" (SEZEN:341)sözlerinde yatmaktadır. Ülkücülüğüse-idealizmiyse, "İnsanlığa yönelmiş fikir hareketi er geç muvaffak olacaktır" anlayışında ve hedeflere varma azminde anlaşılmaktadır. (AFETİNAN,1991:120)

Atatürk Van'dan, Diyarbakır'dan Trakya'ya, Karadeniz'den Akdeniz'e kadar tüm vatandaşların milli cevherin ortak damarları olarak vasıflandırmaktaydı. Tarih potasında kaynaşmış, birbirine duygusal bağlarla bağlanmış insanlara "Türkiye halkları" diye seslenmek Atatürkçü düşünceyle bağdaşmaz. Kemalist önderliğin resmi savı ve samimi düşünceleri Anadolu coğrafyasında tek bir millet yaşadığı gerçeğine odaklanmıştır. Aksi takdirde, egemenliğin kayıtsız şartsız ulusa bırakılmasının da, pek çok kan dökerek bağımsızlık savaşı vermenin de ne değeri kalırdı ki? Sınıf çatışmasına karşı geliştirilen söylemlerde milliyetçilik anlayışının dayanışmacı niteliği göze çarpar. Türkiye'de Batılı anlamda sınıflar bulunmadığı, aynı fakirliğin ulusun tüm katmanlarınca eşit çekildiği için Atatürk, Türk milletinin birbirine dayanışarak, el ele ve bir bütün halinde gelişmesini öngörür.

Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı, ulustan kopuk bir içeriğe sahip değildir. İçinde bizzat bir ülkeyi paylaşan tüm yurttaşları etkileyen vatan mefhumu, demokrasiye bağlılık, insan sevgisi ve insana verilen aşırı önem yatmaktadır. Tek adam diktasına özde karşıdır, ulusun vatani için elbirliğiyle, gelecek kaygusuyla çalışmasını ister. Başarı, ulusal birlikten, bütünlüşmeden geçerdi. Kendi sözlerine dönecek olursak:

" Bir ulus için, bir yurt için, gerçek kurtuluş, esenli yaşayış ve tam başarı istiyorsak bunu hiçbir gün bir tek kişiden umup beklememeliyiz. Herhangi bir kişinin başarısı demek ulusun bir parçası demektir. Bir ulusun başarısı ise o ulusun bütün güçlerinin bir arada birikip birleşmesiyle gerçekleşebilir. Eğer ilerde de böyle kazançlara ve başarılarla ulaşmak istiyorsak hep öyle davranalım, hep öyle yürüyelim. Çünkü o istenilenler ancak böylelikle elde edilecektir.

Bütün insanlığın varlığını kendi kişiliğinde gören adamlar mutsuzdurlar. Besbelli o adam birey niteliğiyle yok olacak-

tır. Herhangi bir kişinin, yaşadıkça sevinçli ve mutlu olabilmesi için gereken şey, kendisi için değil, kendisinden sonra gelecekler için çalışmaktır. Sağduyulu bir adam, ancak bu yolla davranabilir. Hayatta tam zevk ve mutluluk ancak gelecek kuşakların şerefli varlığı, mutluluğu için çalışmakta bulunabilir.” (EYÜPOĞLU:152-153)

Halkçılık:

Cumhuriyet dönemine gelinceye dek halk kavramı, Türk tarihinde üzerine çok basılarak kullanılan bir kavram olmuştur, olsa da gerçek içeriğiyle pek tartışılmamıştır. Cumhuriyet dönemindeyse Halkçılık, demokrasinin temel dayanaklarından olmuştur. Kişi, aile ve sınıf imtiyazlarına karşı çıkan Atatürk, kanunların halktan kimilerinin çıkarına hazırlanmasını tarihe gömerek, halkın koşulsuz yararına çıkarılıp yürütülmesini sağlamıştır. Devlet, Halkçılık sayesinde bir halk devleti halini alır. Atatürk, Halkçılığın devrimler açısından ne denli yaşamlar olduğunu, çeşitli vesilelerle gündeme getirmiştir:

“İç yönetimimiz konusunda güçlükleri yok edebilmek, iyi görevli atamak ya da görevlinin görevine son vermek kuralını ortadan kaldırmak gereğindedir. Biz bu kuralı iki ilkeye dayanarak sonuçlandırabiliriz. Bundan dolayı hangi ilkeyi koyabileceğimizi düşünmeye koyulalım. Sandığıma göre bugünkü varlığımızın gerçek özü ulusun genel eğilimlerini ortaya koymuştur, o da halkçılıktır, halk hükümetidir. Hükümetlerin halkın eline geçmesidir. Efendiler, ‘Biz memur sınıfı yaratmak için çalışmayalım’ ve kesinlikle bir ‘memur kadrosu’ içinde bulunanları bir yere koymakla kafa yormayalım. Yönetimi halka vermek için çalışalım. O zaman bütün güçlüklerin ortadan kalkacağına inanıyorum... Ben bununla uğraşmaktayım.

İç politikada yolumuz olan halkçılık, yani ulusu kendi başına buyruk kılma ilkesi Anayasamızla saptanmıştır.

... Bunu bir tek sözcükle belirtmek gerekirse diyebiliriz ki yeni Türkiye devleti, bir halk devletidir. Halkın devletidir.” (EYÜPOĞLU:132-133)

1930’lu yılların çalışma ilişkileri ve iktisadi boyutuna damgasını vuran ilk kavram yine “Halkçılık” olmuştur. Aslında Kurtuluş Savaşı yıllarında “halk=ulus” biçiminde kavramlaştırılan, daha sonra liberal politikalarla sanayiinin yerli girişimcilerini oluşturması beklenen milli burjuvazinin yaratılıp sınıf ayrımının reddedildiği halkçılık; 1930’dan sonra içerik değiştirmiştir. 1930’daki Serbest Fırka deneyiminin ardından yönetime ağırlığını koyan tek parti anlayışı, sınıf ayrımlarını şiddetle yok sayarken halkçılığı bu tercihine ideolojik bir gerekçe olarak sunmaya başlamıştır. Aslına bakılırsa, halkçılık, ulus-devletin inşasının temelinde yatan “Halkı bir ulus olduğuna inandırma” ya da daha önceden varolmayan bir kavramı toplumun genel kabulüne açan bir kavram olarak Atatürk’ün milliyetçilik ve devletçilik politikalarının en başat öğelerinden biri olagelmıştır. (MARDİN, 1995:65)

Yine Hobsbawm’ın ulusal oydaşma ve devletçiliğin temel prensibi haline gelen “Özel çıkarlara karşı ortak çıkar”, “Ayrıcalığa karşı ortak yarar” tezi de halkçılık-devletçilik ve milliyetçilik üçgeninin ne denli içiçe olduklarını göstermektedir. (HOBSBAWM, 1993:36) Türkiye’de de kurucu elitler, sınıf çıkarları yerine devletin ana işveren konumunda bulunup ortak çıkarı bölüştüreceği, halkçılık paydasında birleşmiş bir ulus-devlet işleyişini temel hedef göstermişlerdir. Feroz Ahmad, süreci, “Kemalist ekonomi siyasetinin hedefi, öncelikle, modern bir topluma özgü sınıf yapısına sahip bir millet yaratmaktır. Bu hedefe ulaşıldığı ve ardından sınıf çatışması geldiği zaman ise dev-

let müdahale edip hakem rolü oynayacaktı” şeklinde tanımlar. (AHMAD, 1985:258) Nitekim ileride görüleceği gibi bu hakemlik rolü uzun yıllar yürürlükte kalacak 1936 İş Kanunu’nda açık bir biçimde dile getirilecektir.

Halkçılığın yeni süreçte benimsenmesinin kimi pragmacı yönleri de vardır. Devletçilikten sadece bir kez 1931’de İzmir’de bahseden Atatürk, halkın yapısına dikkat çekerken toplumun herşeyi devletten beklediğini, dolayısıyla devletin ekonomiye ağırlığını koymasının mecburiyet halini aldığını kaydetmiştir. 1 Yine İsmet İnönü, devletçiliğin nasıl algılandığına ilişkin konuşmasında halkçılığa dayalı “ılımlı devletçilik” modelinin benimsendiğini belirtirken, milliyetçilik-devletçilik-halkçılık üçgenine işaret etmekten geri kalmıştır.

Devletçilik:

Devletçilik Batı kaynaklı ekonomik bir terimdir. Devletin ekonomik hayata karışmasına işaret eder. Batı’da bu kavram kapitalizmin iç-çelişkilerinin mevcut vahşi kapitalizmle çözümlenemeyeceğinden ortaya çıkmışken Türkiye’de durum çok daha farklı boyutta gelişmiştir. 1930’lu yıllara dek devlet, ciddi ekonomik imkanlara sahip değildi yani büyük dönüşümler kamu harcamalarıyla finans edilemiyordu. Bu yüzden Kemalist önderlik, liberalizmden, özel sektörün girişimlerinden medet umuyordu. Ancak bu noktadaki sorun da Türkiye’de Batılı anlamda bir burjuva sınıfının oluşamamasıydı. Burjuvazinin yokluğu, sermaye sahibi, dönüşümleri finansa edebilecek birikimin de olmaması demekti. 1930’lu yıllarda başta İsmet İnönü’nün girişimleri ve Mustafa Kemal Atatürk’ün de desteklemesiyle devletçilik politikaları yürürlüğe konularak, beklenen iktisadi reformların Devletçilik’le yapılması sağlanmaya çalışıldı.

Ayrıca rejimin meşruiyeti de bir bakıma devletçi politikalarla oturtuldu. Ciddi sermaye birikimine sahip bulunmayan, herkesin herşeyi devletten beklediği bir dönemde devletin sosyal bağlamda halktan yeniden rıza alabilmesi için ekonomik alanda sorumluluğu üzerine alması, kalkınmayı gerçekleştirmesi şarttı. Avrupa'da solun giderek sesini daha fazla yükseltmesi, sosyal refah devletinin gündeme gelmesine koşut olarak önem kazanan devletçilik, Türkiye'de geri kalmışlığın ve maddi yoksunların bir türevi halinde girmişti.

Devletçiliğe neden olan sosyal, tarihsel, ekonomik ve tarihsel etkenlere eğilmek gereklidir. Tarihsel etken yukarıda açıklanan koşullara ilişkindir. Sanayi Devrimi'ni yaşamamış, iktisadi sorunları aşamamış Türkiye, gelişmiş ülkelerle arayı kapatmak için Devletçilik politikasına mecburdu. Fakirliği erdem sayan "Bir lokma bir hırka" zihniyetiyle çağdaş medeniyetlere seviyesine ulaşamayacağı gerçeği Devletçilik'i sosyal açıdan dayatmıştır. Türklerde sermaye birikiminin yoğunlaşmaması, yurt ekonomisinin yeniden kurulması yolunda gözleri devlete çeviriyordu. Halk herşeyi devletten bekliyordu. Bu Devletçilik ilkesini yaratan kültürel etkendi. Belki hepsinden önemlisi Osmanlı'nın son evresinde ülkede ekonomik hayatı idare eden, bunun kazanımlarından yararlanan yabancı güçler, Türkiye'yi sömürülecek bir Pazar olarak görmüşlerdi. Uluslar arası vahşi kapitalizmin en acımasız duraklarından birisine çevrilen Türkiye, eğer kendi ayakları üzerinde yükselmeyi beceremezse, kısa zaman içinde eskisinden beter olacaktı. Tüm hammadde kaynakları yabancı güçlerce işletilen bir ülkenin bağımsızlığından ne ölçüde bahsedilebilirdi? Yabancıların sömürge pazarı olmaktan uzaklaşmak Türkiye'nin Türkler eliyle yönetilip yönetilmeyeceğinin göstergesi sayılacaktır. Kısacası siyasal bağlamda da Devletçilik geçer hatta tek akçeydi.

Devletçilik ekonomik olduğu kadar sosyal, ahlaksal ve ulusal bir terimdir. Ulusal servetin dağılımında adaletin sağlanabilmesi, sınıfsız toplumun uyum içinde yaşatılabilmesi, sosyal devlete ulaşma yönünde ulus-devletin yeniden tanımlanması aşamalarında, kişinin çalışmaya teşviki, çalışan, üretenlerin refah paylarının yükseltilmesi, vatandaşların geleceğinin garantiye alınması Devletçilik ilkesini zorunluluk yapan etmenler arasındadır. Bir diğer deyişle hem ulusal birliğin korunması hem de bağımsızlığın sağlanması o günlerde Devletçiliğe bağlı görünmüştür. Aslen Atatürk, devletçilikten sadece bir kez bahsetmiştir ama liberal sistemle başarıya ulaşamayacağını sezinledikten sonra, o da bu ilkeyi hassasiyetle ele almış, takipçisi olmuştur.

Laiklik:

Laiklik Batı'da meydana gelen devrimlerle adı anılmaya başlanan bir kavramdır. Din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını, akılcılığı ve devletin din ve vicdan hürriyetini tanımasını kapsar. Ancak Hıristiyanlık ve İslamiyet'in farklı özellikleri laikliğin kabulünü Türkiye açısından daha yaşamsal bir konuma getirmiştir. Hıristiyanlık dünyada yeni yayılmaya başladığında Hz. İsa, dönemin devlet adamlarının kendisine inananlar üzerinde zulüm uygulamasını engellemek amacıyla, "Sezar'ın hakkını Sezar'a veriniz" çağrısında bulunarak dininin devlet karşısında konumlanmadığını göstermişti. Ancak gelişen şartlar doğrultusunda Hıristiyanlığın yayılma problemini aşip evrensel bir din konumuna yükselmesinin etkisiyle devletle kilise çatışır hale gelmişti. Yine de kilise ve devlet aralarında süregelen tüm çatışmalara, nüfuz mücadelelerine rağmen iki ayrı kurum, iki ayrı çatı altında yaşamasını bilmişlerdir.

İslamiyet'te "Hakimiyet kayıtsız şartsız Allah'ındır" inancı vardı. Bu inanç din ve devlet işlerinin ayrışmasını büyük ölçüde

engelliyordu. Hıristiyan Batı, devrimlerin ardından din örgütüne karşı genel bir savaş yürütmemekle birlikte, dinin devlet üzerinde baskı kurmakta direnen unsurlarını tasfiye ederek kilise ile devleti daha kolaylıkla birbirinden ayırmayı başarmıştı. Üstelik Hıristiyan dünyasının tüm dönemlerinde hakimiyetin kilisede mi yoksa kralda mı olduğuna dair zengin bir tartışma platformu yürütülebilmmişti. İslam devletlerinin anayasasıysa dinsel temeller etrafında şekillendirilmişti. Eğitim, ahlak dinsel faktörlere göre ayarlanmaktaydı. Buna karşın İslami dünya görüşünün özellikle ekonomi ve dış politika alanında belirleyici bir etkiye sahip olmaması, kurulmakta olan yeni dünyada çok belirleyici hale gelen ekonomi ve uluslar arası ilişkiler noktalarında İslami toplumlara sorunlar yaratıyordu. İslam, faizi yasaklıyor ama o devrin yeni düzeninde devletlerarası tüm antlaşmalar ağır faizin kayıtsız şartsız kabulüyle başlıyordu. İslam, öncelikle müslümanların kendi aralarında yardımlaşmalarını öneriyor fakat İslam toplumları arasında oluşturulabilecek bir sistemin kreditorü olabilecek bir devlet ortaya çıkarılamıyordu. Zira İslam toplumlarının önemli bir kısmı uzun yıllar yabancı devletlerin sömürge alanı olarak işlev görmüşler hatta henüz özgürlüklerine bile kavuşamamışlardı.

Ortada temel bir çelişki yatıyordu. Kemalist önderlik ya İslam toplumunun kapalı anlayışını kırmayarak çaresizlik içinde İslami sistemi evrensel bazda işletecek bir kreditor bekleyecek ya da Batı'ya entegre olacaktı. Büyük Savaş'tan tüm Avrupa devletleri ağır yaralarla çıktıklarından henüz dünya kreditorlüğüne aday bir pax ufukta belirmemişti. Atatürk tercih aşamasındaydı. Yüz dini konularda da Batı'ya çevrilecek ve mahalli karizmatik liderler çerçevesinde örgütlenen popüler İslam'la, devleti uzun süre geri bırakan Osmanlı'dan kalma resmi devlet İslamı düzenlenecekti. Bunun da yolu laiklikti. Nitekim onun ölümünde sonra yaşananlar liderin bir kez daha öngörülerinde haklı çıktığını

gösterecekti. II. Dünya Savaşı'ndan sonra yine Batılı bir güç beklenen paxı kuracak, dünyanın kreditörlüğünü üstlenecek, üstelik uluslararası yeni sistemin sacayaklarını Batı'nın belli başlı devletleri sağlamlaştıracaktı.

Ekonomik olanakları son derece kısıtlı olan, geçirdiği onca acımasız savaştan sonra Osmanlı devletinin borçlarının bir kısmını üstlenen yeni Cumhuriyet, kısa zamanda çağdaş dünyayla arasındaki mesafeyi kapatmalıydı. Bunun önündeki engellerden birisi de, İslami kökenli, "Bir lokma bir hırka" söylemiydi. Hızla reform yapacak, devrimler çağını sürükleyecek bir topluma ne bir hırka ne de bir lokma yeterdi. Üstelik büyük liderlerin en başat özelliği, çağın kavramlarıyla, çağın değerleriyle konuşmalarıydı. Tüm gelişmiş dünya, ulus, ulus-devlet özlemiyle yanıp tutuşuyordu. Osmanlı'nın millet sistemine dahil ettiği müslüman unsurlar, çok kısa süre önce "din kardeşleri"ni Batı'yla birleşerek arkadan vurmaya dini açıdan tartışmayı dahi gereksiz görmüşlerdi. İslam dünyası bile artık mücadelesini ümmeti uğruna değil kuracağı ulus-devletini düşünerek yürütüyordu. Osmanlı'nın son cihat çağrısı açıkça felaket sonuç vermişti. Ayrıca, dünyanın her alanında ekonomiden savunmaya, sanayileşmeden ticarete Tanrı'nın düzenlediği ileri sürülen "imanlı ordular", Batı'nın teknik orduları karşısında ardı ardına yenilgiye uğruyorlardı. Atatürk, bir yükselen değerin daha farkındaydı: Teknoloji. Teknolojiyle-din savaştırılmamalıydı. Zira bu savaştan galip çıkan kayıtsız-şartsız teknoloji oluyordu. Mesele teknolojinin karşısına dini dikmek değil bu ikisini uzlaştırmaktı.(EYÜPOĞ LU:109)

Tarihte görülmüştür ki, çok eski çağlardan bu yana askerler ve din adamları sürekli çatışkı içinde yaşamışlardır.²⁶ Bunun en temel etmeni yeni bir devlet kurmak ya da devlette hamle yap-

26 Bu konuda ayrıntılı bilgi Alaattin Şenel'in Siyasal Düşünceler Tarihi kitabından öğrenilebilir.

mak isteyen ilerici askerlerin karşısına din adamlarının büyük kısmının, durağanlaştırmakta kendileri açısından yarar gördükleri bazı hatalı dini yorumlarla çıkmalarıdır. Atatürk, laikliğe geçilirken ülkede pek namusla din adamları bulunduğunu fakat bazı gericilerin bu kişilerin sesini kısmak istediklerini sıklıkla dile getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, dinle teknolojiyi çatıştıran, dini durağanlaştırmak isteyen zihniyetin devleti sürüklemek istedikleri noktaları iyi tespit etmişti. Oysa son derece açık ve gelişmeyi hedef alan gerçek bir İslamiyet vardı. Önemli olan İslam'ın asıl olan bu kaynaklarına yönelip, teknoloji-din çatışmasını ortadan kaldırmaktı. Hedefe varmanın biricik yolu elbette laikliğin kabulüydü. Yani İslam'da laikliğe cevaz olabiliirdi. Tanyol, bu noktayı şu şekilde açmılıyor:

“...İslamiyet sosyal bir din olduğundan ve terakkiyi hedef olarak aldığından, diğer dinlerdeki hükümlerin katılığı ve değişmezliği onda mevcut değildir. Bizzat Peygamber,-Kuran'ın ayetlerinde hükümlerin zamana ve mekana tabi olarak değişebileceğine cevap vermiştir. İslam dinindeki bu yumuşaklık ve gelişmeye açık kapı bırakmıştır ki, az zaman içinde serbest içtihadı yol açmış ve birçok felsefi meseleler hiçbir zorluğa ulaşmadan gelişmek imkanına sahip olmuştur.

Bundan dolayıdır ki, İslamiyet'te bir engizisyon teşkilatına rastlanamaz.

Önce gelen bir ayetin hükümlerini sonraki ayetin değiştirmesi ve bazen tamamıyla kaldırması, İslam hukukunda, “Tebeddül-i ezmanla tagayyür-i ahkam caizdir” şeklindeki külli bir düsturla ifade edilmiştir. İşte İslamiyet'te laiklik ve her türlü reform, bu prensibe dayanılarak yapılabilir.” (TANYOL: 260)

Türk devrimlerinin ya da bütüncül olarak Kemalist Devrim'in özünde laiklik yatmaktadır. Pekçok Cumhuriyetçi

aydın, haklı olarak, laikliğe karşı çıkmamanın yeni Cumhuriyet'in temel değerlerine, hedeflerine karşı çıkmak anlamına geldiğini savunmaktadır. (ÖZEK,1962:72-73) Aynı görüş çerçevesinde laiklik, düzenin ruhudur, temelidir.

Atatürk ferdi hak ve hürriyetleri, maddi ve fikri hürriyet adı altında iki arabaşlığa ayırdı. Her fert istediğini düşünmek, istediğine inanmak ya da inanmamak, seçtiği dinin gereklerini yerine getirmek ve getirmemek, şahsine ait siyasal görüşleri savunmak serbestliğine sahip olmalıdır. Ona göre vicdan hürriyeti taarruz edilemeyen bir alandı. Hatta Atatürk hayatta tek taraflı olarak aradığı ve arayacağı temel unsurun laiklik olduğunu bildirmektedir. (SEZEN:281) Böylelikle laiklik, devrimin özü haline gelirken aynı zamanda kültürel, ulusal, dilsel ve tarihsel bir sorun boyutuna ulaşıyordu. Laiklik ilkesi uyarınca İslam'ın bertaraf edilmesi hedeflenmiyordu. Dinin siyasete alet edildiği ve bunun toplumun en gerici unsurlarınca yapıldığı tarihi vakaydı. Ta Osmanlı döneminden beri dini siyasete alet ederek, durağanlaştırdıkları dinden kendilerine varlık alanı yaratmaya çalışan yobazlarla zamanın yöneticileri sıklıkla uğraşmak hatta çok şedit tedbirlere başvurmak zorunda kaldıkları bilinmekteydi.

O zaman din siyasetten mutlaka ayrılmalıydı. Birinci hedef buydu. İslam'a demokrasiyle, rejimle uyumlu hale gelecek yeni işlev yüklenmesi arayışları ikinci gayeydi. İslam, milli kültür ve toplumsal bütünleşme noktasında hep birleştirici temel faktör olarak kalacaktı ama eğitim, hukuk, devletin düzeni; tıpkı Batı'da olduğu gibi, dinin sahasından çıkartılacaktı. Tüm bunları hedefleyen bir kadronun ve liderin din düşmanı gösterilmesi, dinsizlikle suçlanması en basit bir tabirle, "mantıksızlık- hak-sızlık" olurdu. Ancak uygulamada görülen aksaklıklar, Laiklik ilkesinin uygulanmasına yönelik Batı'da yaşandığı gibi uzun düşünsel tartışmalar ve fikirler düzeyinin yaşanmaması ve halkın eğitimsizliği, bunun bazı eski rejim yanlılarınınca kullanılma-

sı ile kimi Kemalist yöneticilerin aşırı sert-zamansız tedbirleri Laikliğin en tartışılan, en çok eleştirilen uygulamalardan biri haline dönüşmesini sağladı.

Devrimcilik:

Mustafa Kemal'in 6 ilkesinden biri de Devrimcilik'tir. Devrimcilik, Mustafa Kemal'in mücadele sisteminin, hedeflerinin özünü kapsar. Bu ilkelerin gelecekte de sürdürülmesini ve geliştirilmesini sağlar. Burada ilim, ilmi aramak kilit rol oynar. İlim gerçeği bulma yolunda sistematik bir eleştirelliği, kuşku-culuğu beraberinde getirir. Toplum ve devletin örgütleri çağın gerisine düşmemeli, kendisini sürekli yineleyebilmelidir. Statik bir cemiyetin kurulmasına karşı çıkan Devrimcilik ilkesi, durmaksızın bilimin, yeniliğin peşinde koşmanın, çağa ulaşmanın motor gücünü içinde taşır. Gericiliğe set çeker, yönetim örgütlerinin durağanlaşmasını önleyip, Türk ulusunun ufuklarını açar. Atatürk ilkelerine ve Devrimcilik ilkesine karşı çıkanları şöyle uyarır:

“Eğer onlara karşı benim şahsımda bir şey anlatmak isterseniz, derim ki, ben şahsen onların düşmanıyım. Onların olumsuz yönde atacakları bir adım, yalnız benim şahsi gayeme değil, o adım benim milletimin hayatıyla alakadar, o adım benim milletimin hayatına bir kasıt, o adım benim milletimin kalbine havale edilmiş zehirli bir hançerdir. Benim ve benimle aynı düşüncede olan arkadaşlarımla yapacağı şey mutlaka ve mutlaka o adımı atanı tepelemektir. Sizlere bunun da fevkinde bir söz söyleyeyim. Farzı muhal eğer bunu sağlayacak kanunlar olmazsa, bunu temin edecek meclis bulunmazsa, öyle menfi adım atanlar karşısında herkes çekilse ve ben yalnız kalsam, yine tepeler ve yine öldürürüm.” (KARAL:72)

Atatürk'e göre Devrimcilik, ihtilalden öteye geçen bir mana içeriyordu. Dünya gereklerinden doğan ihtiyaçların karşılanması yolunda yönetim biçimi, yasalar ve hemen her alanda alınacak kararlar Devrimcilik ilkesi sayesinde hayata geçirilecek, toplum benimsenilecekti. Türk halkı uygar bir halktı ama bazı devletler, özellikle Batı, bu uygarlığı tanımakta güçlük çekiyor, ayak diretiyordu. Devrimcilik ilkesi, Türk ulusunun uygarlık sınavını nasıl verdiğini ortaya koyacak ve haklılığını tüm dünyada tanıtlayacak metodun adıydı. Kapsayıcı bir bütünlülüktü. Çağdaş uygarlığın Türkler'in çok dışında, çok yabancıları olmadıkları, uygulanan devrimler sayesinde dostça ve düşmanca anlaşılacaktı. Atatürk'ün Devrimcilik ilkesi; maceraları, sadece teoride kalan nazariyeleri, süslü lafları kapsamazdı. Devrimcilik yaşanan , içinde geçilen hayli güç süreçte toplumun önüne dikilen engelleri nasıl kaldırdığının örneği, mücadele metodunun adıydı.

KAYNAKÇA

- AFETİNAN A., (1991) "Ellinci Yılda Tarihten Geleceğe"
Ankara
- AHMAD Feroz, (1985) "İttihatçılıktan Kemalizme" Kaynak,
İstanbul
- AKŞİN Sina, (1998) "Jön Türkler ve İttihat Terakki" İmge,
Ankara
- AKŞİN Sina, (1998) "Mutlakiyete Dönüş (1918-1919):
İstanbul
- Hükümetleri ve Milli Mücadele-I" Türkiye İş Bankası,
Ankara
- AKŞİN Sina, "Son Meşrutiyet (1919-1920): İstanbul
Hükümetleri ve Milli Mücadele-II" Türkiye İş Bankası,
Ankara
- ALPKAYA Faruk, (1998) "Türkiye Cumhuriyeti'nin
Kuruluşu"
(1923-1924) İletişim, İstanbul
- ARMSTRONG Harold Courtenay, (1996) "Bozkurt, Kemal
Atatürk'ün Yaşamı" Kamer, İstanbul
- ATATÜRK Mustafa Kemal, (1972) "Atatürk'ün Söylev ve
Demeçleri-II" TİTE, Ankara
- ATATÜRK Mustafa Kemal, (1972) "Atatürk'ün Söylev ve
Demeçleri-III" TİTE, Ankara

- ATATÜRK Mustafa Kemal, (1999) "Nutuk-I" TTK, Ankara
- ATATÜRK Mustafa Kemal, (1999) "Nutuk-II" TTK, Ankara
- ATATÜRK Mustafa Kemal, (1999) "Nutuk-III" TTK, Ankara
- ATAY Falih Rıfkı, (1965) "Atatürk'ün Hatıraları" Türkiye İş Bankası, Ankara
- ATAY Falih Rıfkı, (1980) "Babanız Atatürk, Bayrak, Atatürkçülük Nedir, Atatürk Ne İdi?" Bates, İstanbul
- ATAY Falih Rıfkı, (1998) "Çankaya" Bates, İstanbul
- AYDEMİR Şevket Süreyya, (1999) "Suyu Arayan Adam" Remzi, İstanbul
- AYDEMİR Şevket Süreyya, (1999) "Tek Adam-I" Remzi, İstanbul
- AYDEMİR Şevket Süreyya, (1999) "Tek Adam-III" Remzi, İstanbul
- BAYUR Hikmet, (1970) "Atatürk" Güven, Ankara
- BORATAV Korkut, (1974) "Türkiye'de Devletçilik" Savaş; Ankara
- CEBESoy Ali Fuat, (1953) "Milli Mücadele Hatıraları-I" Vatan, İstanbul
- CEBESoy Ali Fuat, (1953) "Milli Mücadele Hatıraları-II" Vatan, İstanbul
- ÇERKEZ Ethem, (1964) "Çerkez Ethem'in Hatıraları" Dünya, İstanbul
- DEMİREL Ahmet, (1994) "Birinci Meclis'te Muhalefet-İkinci Grup" İletişim, İstanbul
- DURU Orhan, (2001) "Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları" Türkiye İş Bankası, İstanbul

EYÜPOĞLU İsmet Zeki, (1984) "Kendi Sözleriyle Atatürk İlkeleri" Uygarlık, İstanbul

HOBBSBAWM Eric, (1996) "Kısa 20. Yüzyıl Tarihi: 1914-1991)

Aşırılıklar Çağı" Sarmal, İstanbul

İĞDEMİR Uluğ, (1969) "Sivas Kongresi Tutanakları" TTK, Ankara

İNÖNÜ İsmet, (1999) "Birinci Dünya Harbi: Hatıralar" Cumhuriyet, İstanbul

KARABEKİR Kazım, (1960) "İstiklal Harbimiz" Türkiye, İstanbul

bul

KARAL Enver Ziya, (1998) "Atatürk ve Devrim" ODTÜ, Ankara

KARAOSMANOĞLU Yakup Kadri (1961) "Atatürk" Ankara
KERİM C., "İstiklal Harbimiz"

KINROS, (1994) "Bir Milletın Yeniden Doğuşu" Altın, İstanbul

KURUÇ Bilsay, (1987) "Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi" Bilgi, Ankara

MARDİN Şerif, (1995) "Türk Modernleşmesi" İletişim, İstanbul

MARTINO, F. Perrone De San, (1998) "Ön Asya Diktatörü Mustafa Kemal ve Zaferleri" Kamer, İstanbul

MECHİN Benoit, (2001) "Kurt ve Pars" Kum Saati, İstanbul

NADİ Yunus, (1955) "Ankara'nın İlk Günleri" Sel, İstanbul

ORBAY Rauf, "Rauf Orbay'ın Hatıraları: Yakın Tarihımız-I"

OSTERUD Oyvind, (1984) "Ulusçuluk ve Görelı Geri Kalmışlık" Türkiye İş Bankası, Ankara

ÖZEK Çetin, (1962) "Türkiye'de Laiklik" İstanbul

SANDERS Limon Van (1999) "Türkiye'de Beş Yıl I"
Cumhuriyet,

İstanbul

SANDERS Limon Van (1999) "Türkiye'de Beş Yıl II-III"
Cumhuriyet, İstanbul

SELEK Sabahattin, (1973) "Anadolu İhtilali" Cem, İstanbul

SEZEN Yümnü, "Hümanizm ve Atatürk devrimleri" Ayışığı,
İstanbul

SEZGİN Ömür, (1984) "Türk Kurtuluş Savaşı ve Ulusal
Rejim

Sorunu" Birey ve Toplum, Ankara

SÖYLEMEZOĞLU G. K., (1939) "Başımıza Gelenler"
Kanaat,

İstanbul

ŞENEL Alaeddin, (1996) "Siyasal Düşünceler Tarihi" Bilim
ve x

Sanat, Ankara

ŞİMŞİR BİLAL N, (1988) "Ankara: Bir Başkent'in Doğuşu"
Bilgi,

Ankara

TANYOL Cahit, (1990) "Çankaya Dramı" Altın, İstanbul

TOYNBEF Arnold J., (2000) "Bir Devletin Yeniden
Doğuşu

Türkiye-II" Cumhuriyet, İstanbul

TUNAYA Tarık Zafer, (1952) "Türkiye'de Siyasi Partiler"
Doğan

Kardeş, İstanbul

TÜRKGELDİ A., (1951) "Görüp İşittiklerim" TTK, Ankara

UŞAKLIĞİL Halit Ziya, (1981) "Saray ve Ötesi" İnkılap ve
Aka,

İstanbul

ZURCHERR, Erik Jan (1987) "Milli Mücadele'de İttihatçılık"

Bağlam, İstanbul

....., (1935) "CHP Programı" CHP, Ankara

....., (1972) "Çağdaş Türkçe Sözlük" Milliyet, İstanbul

....., (1972) "Meydan Larousse-III" Meydan, İstanbul

....., (1972) "Meydan Larousse-VII" Meydan, İstanbul

....., (1972) "Meydan Larousse-XII" Meydan, İstanbul

Üst Kademelerdeki Kkomutanların Biyografileri" TC Genelkurmay Başkanlığı Harp Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankar

....., (1990) "Türkiye Tarihi-VI" Cem, İstanbul

ONUN HİKÂYESİ

YENİ BAŞLAYANLAR İÇİN ATATÜRK

BARAN DURAL

O, kişisel kazanç ve ün peşinde koşan basit bir diktatör değil, gelecek kuşaklar için sağlam temeller atmaya uğraşan bir kahramandı.

Prof. Walter L. WRIHT Jr.

Atatürk öldü. Barış kubbesinin Doğu sütunu yıkıldı. Artık evrende barışı kimse garanti edemez. Nitekim Avrupalı devlet adamları; onun 1930'da yaptığı uyarı ve tavsiyeleri dinlememiş ve dünyayı 1939 yılında ikinci büyük savaş felaketinin içine sürüklemişlerdir.

SANERWIN Gazetesi

O, benzeri olmayan bir devlet adamı idi. Diktatörlerin tahammül edemediği serbest bir nizamla, başaramadığı ve başaramayacağı işler yapmıştır. Tarihte böyle adamlar devirlerine kendi adlarını vermişlerdir.

Word Price

1922'de Türk ordularının zaferi neticesi Anadolu'daki emelleri gerçekleşmeyen İngiltere'nin Türk düşmanı olarak bilinen Başbakanı Lloyd George, Parlamento'da kendisine yöneltilen suçlama ve tenkitleri şöyle cevaplandırmıştır: "Arkadaşlar, yüzyıllar nadir olarak dâhi yetiştirir. Şu talihsizliğimize bakın ki o büyük dâhi çağımızda Türk Milleti'ne nasip oldu. Mustafa Kemal'in dehasına karşı elden ne gelirdi."

David Lloyd George İngiltere Başkanı 1922

Şüphesiz ki, Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşu ve o zamandan beri Atatürk'ün ve Türkiye'nin giriştiği derin ve geniş devrimler kadar bir ulusun kendisine olan güvenini daha başarı ile belirten bir başka örnek gösterilemez.

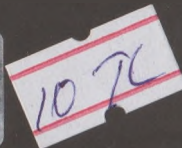
John F. Kennedy ABD Başkanı, 1963

O, güçleri birleştirmeyi, kırılmış cesaretleri yükseltmeyi bilmiş ve talihi zorlayarak, ülkenin milli bütünlüğünü tekrar kurmuş ve memleketinin bağımsızlık ve egemenliğini kazanmasını başarmıştır. Atatürk böylece, ölümü esirliğe tercih eden bir ulusun neler yapabileceğini hayretler içinde bulunan dünyaya göstermiştir. Bu örnek unutulmayacaktır.

Habib Burgiba Tunus Cumhurbaşkanı

"Bilemezseniz, bilmediğiniz yolda gidersiniz. Öngöremezseniz, engelleyemezsiniz."

Yeni yüzyıl
güçlülerindir.
Güç bilgidir.

www.yeniuyuzilyayinlari.com